

TNT@F

Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat

---

9. évfolyam 2. szám

2019. december

ELŐSZÓ

Kedves Olvasó! Íme a TNTeF: *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris e-Folyóirat* 9. évfolyam 2. száma. Az őszi szám a Szerkesztőségbe érkezett vagy a Szerkesztőség által felkért tanulmányokból áll össze. A tavaszi számtól eltérően helyet kap benne a DIÁKMUNKA, a FORDÍTÁS és a REPLIKA rovat is. Az archiválás szempontjára tekintettel, illetve az olvasottság változását nyomon követő olvasóink számára rögzítjük, hogy az Előszó írásának pillanatában a számláló 43.405-öt mutat. Köszönjük a kitartó érdeklődést!

Számunk egyaránt fontos a tudományterületek és a jelenségek kutatómódszertani sokfélesége okán. A tanulmányok és diákmunka fele a pszichológia területén folyó gender szempontú kutatásokba enged betekintést. A megjelentetett hét tanulmányból három fontos cikkre szeretnénk felhívni külön is az Olvasó figyelmét. Az első Kőrösi Zuzsanna „Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért 1973” című tanulmányának első része. Ebben a Szerző, maga is egykori résztvevő, az államszocializmus egyik legfontosabb nőpolitikai, nőmozgalmi eseményének, a nők abortusz-jogának megszigorítása ellen szervezett 1973-as petíció-akció szervezőivel készített életútinterjúin és levéltári dokumentumokon alapuló rekonstrukcióját adja közre. Nagy örömünkre szolgál, hogy a TNTeF oldalain adhatjuk közre. A 2020-as év őszi számában közöljük a tanulmány második részét.

A másik fontos tanulmány Kövér-Van Til Ágnestől a tavalyi őszi számban (8. évf. 2. szám) megjelent „Nemzeti konzultáció 2018 – A családok védelméről” dokumentum kritikai diszkurzus elemzésének második része. A tanulmány közzétételével a Szerkesztőség ismételten elismerését szeretné kifejezni kollégáinknak az ELTE gender mesterszakán 2017 őszétől folytatott magasszintű és elkötelezett szakmai munkáért, és tiltakozunk a szakot egyetemi autonómiát sértő eljárással, kormányrendelettel megszüntető 2018. októberi eljárás ellen.

A harmadik tanulmány pedig Czeferner Dóra „A szex, szexualitás és a szexuális tudás interpretációja az osztrák–magyar polgári-liberális, feminista nőmozgalomban 1918 előtt” című cikke, ami a 19. század végi és 20. század eleji Osztrák-Magyar Monarchiában szerveződő feminista mozgalmak összehasonlító bemutatása.

FORDÍTÁS rovatunk sajnos kivételesen elmarad; a fordítói jogok lemondásáról folytatott tárgyalásainkat nem sikerült időben lezárni. REPLIKA rovatunkban viszont Andrea Zittlauval készített interjút Kérchy Anna, hogy kitekinthessünk Andrea művészeti, emberi jogi és kutatási tevékenységének

egymást gazdagító feminista gyakorlatára. Reméljük, hogy 2020-ben Andrea visszatér Szegedre és folytatja a nagy sikerű 2019 májusában tartott fantasztikus [workshopot](#).

Végül szeretnénk bejelenteni és útjára indítani a [Kafka Margit Díjat](#). A Díj magyarországi, illetve az államhatáron túl (diaszpórában) élő magyar nők és feministák életét, mozgalmait, történelmi és politikai küzdelmeit, nemzetközi kapcsolatait, illetve az ezeket megjelenítő kulturális, irodalmi, képzőművészeti és média reprezentációkat gender/szexualitás szempontból kutató, vagy a nemzetközi feminista elméletek és kutatás eredményeit meghonosító, azokat újragondoló kutatók kiemelkedő teljesítményét elismerő, évente odaítélt díj. Minden évben a Szegedi Tudományegyetemen a TNT rendezte éves konferencia Megnyitóján kerül átadásra. A Díj a feminista tudományos iskolák, kutatógenerációk és mozgalmak szolidaritásának, önbecsülésének megerősödéséhez kíván hozzájárulni.

Várjuk a *TNTeF* interdiszciplináris és kritikai profiljának megfelelő, első közlésre szánt tanulmányokat, fordításokat, interjúkat, korábbi számainkban megjelent tanulmányokkal vitázó tanulmányokat, fordításokat, recenziókat az őszi számba. Az ismertetésre szánt monográfiákkal vagy folyóiratok különszámaival kapcsolatban keressék Olvasószerveztőnket, [Tóth Andreát](#), és juttassanak el egy-egy példányt postai címünkre (Barát Erzsébet, *TNTeF* Főszerkesztő, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.).

Barát Erzsébet
Főszerkesztő

Körösi Zsuzsa

Párizs–Budapest

Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért 1973¹ **(1. rész)**

A tanulmány tárgya a nagyrészt feledésbe merült, a nők abortusz-jogának megszigorítása ellen szervezett 1973-as petíció-akció. A szerző, maga is aktív résztvevő, rekonstruálja a petíció történetét a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár (ÁBTTL) kutatók számára rendelkezésre álló dokumentumai, a Blinken OSA Archívumban található dokumentumok, valamint a petíció-akció 19 résztvevőjével készített interjúk felhasználásával. Az interjúk legépelt formában a Blinken OSA Archívumban olvashatók (HU OSA 432, Körösi Zsuzsa interjúgyűjteménye). Az alábbi cikk az I. rész. Felvázolja a Magyar Népi Demokrácia népeséggpolitikáját, annak konzervatív fejlődését 1956 és 1973 között, amely represszív politikai kontextusban a nők abortusz-jogának megszigorításához és azt megelőzően a petíció szervezéséhez vezetett. A II. rész, amely a 2020 őszi számban fog megjelenni, az interjúkban elhangzottakra épül. Három fő kérdésre ad választ az interjúalanyok véleményének tükrében: Mit jelentett a „szabad” abortusz a nők és férfiak számára 1956 és 1973 között? Mik a petíció ideológiai gyökerei, és a

---

¹ Köszönettel tartozom az Open Society Archivumtól (OSA) kapott Visegrád-ösztöndíjért, amely intézményes háttérrel, és kitűnő kutatási feltételeket biztosított munkámnak, Karádi Évának, Klaniczay Gábornak, Demszky Gábornak és Mink Andrásnak, akik az OSA keretében kezdettől fogva támogattak a tanulmány megírásában. Meleg köszönetet mondok azoknak, akik hangrögzítő és kamera elé ültek, hogy visszaemlékezzenek 1973 nyarára, a 70-es évek Kádár-korszakára és az azt követő évekre. A velük töltött délutáni órák nagyon tanulságosak, megindítóak voltak számomra. Baráti köszönettel tisztelek Sándor Tibornak, akivel először beszéltem erről a kutatási tervről és velem volt az interjúkon, Betlen Annának, aki az interjúm túl, a tanulmány megírása közben felmerült kérdéseimre gyors, alapos válaszokkal látott el, Szil Péternek, aki sok hasznos észrevétellel segített az interjú-terv kidolgozásában, és informatikai tudását bevetve, hosszú, éjszakákba nyúló órákat töltött a komputer előtt, és sikeresen megoldotta a videók és hangfelvételek számomra rejtélyes tárolási problémáit. Köszönet az OSA, a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), az Állambiztonsági Történeti Levéltár (ÁBTTL) és a Fővárosi Budapest Levéltár (FBL) munkatársainak hozzáértő segítségéért és Kovács Adriennek, az interjúk átírójának. Végül nagyon megköszönöm Acsády Juditnak, Csákö Mihálynak és Csordás Gábornak, barát-lektoraimnak, hogy munkájuk mellett elolvasták tanulmányomat és megjegyzéseikkel, tanácsaikkal, szaktudásukkal segítettek a tanulmány végső változatának megformálásában.

szervezésében résztvevők motivációi? Milyen szankciókkal válaszolt a hatalom a petíció-akciót követő évben?

Ellenzék a *tábor legvidámabb barakkjában*

Az alábbi tanulmány az 1973-ra tervezett, az addigi születésszabályozást megszigorító MSZMP KB rendelet és az ellene szervezett, kivételesen sikeres petíció-akció történetét veszi nagytitkos alá. A bevezető sorok azoknak szólnak, akiknek az 1970-es évek már történelem, és akiknek már a szüleinek is csak homályos emlékeik lehetnek erről az időszakról. Az egykori események résztvevőjeként nekik szeretnék segíteni abban, hogy érzékelhetővé váljon a tanulmányban körüljárt ellenzéki petíció-akció társadalmi, politikai kontextusa.

Már túl vagyunk az 1956-os forradalom megtorlásán, a Nagy Imre kivégzése okozta traumán. A forradalom résztvevői tizenegy éve szabadlábban vannak és többé-kevésbé beleilleszkedtek a társadalomba. Kádár János „aki nincs ellenünk az velünk van” doktrínája teszi békéssé a Duna-Tisza folyását. Már van mit enni-inni nagyjából mindenkinek. A szövetkezeti tagoknak engedélyezett háztáji gazdaságok ellátják a vidéket és a városokat zöldséggel, gyümölcssel. A korlátozottan, de engedélyezett magántermelés és kis magánkereskedelem biztosítja Kádár János népszerűségét.

Már lehet utazni külföldre is. Piros útlevelemmel a szocialista országokba nagyjából korlátlanul, kézzel a kapitalista országokba, minden három évben egyszer maximum egy hónapra, az OTP-ben kiváltott minimálisra korlátozott összegű valutával. De ez utóbbi csak azoknak jár, akiknek rendben a szénája a rendszerrel. Ellenkező esetben vagy nem is kapják meg a kék útlevelet, vagy visszavonják tőlük. Kádár programjának lényege – a társadalmi béke és egy újabb 1956 elkerülése – nagyjából megvalósult.

Már a nyugati turistákat is szívesen látja Magyarország. Jönnek is sokan, '56-ban, a háború után vagy előtt kivándorolt rokonok, barátok, egyszerű turisták Amerikából és Nyugat-Európából. Hozzák be az országba a fogyasztói társadalom levegőjét és termékeit. Kiment a divatból a kis sárga papírzacskókban árult szárazsampon és a henger alakú dobozban forgalmazott VIM súrolópor, mert már nálunk is lehet kapni a Palmolive-márka kozmetikai és tisztító szereit, sőt TAMPAX-ot is. És amikor poszt-'68-as fiatal nyugati balos (trockista, maoista, che guevarista) turisták nekünk bírálják a fogyasztói társadalmat, akkor belül mosolyogva hallgatunk, arra gondolván, hogy bárcsak ott tartanánk, ahol ők. Akkor talán majd mi is a kritizálók táborába állnánk.

Magyarország a nyugati sajtó terminológiájában a *kolbász-szocializmus*, büszké lehetünk, hogy mi vagyunk a nyugati látogatóknak a (szocialista) *tábor*

legvidámabb barakkja. Ennek egyik eleme az 1956 óta létező gyakorlatilag teljes abortusz-szabadság. A felszín azonban számtalan társadalmi gazdasági és politikai feszültséget takar. 1968 óta folynak a viták az *új gazdasági mechanizmusról*, arról, hogy hogyan lehet elkerülni a szocializmus teljes gazdasági csődjét. Ez a kérdés a Magyar Szocialista Munkáspárton (MSZMP) belül, és az MSZMP és a Szovjetunió között is éles viszályok forrása. A *prágai tavaszt*, a csehszlovák reformtörekvéseket a Szovjetunió az 1968 augusztus 21-én kezdődő katonai beavatkozással, a Varsói Szerződés országainak segítségével leverte. Ez figyelmeztetés volt, a magyar reform-pártiakkal is megértette, hogy nemigen fűzhetnek reményeket radikális változásokhoz.

1973 a belpolitikában vízvázalató év. Ebben az évben fordult meg élesen a rendszer vitorláját eddig irányító joviális, paternalista szél. 1973-ban az MSZMP vezetésén belül győzött a reform-ellenes frakció, a párt befagyasztotta a reformterveket. Ugyanebben az évben ez a frakció elérte a marxizmus megújulását sürgető, ezen dolgozó kritikus filozófusok és szociológusok ellenségnek való nyilvánítását, kutatói, oktatói állásuktól való megfosztását, a tudományos életből való kizárását. Végül az abortusz-szabadság ellen rendszeresen fellépő népies írók, publicisták érveire támaszkodva a párt feloldotta az 1956 óta álló tabut: MSZMP-döntés született az abortusz-jog megszigorításáról. Ettől remélte *pártunk és kormányunk* a fiatal párok több mint másfél évtizede (sőt majd száz éve) tartó szaporodási sztrájkjának leverését, a népszaporodás növelését. Ezekkel párhuzamosan a fiatalok, művészek, írók is egyre nagyobb számban egyre elégedetlenebbek a *legvidámabb barakkban* engedélyezett mozgási, önkifejezési lehetőségekkel. Március 15-e lesz az a nap, amikor, a rendőri beavatkozások ellenére, az elégedetlenség évről évre egyre hangosabban kifejezést nyer az utcán.

Bevezetés

2015-ben, negyvenkét évvel az 1973-as abortusz-petíció után érett meg bennem a gondolat, hogy ezt a nagyjából feledésbe merült eseményt, az emlékek és a már tanulmányozható levéltári anyagok alapján feldolgozzam. A petíció megírói, aláírásgyűjtői és 1553 aláírója közül tizenkilencen válaszoltak a facebook-on és e-mail-ekben szétküldött felhívásomra. Nagyon sajnálom, hogy a petíció megfogalmazásának és az aláírásgyűjtés megszervezésének három kulcsfontosságú, 1973-ban 22–24 éves egyetemi hallgató szereplőjéből ketten nemmel válaszoltak az interjú-kérésemre, a harmadik pedig egyáltalán nem válaszolt. Nevüket az interjúalanyok többször felidézik, vagy ha név szerint nem is, akkor a velem való beszélgetésekben használt gyakori többes szám második személlyel rájuk is utalnak.

Valójában csak *nagyjából* – nem teljesen – merült feledésbe az abortusz-petíció. Antoni Rita 2013-ban összegyűjtötte és elküldte nekem az általa ismert cikkeket, amelyekben röviden, egy-két mondat, maximum egy-két rövid paragrafus erejéig a szerzők megemlítik ezt az eseményt vagy a jelenkori magyar feminizmus-történet vagy a demokratikus ellenzék egyik epizódjaként. Ezeket a szociológiai, politológiai tanulmányokat, újságírói cikkeket olvasva zavart az egyoldalúság és az akció nagyon korlátozott számú személyhez (hozzám és volt férjemhez, Pór Györgyhöz) kötése. Ebben az eseményben ugyanis többek között az volt a gyönyörű, hogy *kollektív* akció volt az elejétől a végéig. Ezért sikerült 1973-ban, a Kádár-korszak konfliktusokkal, feszültségekkel teli évében 1553 aláírást összegyűjtenünk. Ez nem két vagy öt személy műve, hanem soké, nagyon soké. No és a koré, az ebből-elegem-van, az ennél-már-rosszabb-nem-lehet tömeges érzéséé.

Az első részben tizenkilenc elbeszélés (Suzanne Körösi, *Collection of Interviews*), saját emlékeim és levéltári dokumentumok segítségével rekonstruálok a petíció rövid, mindössze négy hónapos történetét, előzményeit és megszervezését. A rekonstrukció az elbeszélők kis száma miatt természetesen részleges, de később gazdagítható, módosítható lesz újabb dokumentumok és visszaemlékezések alapján. A második részben elemzem az aláírók és aláírásgyűjtők motivációját. Miért írták alá a petíciót, és akik másokkal is aláíratták, miért tartották olyan fontosnak ezt az ügyet, hogy vállalják a vele járó szankciók kockázatát?

Népesedéspolitika 1956–1973

Kezdjük egy rövid visszapillantással 1956-ra, amikor Magyarország történetében először szabad lett a terhesség-megszakítás. A *Magyar Nemzet* írja 1956 szeptember 9-én:²

A Minisztertanács az igazságügyminiszter javaslatára megtárgyalta a magzatelhajtás büntetőjogi szabályozásáról az Elnöki Tanács elé terjesztendő törvényerejű rendeletet. Az új tervezet értelmében a terhesség megszakítása engedéllyel, egészségügyi intézetben nem büntetendő; az engedély nélkül végzett terhességmegszakítás [...] büntetendő, a törvényerejű rendelkezéstervezet azonban a mai büntető rendelkezésekhez képest enyhébb büntetést állapít meg az anyákkal és orvosokkal szemben.

Egy másik, korábbi, a *Népszavában* 1956 május 20-án közölt cikk a nőgyógyász Dr. Zoltán Imre véleményét publikálja (nevével 1973-ban is

²HU OSA 300-40-1, Box 1 Subject Card Files; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute.

találkozni fogunk), aki egy olyan érvet használ, amelyről részletesebben még szó esik a petíció kapcsán a tanulmány második részében. A kor szókincsének megfelelően nem emberi *jogról*, hanem emberi *méltóságról* beszél:

Minél előbb követjük a szovjet példát, vagyis az abortusz-tilalom teljes megszüntetését, és az abortusz gyógyintézetekben való általános engedélyezését – annál jobban, egyszerűbben kerül a megoldás útjára ez a probléma. [...] A szovjet példa követése lehetővé teszi, hogy a családokra, asszonyokra bizzuk az anyaság kérdésének eldöntését, azt, hogy mennyi gyermeket akarnak. Minden családnak, minden asszonynak személyes joga eldönteni, hogy mikor akar utódot. Ezt a bizalmat a nők emberi méltóságának tiszteletben tartása is megkívánja!³

Ez a törvényerejű rendelet vetett véget a Ratkó korszakként ismert drákói abortusztiltás három és fél évének. Az 1956 szeptemberi rendelet, Dalos György író, történész, szavaival (Interjú 2016), a társadalmi elégedetlenség közepén, a forradalom kitörése előtt másfél hónappal „nem Európa, talán a világ legliberálisabb abortusztörvényét fogadták el Magyarországon, hogy kicsit lejjebb menjen a gőz. Ugyanis szociálisan már akkor sem bírta a rendszer azt a fajta népszaporulatot, amit a szigorú terhesség-megszakítási politika idézett elő”.⁴

1956 után a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) és Politikai Bizottsága (PB) többször foglalkozott a népesedés alakulásával. Először 1962. júniusában az Államgazdasági Osztály szigorúan bizalmas (45 példányban sokszorosított) előterjesztést ad be a Politikai Bizottságnak a népesedési helyzet alakulásáról. Az akta felelőse: Gáspár Sándor. Ez a dokumentum kifejti, hogy a születési arány továbbra is alacsony: „A születések száma nem biztosítja a meglévő népesség utánpótlását; az újszülöttek évi száma alacsonyabb, mint a felnőtt korosztályoké”, ami „azt jelenti, hogy pl. 1990-ben kevesebb 30 éves lakosa lesz az országnak, mint jelenleg van”.⁵ Ennek ellenére hat évvel az abortusz-szabadság biztosítása után, nincs szó annak korlátozásáról. A használt tudományos érvelés Szabady Egon demográfusra hivatkozik:

Távlati népesedéspolitikai szempontból téves az az álláspont, hogy a születések alakulását alapvetően a művi vetélésekkel kapcsolatos rendelkezések befolyásolják. A művi vetélések engedélyezésének megszigorításával ideiglenes hatások ugyan érhetők el, a termékenység

---

³ Ibid.

⁴ Az idézett interjú elérési helye: HU OSA 432, Körösi Zsuzsa interjúgyűjteménye.

⁵ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 15./49. ö. e. 13. lap.

alakulását azonban ilyen intézkedések – egyöntetű hazai és külföldi tapasztalatok szerint – tartósan nem befolyásolják.⁶

A népesedési helyzet javítására politikai és gazdasági intézkedéseket javasol az előterjesztés. „A politikai intézkedéseknek a megfelelő társadalmi légkör kialakítására kell irányulniuk, a gazdasági intézkedéseknek pedig a gyermekes családok anyagi terheit kell csökkenteniük.”⁷ A szülési szabadság idejének 3 hónapról 6 hónapra emelkedése, az egyedül álló anyák táppénzes állományba vétele 3 évesnél fiatalabb gyermekük megbetegedése esetén, a tsz-ekben dolgozó nőknél a szülési szabadság alatt napi 0,75 munkaegység elismerése és a bölcsődei hálózat 20%-os fejlesztése szerepel a javaslatokban.

A PB helyeselte a demográfiai helyzet elemzését és az ennek megfelelő javaslatokat, de – ellentétben a javaslatokkal és a vulgár-marxizmus széles körben oktatott egyik alaptételével, mely szerint a lét határozza meg a tudatot – elsősorban a közszellem javítását tűzi ki célul: „A társadalmi és kulturális szervek, a sajtó, a rádió a népesedéspolitikai célkitűzéseket támogató politikai, társadalmi, erkölcsi kérdésekkel az eddiginél többet és igényesebben foglalkozzanak.”⁸

1966-ban a születési arány eléri a csúcs 15 ezreléket, de még ez is a remélt születési arány-növekedés alatt marad. 1966 októberében, majd 1967 áprilisában hoz határozatot a PB a dolgozó anyák helyzetének további javítására, a gyermekgondozási szabadság és a gyermekgondozási segély bevezetéséről, a terhességi-gyermekágyi szabadság időtartamának meghosszabbításáról, a családi pótlékban részesülők körének kibővítéséről, összegének emeléséről, a lakáskiutalási rendszerben a családok érdekében történő változtatásokról, a terhes, kisgyermekes anyáknak járó munkahelyi kedvezményeiről, végül a művi vetélések magas számának leszorítása végett orális fogamzásgátló szerek forgalomba hozásáról.⁹

A '70-es évek elején azonban ismét csökkenni kezd a születési arány.¹⁰ 1972 október 12-én az MSZMP KB napirendre tűzi a népesedéspolitikai kérdést. Az alája rendelt Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztály, a Gazdaságpolitikai Osztály és Agitációs és Propaganda Osztály nyújtja be számára a javaslatokat „Népesedési helyzet, népesedés-politikai feladatok” címmel. A dokumentum „BIZALMAS! készült: 1 példányban”.¹¹ Aláírták: Kézl Róbert, Grósz Károly, Nagy Miklós. A javaslat egyik fontos

⁶ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 15./49. ö. e. 15. lap.

⁷ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 15./49. ö. e. 18. lap.

⁸ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 15./49. ö. e. 18. lap.

⁹ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 41./191. ö. e. 5. lap.

¹⁰ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 41./191. ö. e. 6. lap.

¹¹ MNL MSZMP KB–PB 288. f. 41./191. ö. e. 5. lap.

megállapítása: „[1966-ban] a születési kedv növelésére tett intézkedések hatása nem bizonyult tartósnak.”

A javaslatokat követő 1972 októberi határozat jegyzőkönyve belső vitáról nem tesz említést, de olyan, mintha az elejét megírókkal szemben állnának a végét megfogalmazók. A 12-ik lapon még azt olvashatjuk, hogy „[k]ényszerintézkedéseket nem alkalmazunk, mivel azok – ahogy a nemzetközi tapasztalatok is jelzik – átmeneti és vitatható értékű eredményeket hoznak”, és az 1967-ben meghatározott intézkedések fejlesztését javasolja nyolc pontban.¹² A 24-ik laphoz jutva azonban felfedezzük, hogy a koncepció radikálisan megváltozik: a terhesség-megszakítás rendszerének felülvizsgálatát javasolja három variáció szerint.

Az első variáció egyszerűsíti az abortusz-bizottságok engedélyezési eljárását, ha a terhesség megtartása „társadalmilag nem kívánatos” (leányanyák, negyven évnél idősebb nők esetében), vagy ha a gyermekek száma három vagy több. A második variáció olyan fiatal házas nőket érint, akiknek még nincs, vagy csak egy gyerekük van. Őket orvosi bizottság elé kell rendelni, amely mérlegeli az abortusz-kérelem jogosságát. Ennek a bizottságnak nincs elutasító hatásköre, de megnehezítheti az engedélyezési eljárást. A harmadik variáció szabja meg az elutasítás feltételeit: „Elutasító hatáskört [kell] biztosítani az AB-bizottságoknak a gyermek nélküli, vagy egy gyermekes családok esetében, ha lakással is rendelkeznek.” Azt ezt követő mondat a népszaporodás kérdésén túl új érveket mozgósít: „ez utóbbi [a harmadik variáció] sem oldja meg népesedéspolitikánk mennyiségi kérdéseit, de egészségügyi és társadalompolitikai hatása jelentős volna.”¹³

Összefoglalva, az 1972. októberi MSZMP KB „Népesedési helyzet, népesedés-politikai” feladat-meghatározási javaslat megítélésem szerint három szempontból figyelemreméltó: szakítást jelent az 1956-ban létrejött status quo-val az abortusz-szabadság kérdésében, elismeri a szigorítás, ill. tiltás értelmetlenségét, azaz a közép-vagy hosszú távú pozitív hatás reménytelenségét, a szigorítást az egészségügyre való hivatkozással igazolja.

Soós Károly Attila (Interjú 2015) szerint az abortusz-szabadság korlátozása az MSZMP-n belüli frakció-harc és a gazdasági reform körüli viszályok, végül a párton belüli reform-irányzat megbuktatásának egyik vetülete, kísérő jelensége volt:

A dolog összefüggött azzal, hogy az MSZMP frakciók mozgásában korábban ez a nemzeti-agrár irányzat szövetségben volt a liberalizáló Nyerssel és Aczállal, és aztán a dogmaták, Komócsin elvtárs egy sajátos fordulatot hajtottak végre. A nemzeti ügyet, ezt a nagy népesedési ügyet ők

¹² MNL MSZMP KB–PB 288. f. 41./191. ö. e. 12. lap.

¹³ MSZMP KB–PB 288. f. 41./191. ö. e. 24. lap.

megcsípték, és ezzel [...] az akkori szélsőbal vagy nem tudom, hogy nevezzem, mert szélsőbal az nem volt, hanem a dogmatikus-balos irányzat, munkás-balos irányzat erősíteni próbálta önmagát ezzel a fordulattal. [...] Az abortusz ehhez úgy kapcsolódott [...], hogy ezek a dogmatikus erők [...] a – legyen 15 millió vagy nem tudom hány millió – magyar [jelszóval] össze tudtak fogni a jobboldali agrár lobbival és azt elvonzani a reformer társaságtól.

Dalos György (Interjú 2016) az abortusz-ellenes lobbí, a népies írók, köztük Fekete Gyula szerepét elemzi az abortusz-szabadság megszigorításának tematizálásában a '60-as évek végén–'70-es évek elején:

A népszaporulat [kérdése], a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején jön, együtt a lakásproblémával, az ifjúság és a nők problémájával. Két határozat születik, két KB-határozat, erre még nagyon jól emlékszem: a nőpolitikai határozat és az ifjúságpolitikai határozat. Mind a kettő reflektál arra, hogy a robbanó életszínvonal mellett a lakáséhség is fokozódik, hogy Budapest egyre inkább túlnépesedik, és az írók jobb híján ez a fajta nem is tudom, hogy ez népi-e és nem arról van-e inkább szó, hogy becsomagolták az ellenzékiességüket egy nem politikai, nem történeti keretbe, hogy hát mi lesz ebből az országból, hát építjük a szocializmust és eltűnnek az emberek. Ennek a vonalnak a képviselője a 60-as évek végétől kezdve Fekete Gyula, aki rendesen megfogalmazta, hogy az államnak milyen felelőssége volna, [...] és [hogy] természetesen, szigorítani kell az abortuszt. De ez nem az egyetlen követelése volt. Úgy képzelte, hogy az állam egyfelől beavatkozik ebbe a problémába, mert ez nem magánügy, ez nemzeti ügy, másfelől viszont biztosítani kell azt, hogy az így előállott komolyabb népszaporulat valami módon szociálisan integrálódjon - intézményeket kell létrehozni. És a párt ezt a dolgot aztán lefektette ilyen irányelvekben, hát igen, ott minden meg lett ígérve.

Hegedűs András, szociológus egyik 1971-ben vagy 1972-ben tartott egyetemi előadása jut eszembe, amelynek az volt a nyitómondata és tézise, hogy a politikában minden prioritás kérdése. A témánkra alkalmazva, az, hogy Magyarországon például a GYES (gyermekgondozási segély) összege mekkora volt, az prioritás kérdése. Itt annak eldöntéséről volt szó, hogy mi kerül többre a társadalomnak a szó pénzügyi és morális értelmében, a családok valóságos anyagi szükségleteinek megfelelő GYES költségvetésre nehezedő összege vagy a segély alacsony összegéből adódó társadalmi feszültségek. A Pártvezetés népesedéspolitikájának ellentmondásait követve, azt mondhatjuk, hogy a prioritás kérdése nem volt világosan megfogalmazva. A döntéshozókat a pénzügyi megfontolások vezették, így a legolcsóbb megoldások felé tolódott a népesedéspolitika, amit az ideológiai munka, a meggyőzés, a

sokgyerekes családok presztízs-növelésének hangsúlyozása volt hivatva ellensúlyozni. A rövidtávban való gondolkodás volt és maradt az uralkodó.

Dalos György elemzése (Interjú 2015) itt is érdekes. Ő a problémát 2015-ből visszatekintve megoldhatatlannak tartja. Szerinte egy globális program keretében kellett volna egyszerre a „lakáséhiúséget” felszámolni és a szociális juttatásokat valamint a gyermekintézmények számát emelni, amire a rendszer képtelen volt:

A szocializmus céljai körül folyt egy érdekes vita – épp Hegedűs volt ebben nagyon jelentős szereplő – hogy tulajdonképpen mit kell csinálni a szocializmussal. Mert ugye a reformok még nem voltak lefűjva hivatalosan. Két módon lehet eljárni: az egyik az optimalizálás, tehát a reformok technikai előbbre vitele, a másik a humanizálás, tehát a szocializmus egyszerre legyen sikeres is, és még humánus is, és nyújtsa azt az életszínvonalat, amin már az emberek úgy érzik, hogy jobb a társadalom. Na, most ebben a keretben persze a család lett volna az a láncszem, amelyre – én biztos vagyok benne – Kádárék törekedtek, hogy a családból valami olyasmit csinálni, ami stabilizálja a társadalmat [...]. De erre ennek a gazdaságnak nem volt elég ereje. [...] Egy dologra pontosan emlékszem. Hozzám akkor hozták el [a petíciót], amikor Jánossy Ferenc közgazdász már hozzáírta azt a megjegyzését, hogy ez a dolog nem fog sikerülni, mégpedig gazdaságilag nem fog bejönni. [...] Ha meg [is] szigorítják az abortuszt, az nem vezet a szándékolt eredményre és ezt mint közgazdász már így leszögezte.

1973 február 13-án határozatban rögzítette a KB „az erkölcsi, tudati befolyásolásban előttünk álló fő teendőinket”,¹⁴ majd április 18-án a PB újratárgyalta a népesedési helyzet alakulását Fock Jenő a Minisztertanács elnöke, Huszár István a KSH elnöke és Dr Szabó Zoltán egészségügyi miniszter jelenlétében.¹⁵ Május 8-án a KB Agitáció és Propaganda Osztálya „B I Z A R T A S készült 3 pld.” címmel javaslatot nyújt be az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a népesedési helyzettel összefüggő tömegpolitikai munka intézkedési tervére. Ebben a javaslatban is úgy tűnik, hogy az abortusz-szabadság megnyirbálását, kockázatosnak tartja a pártvezetés; az egészségügyi alibit helyezi előtérbe, ezzel remélve az abortusz körüli feszültségek elkerülését, hogy nehozz megint „felmenjen a gőz”, mint 1956-ban. Az Agit-Prop Osztály hangsúlyozza, hogy különös figyelmet kell fordítani

[...] a terhességmegszakítási lehetőségek korlátozásának magyarázatára, elfogadtatására, mivel előreláthatólag ez fog a legtöbb vitára alapot adni. Magyarázni kell, hogy az intézkedés a születendő gyermek és az anya

¹⁴MNL MSZMP KB-Agitáció és Propaganda Osztály 288. f. ö. e. 17. lap.

¹⁵MNL MSZMP KB-PB 288. f. 36/1973/34. ö. e. 235./Népesedési helyzet alakulása A PB. 1973. ii. 13. hat. vh. jelentés (190 lap) ad 0065/1973 Eü.

egészségét védi, az egyén az egész társadalom jövőjét szolgálja... Meg kell különböztetni a korlátozás jogi oldalát és erkölcsi hátterét. Elsősorban a társadalmi felelősségérzet megnyilvánulását kell hangsúlyozni. [Amihez] céltudatos erőfeszítéseket kell tenni a sajtó, a rádió és a televízió, az irodalom és a művészet, az agitáció és propaganda, a felvilágosítás és a nevelés minden igénybe vehető eszközének felhasználásával népesedési helyzetünk javítására.¹⁶

Egy héttel később, május 15-én az Agitációs és Propaganda Bizottság ismét összeül; a „Szigorúan bizalmas”, de már 30 példányban készült jegyzőkönyv előadója Katona István, meghívott: Grósz Károly. Itt fogalmazódik meg egy komplex háromfrontos ideológiai harc gondolata, egyrészt feladat a lakosság meggyőzése az abortusz-korlátozás/tiltás pozitív egészségügyi vonásáról, másrészt fellépés az „álmodern szabadossággal szemben”, harmadrészt harc „a konzervatív, nacionalista, valláserkölcsi alapon álló nézetekkel, [...] minden olyan törekvéssel szemben, amely a népesedési mutatók kedvezőtlen alakulását a szocializmus elleni uszításra használja fel (nacionalizmus, ‘nemzethalál’-elmélet, nihilizmus, egoizmus, stb.)”, plusz annak a semlegesítése, hogy a Párt és a Kormány lépését az egyháznak tett engedménynek lehessen tekinteni.¹⁷

Nem tudunk Kádár János személyes állásfoglalásáról, de a KB 1972-1973-ban jegyzőkönyvbe vett tanácskozásai tökéletes összhangban vannak a Kádár-féle „egyet-ide-egyet-oda-engedés-ütés” politikával. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1973. május 15-i jegyzőkönyve aprólékos részletekbe menően rajzolja meg a tömegkommunikációs akcióprogramot: „a szerkesztőségek készítsenek részletes tervet a Politikai Bizottság népesedéspolitikai határozata alapján a feladatokról, biztosítsák a népesedéspolitika publikációjának tervszerűségét és folyamatosságát”. A Népszabadságban 1973 második felében vasárnapi mellékletnek kellett megjelenni a témáról, ugyanekkor a rádióknak több részből álló folytatásos műsorban kellett feldolgozni a témát, a televízióban 1973 végéig a Fórum című műsor egyik adásában kellett foglalkoznia „a népesedéspolitika sokoldalú kérdéseivel”.¹⁸

A tömegszervezetekre, SZOT-ra, TOT-ra, KISZ-re, Hazafias Népfrontra, Nőtanácsra, TIT-re, a könyvkiadókra, a Magyar Vöröskeresztre vonatkozó utasítások sokkal elnagyoltabbak; nagyjából csak annyi, hogy a

¹⁶ MSZMP KB-Agitáció és Propaganda Osztály 288. f. 34 ö. e. 20. lap.

¹⁷ MNL MSZMP KB 288.7.41/203 Jegyzőkönyv az Agit. Prop. Bizottság 1973. május 15-i üléséről 1–3. lap.

¹⁸ MNL MSZMP KB 288.7.41/203 Jegyzőkönyv az Agit. Prop. Bizottság 1973. május 15-i üléséről 25. lap.

témát mindegyik szervezetnek a maga területén, a maga közönségének, a maga bejáratott módszereivel kell feldolgoznia.¹⁹

A petíció

Az év második felére tervezett, alaposan átgondolt kommunikációs program nem számolt a „bizalmas” információ kiszivárgásával és a közvélemény addig nem ismert autonóm megnyilvánulásával. Ez volt az abortuszt szabályozó rendeletek megőrzését célzó petíció. Hogyan, mikor, kinél kezdődött egész pontosan? Kinek a fejében született meg a petíció ötlete? Az emlékek összemosódnak bennem. Dátumot egyik beszélgetőpartnerem sem említ. Én májusra emlékszem. A vizsgaidőszak előtt vagy elején voltunk, amikor hallottam – hogy kitől, erre sem emlékszem –, hogy az MSZMP KB az abortusz-szabadság megszigorítását tervezi. Meghűlt a vér bennem is, és mindenki, akinek továbbadtam a hírt.

Az információ helyre tette számunkra a megelőző év cikkáradatát a napi és heti sajtóban, előbb a *Nők Lapjában*, majd, Fekete Gyula *Éljünk magunknak?* című könyve megjelenése után, a különböző újságokban elszórtan orvosok és irodalmárok tollából megfogalmazott „nemzet kihalásának” veszélyét.²⁰ A közerkölcs védelmében, a nők és gyermekeik egészsége, valamint a magyar gazdaság jövője okán leírt publicisztikai aggodalmakat.

A petíció-akció legfiatalabb résztvevője, Márkus Piroska (Interjú 2015) a petíció szervezése elején elvállalta, hogy utánanézz, hogyan kezelte az ifjúsági sajtó a szexualitás és az abortusz kérdését az abortusz-szigorítást megelőző két évben:

17 évesen megértettem – emlékszem... látom magamat, ahogy ülök a könyvtárban és egy barátnőmmel együtt tanulmányozzuk ezeket a folyóiratokat, kikeressük a szexualitásról, a kapcsolatokról és az abortuszról szóló verseket, analíziseket, tanácsokat, novellákat, amelyekkel befolyásolni [akarták] a fiatalok gondolkozását –, hogy elfogadják a közeljövőre tervezett törvénymódosítást.

Ha átnézzük a sajtót 1957 elejétől, akkor azt látjuk, hogy az abortusz-szabadság kérdése hullámokban ugyan, de állandó vita-téma volt 1957 és 1973 között, anélkül, hogy az ötvenes évek végén és a hatvanas években a megszigorítás hívei számára az abortusz-szabadság eltörlése reális perspektíva

¹⁹ MNL MSZMP KB 288. 7. 41/203 Jegyzőkönyv az Agit. Prop. Bizottság 1973. május 15-i üléséről 25–26. lap.

²⁰ Fekete Gyula *Éljünk magunknak?* (1972) vitazáró fejezete, majd a könyv megjelenését követő cikkek, ld.: Heller, Némedi & Rényi 1990.

lett volna. Erre 1973-ban érett meg a helyzet. Heller Mária, Némédi Dénes és Rényi Ágnes (1990) az 1963–64-es vitahullámra vonatkozóan megállapítják, hogy az abortuszellenes lobbi számára többé-kevésbé tudatos stratégia volt a téma rendszeres felvetése, anélkül, hogy rövidtávon nézeteiknek megfelelő intézkedésekben reménykedhettek volna:

A hagyományokra való hivatkozás és a népesedési témának a nemzettel, a szocializmussal és a jövővel való összekapcsolása arra teremtette meg a lehetőséget, hogy a népies írók és publicisták közös platformot alakíthassanak ki, csoportként jeleníthessék meg magukat, méghozzá olyan csoportként, amely a legfontosabb, legalapvetőbb kérdésekkel foglalkozik, amely a nemzet sorskérdéseinek tárgyalására hivatott. (12)

A hetilapokban (elsősorban az *Élet és Irodalomban*) és társadalmi folyóiratokban elindított vitákon kívül 1957-től rendszeresen jelentek meg az abortusz-szabadságot bíráló cikkek: 1957-ben 12, 1958-ban 14, 1961-ben 5, 1962-ben 6 cikk jelent meg az országos és helyi újságokban. A cikkek az abortusz káros következményeit, az abortusz és a születési arány fordított arányát, az anyagi körülmények által nem indokolt abortusz-kérelmek sokaságát, az ilyen esetekre vonatkozó abortusz-rendelkezés módosításának szükségességét, a „nemzetirtást”, „a magyar nép lassú kihalását”, az „abortusz-futószalagot”, az abortusz-kérők felelőtlenségét ragozták, és arról is szó esett, hogy a várákozással ellentétben az abortusz engedélyezésével nem csökkent az illegális abortuszok száma, valamint hogy az abortuszok magas száma a kórházi ágyhiány oka a nőgyógyászatokon.²¹ A Heller-Némédi-Rényi cikk érthetővé teszi, hogy a '70-es évek elejére a Kádár-rendszer fogyasztáspolitikája, az életszínvonal emelkedése, hogyan rövidzárlatolja a '60-as évek abortuszellenes retorikájának több elemét, pl. a *fridzsider-szocializmus*, a *kicsi vagy kecsi* témáját. Maradnak „a nemzeti tematikára való nyílt, vagy legalább kevésbé kendőzött hivatkozások”.

Folytatva a petíció történetét, Csákö Mihály (Interjú 2015) úgy emlékszik, hogy a petíció ötlete Veress Júlia és az én fejemben született meg az ő Minerva utcai fél-szuterén lakásában. Nekem nincs erről kristálytisza emlékem, de nagyon valószínű, hogy így volt; meghitt barátok voltunk Mihállyal és feleségével, Matzon Mariannal, gyakran fordultunk meg náluk, nagyon jókat vitatkoztunk számunkra fontos kérdésekről. Hogy jutott eszünkbe egy petíció ötlete? 1973-ban mindketten angol szakos hallgatók voltunk és feministáknak vallottuk magunkat. Dalos György (Interjú 2016) beszél a '60-as és '70-es évek elejének szabadabb hangulatáról, amikor hirtelen

²¹A fenti számok a Szabad Európa Rádió Archívumában talált cikkekre épülnek, tehát a minimumot jelentik. HU OSA 300-40-2, Subject Card Files; Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute.

„begyűrűzött a nyugat”, és a Magyarországon megforduló turista nők minden mozdulatából, öltözködéséből áradt az, hogy „a nyugati nők, mint általában a nyugati polgárok, szabadabbak a magyaroknál”.

Veress Juliáról is Dalos György, Júlia régi barátja beszélt 2016 nyarán (Interjú 2016):

Juli Amerikában járt '69–70-ben és tudom, hogy tőle hallottam először azt, hogy van egyáltalában feminista mozgalom és olyan angol kifejezéseket, hogy '*male chauvinist*', ja meg hogy a rendőröket '*pig*'-nek hívják... tehát Juli hozta be [nekem] Amerikából ezt a szókészletet és a gondolatkört.

1972-ben Veress válasz-cikket írt Fekete Gyulának, amelyet Dalos (Interjú 2016) nagyon jónak tartott, de azért a beküldés előtt Haraszti Miklóssal együtt hármásban átnézték, mert

mindenkinek volt valami elve, hogy hogy lehetne ezt még keményebbé tenni, hogy lehetne egyértelműbbé tenni a Magyar Nemzet hasábjain, hogy ez tulajdonképpen ellenzéki szöveg. És úgy emlékszem, hogy ekkor már... ez nem határozat volt, irányelvek voltak először, népesedéspolitikai irányelvek, amelyekről, hogy mondjam, kvázi nyilvános vitát indítottak. Ez a nyilvános vita állt öt szövegből, tehát a népiek is elmondták a maguk érveit, és ez volt a [mai terminológiával] liberális érv, a Julié.

Ami engem illet, az előzmény egy 1968-as személyiségemet maradandóan meghatározó szabadság-élmény. Az én érettségi és egyetem-kezdés közötti nyaram, a nyugati világban a diákmozgalmak tavasza és nyara volt. Ezen a nyáron Szófiában tartották a minden második évben szervezett Világifjúsági találkozót. Az előkészítés heteiben olvastam, hogy a német, francia és angol diákmozgalom, az „újbaloldal” vezetői is részt fognak venni. Velük találkoznom kell, gondoltam, és öt összeverbuvált barátal Szófiába utaztunk. Nemcsak a nyugat-európai és latin-amerikai korunkbeliekkel való találkozások, eszmecserék hatása volt maradandó, hanem az, hogy lám felnőttem, elmegyek oda, ahova akarok, találkozom azokkal, akikkel szeretnék, mindez életem első nagy vágymegvalósítását, a szabadságot hozta. Megízlelése, ízének intenzitása életemben fordulópontot jelentett. Nagykorú lettem.

1971 nyarán három hetet Londonban és visszafelé egy hetet Párizsban töltöttem. Utazásom előtt már tudtunk az abortusz legalizálását követelő francia petícióról, a *Nouvel Observateur*-ben áprilisban megjelent „Manifeste 343”-ról. Augusztusban, amikor Párizsban jártam, még mindenki erről beszélt.

Ebben a petícióban 343 illegális abortuszon átment ismert színésznő, filmrendezőnő, írónő, politikusnő jelentette ki nyilvánosan: „Volt

abortuszmom” (*Je me suis fait avorter*). Megfogalmazója és első aláírója Simone de Beauvoir volt. A rövid petíció így szólt:

Minden évben több millió nőnek van abortusza Franciaországban. Az illegális veszélyes körülményekre ítéli őket, noha orvosi ellenőrzés mellett egyszerű operációról van szó. Ezt a sokmillió nőt csend veszi körül. Kijelentem, hogy közéjük tartozom. Volt abortuszmom. A fogamzásgátláshoz és az abortuszhoz való jogot követeljük. (Manifeste des 343)

Nyilatkozatuk büntény beismerésének bizonyult az akkori francia törvények értelmében, börtönbüntetést vont maga után. Két évvel később a mi petíciónkhoz ez a francia „Manifeste 343” adta az ihletet. A különbség az volt, hogy a francia nők ki akarták vívni maguknak azt, amit mi meg akartunk őrizni. Magyarországon az abortusz tekintetében mi voltunk szabadabbak.

Angliai és franciaországi utam után, egy évvel az abortusz-szabadság szigorításának tervéről kapott hír előtt, „Tézisek a nők helyzetéről Magyarországon” címmel megírtam gondolataimat egy rövid szövegben, amely a női emancipáció megvalósításának egyfajta programja akart lenni. Ennek a szövegnek értékelését 2015-ben, egy 1974-es belügyminisztériumi összefoglalóban olvastam. Az „összeesküvés-elmélet” ideológiáját alkalmazó értékelő szerint a szöveg feminista tartalma csak ürügy volt egy általános államellenes lázításra.²²

A petíció ötletéről beszéltünk barátnőinknek, barátainknak, a bölcsészkaron szemináriumok, előadások előtt, után és a menzán, de máskor is és máshol is. Klaniczay Gábor (Interjú 2015) Pór Györgyöt (akkori volt maoista élettársamat), a bölcsészkar menza egyik törzsvendégét említi meg mint az abortusz-petíció egyik központi figuráját, Szász Domokos (Interjú 2015) pedig Pór Györgyöt és Haraszi Miklóst. Sasvári Edit (2000) Csizmadia Ervinre (1994) hivatkozva írja, hogy Pór György 1973-ban „egyik kezdeményezője volt az abortusz tervezett megszigorítása elleni aláírásgyűjtésnek”. A fent idézett III/III-as Pórról írt Belügyminisztériumi összefoglaló is őt tekinti nemcsak a kezdeményezés, hanem az egész abortusz-petíció referencia-személyének „Pór György tevékenységébe aktívan bekapcsolódott élettársa, Kőrösi Zsuzsanna. [...] 1973 nyarán, a készülő népesedéspolitikai határozattervezet elleni tiltakozás céljából kapcsolataik bevonásával középiskolás fiatalok körében, valamint intézményekben és üzemekben aláírásokat gyűjtöttek.” Ugyanebben az összefoglalóban, egy

²² III/III-4-b alosztály Budapest, 1974. február 5.: „...Kőrösi Zsuzsanna „Tézisek a nők helyzetéről Magyarországon” c. tanulmánya [...] tulajdonképpen egyfajta ösztönzés az aktivizálódásra, a nők egyenjogúsításának égisze alatt folytatható harcra, a társadalom egyes intézményének, főként a család lejáratására, egyértelműen negatív kicsengésű kritikai elemzésére.”.

másik helyen Mészáros Miklós fhdgy. és Tubl Roger r.szds. alosztályvezető az összefoglaló két társszerzője nekem tulajdonítja az aláírásgyűjtés szervezését és irányítását, de „Pór György tudtával”, teszik hozzá, mint súlyosbító körülményt.²³

A kezdeményezés diáklányoké volt, amelyet Pór és Haraszti sok más ellenzéki értelmiséggel együtt teljes szívből támogatott. Korabeli írásbeli dokumentumok létezéséről nem tudok ezzel kapcsolatban; emlékek ütköznek más emlékekkel és a Belügyminisztérium 1974-es (re)konstrukciójával. Ez a részlet nem szerepelt a kérdéseim között; Klaniczay Gáboron és Szász Domokoson kívül mások nem említik Pórt és Harasztit. Számomra mindez nem személyes kérdés; azt gondolom, hogy az idézett emlékek a nő-férfi viszonyok sémáinak tudati lecsapódásához adalék. Acsády Judit (2016) a magyar demokratikus ellenzék nőkhöz való viszonyáról szóló cikke egy későbbi időszakról, a '80-as évekről szól, de a benne kifejtett gondolatokat 1973-ra is igaznak érzem. Egyik fontos megállapítása, hogy a nők mellékszemélyekként való kezelése, és a női emancipáció kérdésének teljes mellőzése a magyar demokratikus ellenzék sajátossága volt. Ellentétben például a lengyel vagy csehszlovák ellenzéki mozgalmakkal. Ugyanakkor, ha mai nyugat-európai, amerikai gender-történeszeket hallunk, olvasunk a kérdésről, úgy tűnik, a magyar férfi ellenzékiek magatartása volt a tipikus, a lengyeleké és cseheké, szlovákoké volt az atipikus.

Június elején nekiálltunk a szöveg megírásához. Én két budai lakásra emlékszem, ahol a tíz-tizenöt szövegíró összegyűjtött: Márkus Piroska édesanyjára és Szász Domokoséra. Szász Domokos is felidézi visszaemlékezésében (Interjú 2015) a lakásán tartott összejöveleteket, Márkus Piroska (Interjú 2016) pedig Veres Panka és Fruzsina lakására emlékszik. A szöveg elkészültével, a véglegesítés előtt sokaknak megmutattuk Haraszti Miklósnak, Pór Györgynek, Heller Ágnesnek és férjének, Fehér Ferencnek, valamint a Budapesti Iskola más filozófusainak. Megkértük őket, hogy *ne* írják alá, fogadják el a tanácsadó és szimpatizáns szerepét, amivel ők teljes mértékben egyetértettek. Nem akarták, ahogy mi sem, hogy a párt és a kormány ellenük intézett 1973-as támadás-sorozata eleve sebezhetővé tegye a petíciót.

Aláírásgyűjtés

Az összejöveleteinken megbeszélte terv szerint a petíció aláírásának a lehető legdecentralizáltabbnak kellett lennie, minden aláíró, ha akart, aláírásgyűjtővé válhatott, csak le kellett gépelnie a petíció szövegét, annyi

---

²³ ÁBTL III/III-4-b alosztály Budapest, 1974. február 5.

példányban, amennyire kedve, ideje, energiája futotta, és az aláírásokat tartalmazó íveket augusztus végén, annak kellett visszaadnia, akitől kapta. 2015-ben az interjúk elkezdése előtt azt reméltem, hogy sikerül majd, ha részlegesen is, feltérképezni az aláírásgyűjtés során kialakult hálót. Az interjúalanyok kis száma ezt nem tette lehetővé. Beszélgetőpartnereim egy része is csak arra emlékezett, hogy kitől kapta a petíciót, vagy még erre sem, de érdekes módon arra szinte mindenki élesen emlékezett, hogy *hol* kapta meg és írta alá, és hol gyűjtött aláírásokat.²⁴ Többen a munkahelyükön, kollégák körében terjesztették, mások azt idézik fel még ma is nagy meglepéssel, ha ismert művész vagy közéleti személy volt a sikeres célpont. Láng Júlia (Interjú 2015) Andrassy Katinkával, Rajk Júliával és Duczynska Ilonával, Szász Domokos Csurka Istvánnal, Csákó Mihály (Interjú 2015) egy vidéken játszó amatőr színtársulattal íratta alá. Az én emlékeimben se maradt meg minden aláíró. De arra pontosan emlékszem, hogy hol, melyik lakóhelyemhez közeli utcai telefonfülkéből hívtam fel az aláírókat, többek között Ruttkai Évát, Koncz Zsuzsát, Bródy Jánost.

Három visszaemlékezésből idézek, mert jól érzékeltetik az aláírásgyűjtés korát és hangulatát. Csákó Mihály (Interjú 2015) szociológus:

Csak egyre emlékszem, ahova mentem, [...] Miskolcra. Lengyel Paliéknak volt egy színjátszó társulatuk, egy nagyon jó előadást csináltak, amivel járták az országot [...]. No, őhozzájuk látogattam el, és vittem aláírási íveket, és az ő köreikben gyűjtöttünk aláírásokat. Az aláírásgyűjtés természetesen abban az értelemben célzott volt, hogy nem csak én mentem ismerősökhöz, akiknek az ismerőseivel együtt játszottunk vagy együtt csináltunk valamit, hanem nyilván ők is ismeretségi alapon kérdeztek, kértek meg vagy nem kértek meg másokat, hogy írják alá. De olyanféle aláírásgyűjtés, mint ami manapság van, hogy kiállnak az aluljáróban és aláírást gyűjtenek, ez ugye akkoriban elképzelhetetlen lett volna. Hát hiszen ez volt az első aláírásgyűjtés Magyarországon ebben az ún. szocialista időszakban. Ezt azért is mondom, mert visszafelé [...], ha más szemmel nézzük és máshonnan jövünk, akkor el lehet csodálkozni azon, hogy vajon miért nem gyűjtöttünk Lengyel Zsófiával aláírásokat, miközben stopoltunk vissza Budapestre, de hát nem gyűjtöttünk.

Bauer Tamás és Soós Károly Attila, a Közgazdasági Tudományos Kutató intézet fiatal kutatói a munkahelyi aláírásgyűjtésről röviden tesznek említést: „Megkaptam az ívet, [...] hogy volt-e rajta aláírás, az a gyanúm, hogy

²⁴ Dobos Éva Interjú 2015, Kornis Mihály Interjú 2015, Bauer Tamás, Interjú 2015, Betlen Anna Interjú 2015, Damásdi Diána és Szebeny Jenő Interjú 2015, Karakán Melinda Interjú 2015, Klaniczay Gábor Interjú 2015, Sólyom András Interjú 2015, Soós Károly Attila Interjú 2015.

nem, és csak és kizárólag az intézetben hordoztam körben és utána visszaadtam. Tehát szerintem azokon az íveken csak az intézeti dolgozók aláírásai lehetnek. Azt sem tudom, hogy mennyi volt, szerintem lehetett mondjuk huszonöt” (Bauer Interjú 2015). „Ott az intézetben hárman [Bauer Tamással és Bondár Évával] hordoztuk, hogy aláírassuk. Nyilván nem egy példány volt, már erre sem emlékszem. És nagyon sokakkal aláírtunk” (Soós Interjú 2015). A gimnazista Márkus Piroska (Interjú 2015) rossz emlékeket őriz az aláírásgyűjtésről, amikor kifigurázták, kigúnyolták a petíció miatt.

Bauer Tamás (Interjú 2015) már az aláírásgyűjtés elkezdése előtt nyilvánosan állást foglalt az abortusz-szabadság szigorítása, tiltása ellen. Mai szemmel nagyon meglepő fórumot használt fel az MSZMP-KB határozat elleni tiltakozásra: a Kommunista Ifjúsági Szervezet (KISZ) kongresszusi küldöttértekezletén szólalt fel, ott hívta fel a résztvevőket az abortusz-szabadság megvédésére:

akkor KISZ-tag voltam, sőt párttag is, és [...] a következő KISZ kongresszust megelőző KISZ küldöttértekezleten, [...] ahol én, mint az [MTA Közgazdaságtudományi] Intézet KISZ szervezetének küldötte részt vettem, felszólaltam és felszólítottam a jelenlevőket a tiltakozásra ezzel a Központi Bizottsági határozattal és szándékkal szemben. [...] Ezután, amikor eljutott hozzám ez az aláírandó ív, anélkül, hogy ezen különösebben gondolkodtam volna, körbehordoztam az Intézetben, és aki erre kész volt, azzal aláírtam, majd visszaadtam annak, akitől kaptam. Ilyen egyszerű ez a történet.

Mit kezdünk majd az összegyűjtött aláírásokkal? Mindenki „abortusz-törvényről” beszélt, tehát magától értetődőnek tűnt, hogy az országgyűlési képviselőkhez kell őket eljuttatni. Ezért kértük az aláíróktól, hogy nevük mellett tüntessék fel lakcímüket. Tévedtünk, nem törvényről volt szó, amire se az aláírás megfogalmazói és szervezői, se a szélesebb támogatók, tanácsadók, se az aláírók maguk sem hívták fel a figyelmünket. Ez azért is meglepő, mert a petíció első mondata világossá teszi, hogy tudtuk, minisztertanácsi *határozatról* volt szó.²⁵ A petíciót a parlamenti képviselőknek címeztük, azzal az elképzeléssel, hogy a lakcímek szerint azoknak a képviselőknek, akiknek a körzetében találunk aláírókat, el fogjuk küldeni a petíció szövegét és a körzetéhez tartozó aláírók nevét és címét, kérve őket, hogy képviseljék választóik véleményét. Az eredeti példányokat a parlament elnökének személyesen adtuk át szeptember első napjaiban.

A poén – ez csak 2015 nyarán tudatosodott bennem a levéltárakban – , hogy mivel nem *törvényről* volt szó, hanem minisztertanácsi *rendeletéről*, a

²⁵ „A Minisztertanács 1956-ban jelentős határozatot hozott, amellyel biztosította a nemkívánt terhesség megszakításának lehetőségét.” MNL MSZMP KB 288. f. 36/1973/34. ö. e.

parlamentben nem volt róla vita, se szavazás! De ez az *apró* hiba azt eredményezte, hogy parlamenti nyilvánosságot kapott a petíció. Sőt, ha törvényről lett volna szó, akkor sem hiszem, hogy az 1553 aláíró közül bárki is azt képzelte, hogy a képviselője a parlamentben majd felszólal az abortuszszabadság védelmében. Akkor miért írták alá? Bizonyára hittek a véleménynyilvánítás szabadságában.

A Magyar Nemzeti Levéltárban 2015 nyarán, 42 évvel később vettem újra kézbe és fényképeztem le az MNL MSZMP KB 288. f. 36/1973/34. ö. e. (MSZMP Központi Bizottsága Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztály) dosszié végén pihenő 104 eredeti aláírt lapot. Én voltam az első kutató, aki kezébe vette ezt a dossziét, mióta hozzáférhetővé vált; előbb elszorult a torkom, majd körülöleltek 1973 nyarának energiával, izgalmakkal teli emlékei. Végignéztam az aláírásokat. Az eredeti, általunk megszerkesztett lapon kértük a név, aláírás és a lakcím mellett a foglalkozás feltüntetését is. Az utólag legépelt lapok némelyikén a gépelő csak két rubrikát másolt le, a nevet és az aláírást, így ezen a néhány lapon nem tudtuk meghatározni, melyik országgyűlési képviselőnek kell eljuttatnunk, és nem ismerhetjük az aláírók foglalkozását sem. A többi lap alapján az aláírók zömében, értelmiségiek, társadalomkutatók, művészek, tanárok, diákok voltak, de több lap üzemekben munkásokhoz, és kórházakban ápolónőkhöz is eljutott. Ez a 104 lap arról beszél, hogy a BM III/III-as osztályának irodáiban kiagyalt állam-ellenes konspirációval szemben, az aláírás megfogalmazói, az aláírók és aláírásgyűjtők egy meglepően szabad világot teremtetünk magunknak azokban a nyári hónapokban.

A lapok elolvasása után meglepődtem, hogy nem találtam KB reakciót se a petíció megírására, se a szövegre magára, se az aláírásgyűjtésre, pedig a 90. és 91. lapon olvasható, hogy legalább egy munkahelyi párttitkár jelezte a felettes kerületi párttitkárnak a náluk folyó aláírásgyűjtést.²⁶ Augusztus 14-i dátummal olvashatjuk, hogy Medve László, az MSZMP Budapesti Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály alosztályvezetője feljegyzést küld Óvári Miklós elvtársnak az V-ik kerületi Pártbizottság jelentéséről, amely arról számol be, hogy a Kossuth kiadóban Betlen Katalin KISZ-titkár a készülő abortusz-rendelet ellen tiltakozó aláírásgyűjtést kezdeményezett.²⁷ A jelentést az előző napon, aug. 13-án juttatta el hozzá Mózes Tibor csücs titkár.²⁸

Mózes a (szintén az V-ik kerületben lévő) Közgazdaságtudományi Intézet párttitkárától, Berényi elvtárstól kapta az információt az aláírásgyűjtésről. Náluk, a Kossuth Kiadóban folytatja a csücs titkár:

---

²⁶ MNL MSZMP KB 288.f.36/1973/34. ö. e. 90–91.lap.

²⁷ Ibid., 90.

²⁸ Ibid., 91.

A csúcavezetőség – függetlenül a körözött ív tartalmától – a módszert elítélte, ezért megbírálta és elmarasztalta Betlen elvtársnőt, aki végül is elismerte, hogy a csúcavezetőségnek ebben igaza volt. [...] A csúcavezetőség önkritikusan elismeri, hogy az eset újabb bizonyítéka az információ hiányosságának vállalatunknál. [...] Hivatalos vállalati csatornán is le kellett volna menni az információnak, de egyes osztályvezetők ezt elmulasztották továbbítani.²⁹

Augusztus végén a terveinknek megfelelően, összegyűjtöttük a kintlévő aláírásokat tartalmazó lapokat, és augusztus utolsó napjaiban. A tíz-tizenöt szövegíró megszámolta az aláírásokat, lakhely szerint csoportosította őket, kikereste a címeknek megfelelő országgyűlési képviselők nevét és elérhetőségét, megírta a nekik szóló kérvényeket, majd az íveket egy mappába betette, majd szeptember 2-án többen elvittük a Parlamentbe.

Meglepetések és (enyhe) párt önkritika

Egy hónappal később, 1973. október 4-én az MSZMP KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztálya „Bizalmas! 2 pld.” megjelölésű dokumentumában Kornidesz Mihály ismerteti az Országgyűlés Elnökének és az országgyűlési képviselőknek eljuttatott 1553 aláíró által összesen 104 lapon aláírt petíciót. „1973 augusztusában Budapest néhány belső kerületében az ‘abortusz-törvény’ megváltoztatása ellen tiltakozó aláírásgyűjtés volt” – írta a jelentésben.³⁰ Önkritika olvasható a jelentést aláíró részéről a Politikai Bizottság 1973. február 13. határozatát követő nyári tömegpolitikai és tömegkommunikációs munkát illetően: „Az aláírásgyűjtés azt követően történt, hogy a Politikai Bizottság határozata után a sajtó, a rádió, a televízió egyre többet, de nem megfelelően, féloldalúan foglalkozott népesedéspolitikánk aktuális kérdésével.”³¹ A közvéleménynek a petícióban megfogalmazott aggodalmait ellenére Kornidesz az eredeti ütemterv megvalósítását javasolja.³²

A KB-t meglepetésszerűen érintette a petíció és az aláírásgyűjtés. A dossziék tanulmányozása előtt mindenre számítottam, kivéve erre. Ezek szerint a titkosrendőrség, a bennünket figyelő besúgók mind szabadságon voltak 1973 májusában, júniusában, júliusában és augusztusában? Senki nem jelentett az akció heteiben? Ha a KB valóban nem kapott a

²⁹ Ibid.

³⁰ MNL MSZMP KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztály jelentése 288.f.36/1973/34. ö. e. 42.lap.

³¹ Ibid.

³² Ibid., 43.

Belügyminisztérium III/III/4-es alosztályától jelentés(ek)e)t, akkor az tűnt logikusnak számomra, hogy találok utalást legalább arra, hogy a KB dönt a titkosrendőrségi felelős(ök) megrovásban részesítéséről, esetleg leváltásáról. Semmi ilyen tartalmú dokumentumot nem találtam.

Az Állambiztonsági Történelmi Levéltárban (ÁBTL) sem találtam jelentéseket az abortusz-petíció szervezésének, lebonyolításának hónapjaiból. Az ÁBTL tárgykatalógusában nem szerepel se az „abortusz-petíció” se kapcsolódó tárgyszavak („népesedés-politika”, „petíció 1973”, „feminizmus”, stb.). Betekintettem a nevem alatt összegyűjtött vaskos dossziéba, és feltűnő, hogy az 1973. május-június-július-augusztus-szeptemberi időszakból nincs jelentés személyemmel kapcsolatban.

A posteriori, az aláírások Parlamentbe történt benyújtása *után*, három jelentés foglalkozik az aláírásgyűjtéssel. S. Á., a rám állított „társadalmi kapcsolat” beszámolója alapján október 24., 25. és 26. keltezéssel olvashatunk jelentést az őt kihallgató Szabó Lajos r.alhadgy. és Ágoston Tibor r.fhdgy. tollából. Ezek a jelentések a besúgó júliusi valamint szeptember 17.³³ és október 15.³⁴ emlékeinek összefoglalása. Csak a júliusi besúgói beszámoló összefoglalásából idézek:

Júliusban ismét visszaköltöztem Budapestre [...] Körösi Zsuzsától kértem Haraszi [*Darabbér* című] könyvét, hogy elolvashassam. [...] Tájékoztattott arról is, hogy pillanatnyilag aláírásgyűjtést végeznek a készülő abortusztörvény elleni tiltakozás bemutatására. Nekem is átadott egy példányt, melyben emlékezetem szerint valamilyen korábbi, az 50-es években kiadott törvényre vagy törvényerejű rendeletre hivatkozva a családi kapcsolatok romlására utalnak, és a védőszerek körének bővítését követelik. Kérésének megfelelően a munkahelyemen elkezdtem én is az aláírások gyűjtését, de néhány, 4–5 személy megkeresése után a levelet kint hagytam az egyik munkaasztalon, és onnan eltűnt. Erről később tájékoztattam Körösit, aki másik példányt adott, amit mintegy 15–20 fő aláírásával vissza is adtam neki. Elmondta, hogy akciójuk elég eredményesnek bizonyult, az összegyűlt tiltakozó levelet egy országgyűlési képviselőnek küldik el.³⁵

S. Á. beszámolója megerősíti bennem azt a személyes emléket, hogy az abortusz-szabadság védelmére indított 1973-as mozgalom a *szabadság*, a félelem mentes gondolkodás és cselekvés kivételes hónapjai voltak az aláírásgyűjtők, és a talán az aláírók számára is. Plusz pikáns adalék arról is,

³³ ÁBTL BELÜGYMINISZTERIUM III/III/-4-b. Alosztály. SZIGORÚAN TITKOS! ....2...sz. pld. Aláírók: Szabó Lajos r.alhadgy. és Ágoston Tibor r.fhdgy. Dátum; Budapest, 1973. október 24. Tárgy: S. Á. tk-val folytatott beszélgetésről Jelentés 20–26. lap.

³⁴ Ibid., 29–30.

³⁵ Ibid., 19–20.

amivel akkor nem voltunk tisztában, hogy – amennyiben hihetünk egy besúgónak –, legalább egy, S. Á. segített az aláírásgyűjtésben.

A Belügyminisztérium III/III/4-es alosztályának jelentős késéssel küldött három jelentést nehéz értelmezni. A besúgókat kezelő rendőrtisztek munkamódszereiben lévő anomáliákról van szó? S. Á.-tól szeptember 5-én kapott információkat felettesei október 24-én küldték el. Nyáron ők nem dolgoztak, csak a besúgók? Bevett szokás lett volna, hogy másfél hónapos késéssel küldték tovább a BM-nek a megszerzett információkat? Akkor, amikor maga az akció zajlott, amikor a titkosszolgálat megakadályozhatta volna – hiszen ez minden kor, minden ország titkosszolgálatának feladata –, akkor besúgók felettesei nem jelentettek arról, hogy az országban valami szokatlan dolog történik? Ez magyarázatot igénylő rejtély. Az ÁBTL levéltárosa nem tartja kizártnak, hogy az 1989 novemberében megsemmisítésre ítélt dossziék közé tették a petíció hónapjaiban készült jelentéseiket is.³⁶

Végül visszatérve az 1973. október 4-i KB. elemzésre, a petícióban felvetett kérdésekre Kornidesz közvetlen válaszadást nem javasol. Ellenben azt javasolja, hogy „A kormányhatározat ismertetése után [...] a rádió, a televízió, a sajtó felhasználásával közvetett választ kell adnunk.” A közvetett válasz lényegében az Agit. Prop. Osztály és Agit. és Prop. Bizottság által májusban megfogalmazott egészségvédelmi érvekhez hozzászól egy újat, amely feltehetően az abortusz-ellenes lobbizás további megnyugtatóját célozta: „társadalmi érdekeinknek megfelelően kerül sor a terhesség-megszakítás jelenlegi gyakorlatában tapasztalható szabadosság megszüntetésére.”³⁷

Felhasznált irodalom

Acsády, Judith. 2016. [„Megtettük-e azt, amit az eszményeink szerint meg kellett volna, hogy tegyünk? Az államszocializmus demokratikus](#)

³⁶ A Belügyminisztérium III/III Csoportügynökség 11–13 1460/1989 SZIGORÚAN TITKOS dokumentuma veszi sorra és rendeli el bizonyos kategóriájú dokumentumok megsemmisítését. Az indok „Az Alkotmány és a Btk. közelmúltban történt módosítása és az állambiztonsági munkát alapvetően befolyásoló megjelent, valamint elfogadásra váró törvény, a társadalompolitika állapotával együtt járó operatív helyzet változása megkívánja, hogy az operatív nyilvántartás területén egy átgondolt felülvizsgálati munka induljon.” 9 oldal foglalkozik azoknak dossziéknak a meghatározásával, amelyeket le kell zárni és meg kell szüntetni és „jegyzőkönyvileg megsemmisíteni (intézkedni az operatív nyilvántartó osztály felé a nyilvántartásba vett személyek törléséről és az anyagok és az anyagok megsemmisítéséről jegyzőkönyveket megküldeni)” ÁBTL 1. 11. 1. – 11-13/ 1460/1989 p. 1-2S.

³⁷ MNL MSZMP KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztály jelentése 288. f. 36/1973/34. ö. e., 44. lap.

- [ellenzékének elmaradt nőemancipáció-reflexióiról.](#)” *Socio.hu*.
Társadalomtudományi Szemle 2. Letöltés: 2019. december 10.
- Csizmadia, Ervin. 1994. *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Dokumentumok*. Budapest T-Twins.
- Fekete, Gyula. 1972. *Éljünk magunknak?* Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Heller, Mária, Némédi Dénes & Rényi Ágnes. 1990. „[Népesedési viták Magyarországon 1960–1986.](#)” *Adatbank. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár*. Letöltés: 2019. december 10.
- „[Manifeste des 343.](#)” 2019. *Wikipédia, l'encyclopédie libre*. Letöltés: 2019. december 10.
- Sasvári, Edit. 2000. *Miért éppen Pór? A kádári „üzenési” mechanizmus ermészétéhez*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1956-os intézet és Oral History Archivum.

Kövér Ágnes

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Nemzeti Konzultáció 2018 – A családok védelméről Töprengések a konzultáció „kérdéseiről” (2. rész)¹

A tanulmány az azonos cím alatt 2018 decemberében megjelent írás folytatása, mely a „Nemzeti Konzultáció 2018. A családok védelméről” című dokumentum kérdéseit vizsgálja és elemzi a diszkurzuselemzés eszközeivel, a foucault-i biohatalom, biopolitikák elméleti keretében. A konzultációt mint a „demokratikus részvétel” eszközét vizsgálja.

A nők több mint 200 éve célpontjai a demográfiai diszkurzusoknak és politikáknak, köszönhetően annak a meg nem kérdőjelezett előfeltevésnek, mely szerint a nemzés „természetes tényének” a nők az elsődleges alanyai és egyben a demográfiai egyensúlytalanságok elsődleges okozati ágensei. Ennek a folyamatnak fontos elemeként, a nők „termékenységviselkedése”, „szülési hajlandósága” a demográfiai kutatások indikátoraivá vált. Ez a korlátozott perspektíva hozzájárul az adott gender rezsim fenntartásához, és implicite azt a gondolatot is magában foglalja, hogy a női emancipáció az oka az alacsony reprodukciós ráták nyugati jelenségének. A gender rezsim (Walby 2001; 2004; 2011; Connell 1987) a társadalmi viszonyok egy olyan mintázata, amely a reprodukcióhoz, valamint a tevékenységek gender szerinti felosztásához kapcsolódik, és bár különböző formában, minden társadalomban fellelhető. A mai magyar gender rezsim viszonyok egyik veretes példáját kínálja a „Nemzeti konzultáció 2018. A családok védelméről”. A tanulmány, melynek első részét a 2018 évi utolsó számban tettem közzé, a diszkurzuselemzés módszereivel vizsgálja a nemzeti konzultáció szövegét, különös tekintettel az első három kérdésre. Jelen tanulmány részben folytatni kívánja a konzultáció kérdéseinek elemzését, részben pedig igyekszik kontextusba helyezni a nemzeti konzultációt, mint a „demokratikus részvétel” eszközét, valamint a biohatalom, biopolitikák elméleti keretébe foglalni azt.

---

¹ Jelen írás első része a [TNTeF](#) 2018. decemberi számában jelent meg.

A nemzeti konzultáció mint a „demokratikus részvétel” eszköze

A nemzeti konzultáció eredményeinek kihirdetése után sem érdektelen továbbgondolni a kérdőív kérdéseit, a mögöttük húzódó valóság-alakító szándékokat és tévhiteket.² A „konzultáció” kérdéseire alapozó politikai lépések részben megvalósultak, részben a jövőbeli politikák alapjául szolgálnak.³ Azt azonban látnunk kell, hogy ezek a politikák korábban, a nemzeti konzultáció előtt kerültek kialakításra és maga a konzultáció szinte semmilyen befolyással nem volt arra a politikai akaratra, amely a „családvédelmi akciótervet” életre hívta. Felvetődik a kérdés, hogy mégis mi lehet a célja egy akciónak, mely olyan döntések köré épül, melyeknek lényegében nincs szükségük különösebb legitimációra.

Az első lehetséges válasz az, hogy ez a módszer egy várható sikerpolitikának a maximalizálására törekszik, amelyben az első látásra nagyvonalú kormányzati támogatásokról szóló döntések úgy vannak feltüntetve, mintha azokat a néppel közösen dolgozta volna ki a kormány.⁴ Ennek azonban semmilyen reális alapja nincs. Nem csak azért, mert a csaknem 8 millió kipostázott kérdőívből még 1,4 milliót sem küldtek vissza,⁵ hanem azért, mert a konzultációra egyébként jellemző kétoldalú tényleges részvétel valójában teljes egészében hiányzik.⁶ Ugyanakkor a konzultációnak ez a torzított formája egy sajátos válfaja a *‘vertical crowdsourcing’* – „tömegtámogatás vertikális előállítása” – hatalmi technológiának, melynek lényege az, hogy a nyitottság és a részvétel látszatát keltve semlegesítse a polgárok aktivitását és kontrollt gyakoroljon felettük (Asmolov 2018, 463).⁷ Ez a hatalmi technológia két rétegben valósul meg: az első rétegben az állampolgárokat, mint partnerség alanyait közelíti meg, miközben a második rétegben a kormányzás tárgyává teszik őket, azaz a kormányzás céljainak megvalósítóivá (Foucault 1982). A családok védelméről szóló nemzeti konzultációs projekt egyértelműen egy olyan hatalmi technológia, mely nem elsősorban a hatalom sajátos

---

² Az eredményeket a [Nemzeti Konzultáció 2018 – A családok védelméről](#) weboldalon lehet megtekinteni.

³ A kormány Családvédelmi Akciótervben meghirdetett támogatásai 2019. július 1-jétől: a babaváró támogatás; a jelzáloghitel-elengedés; a nagycsaládosok autót vásárlási támogatása; a családi otthonteremtési kedvezmény (CSOK) kibővítése.

⁴ „Sikerpolitika”, hiszen az állam nagyvonalú támogatásokat tartalmazó intézkedéseiről van szó, melyben burkoltan van elrejtve és első látásra nem könnyen dekódolható az önmeghatározás és egyéni autonómia megcsorbításának csapdája.

⁵ Ez a kiküldött kérdőívek kb. 17%-a.

⁶ Erről részletesebben lásd ennek az írásnak az első részét a [TNT&F](#) 2018. decemberi számában.

⁷ Az, hogy miért a részvétel „látszataról” van szó, részletesen kifejtésre került a tanulmány első részében.

igazságverzióján keresztül értelmezett „népesedési probléma” megoldásáról, hanem egy meghatározott hatalmi csoport érték- és világrendjének széleskörű kiterjesztéséről, *status quo*jának megerősítéséről szól. A konzultáció által irányított diskurzusok pedig a közvélemény percepciójának menedzselésével a viselkedés átalakítását szolgálják, a domináns hatalmi érdekeknek megfelelően.

Az a megállapítás, mely szerint a kormány családdal kapcsolatos döntései nem igényelnek legitimációt, csak részlegesen igaz. Talán igaz a családokat támogató döntésekre, bár ezekben is, burkoltan el van rejtve, és első látásra nem könnyen dekódolható az önmeghatározás és egyéni autonómia megcsorbításának csapdája. Azonban a konzultációs kérdésekben és azok felvezető mondataiban több olyan, az állampolgári magánszférába történő autoriter behatolás is található, amelyre olyan politikákat lehet alapozni, melyek már valóban legitimációt igényelnek, s ezekhez szükséges lehet a „konzultáció támogatására” való hivatkozás. Ilyen például a 8. kérdés, ahol a szülőket úgy állítják be, mint akik „a veszélyes világunkban” lényegében nem tudnak a gyermekükről gondoskodni és ezért szükség van a „mindent tudó és mindenhez értő” állam (nagy testvér), a meglévő alkotmányos és jogi védelmen túli gondoskodására. Vagy például a 9. kérdés, mely a gyermek szülőkhöz, „anyához és apához” való jogát és a szülők önrendelkezési jogát állítja szembe. Ezek a kérdések részletesen a későbbiekben kerülnek elemzésre. Itt azonban fontos elmondani, hogy ezekre a felvetésekre olyan állami politikák alapozhatók, amelyek mélyen hatolnak be a polgárok és családok életébe, infantilizálják a felnőtt állampolgárokat és kiveszik kezükből életük irányításának lehetőségét.

Az új reprodukciós politika címzettjei

Már a demográfiai „nemzethalál” felvetés is egy erősen átpolitizált, a hatalmat gyakorlók szájíze szerint megformázott problémafelvetés, amelynek valódi célja a reprodukció felett gyakorolt kontroll, a biohatalom elmélyítése. Azonban ennél még több. Egy olyan, többnyire a fantáziákban létező idealizált világnak a rekonstrukciója, amely alapja a férfi dominanciára és női alávetettségre alapuló polgári patriarchális család. Nem csak tereket lehet átépíteni romantikusan mázas elfogultsággal szemlélt korszakok szellemében, de lehet társadalmi viszonylatokat, férfi-nő hatalmi viszonyokat is rekonstruálni ugyane szellemben megfelelő politikai technológiákkal. Általában, és esetünkben is, a reprodukciós politikák elsődleges címzettjei a nők. Maga a miniszterelnök is kizárólag a nőkkel kíván megállapodást kötni, (mintha a férfiak nem volnának szükségesek a reprodukcióhoz!), amely jól mutatja, hogy a nők alávetésének és a patriarchális uralmi rend helyre

állításának sajátos eszközéről van szó, amelyet már hadrendbe is állított a politika.⁸ Miért jelenti ez a nők alávetését és a patriarchális hatalmi rend családon belüli helyreállítását?⁹ Többek között azért, mert a miniszterelnök nem a férfiakhoz, mint apákhoz, férjekhez fordult azzal a „konzultációs” kérdéssel és megállapodási javaslattal, hogy vegyenek teljes jogú partnerként és szülőként részt az otthoni háztartási és gondozási munkák elvégzésében. A miniszterelnök nem az oktatás során történő nemi és szülői szocializáció pedagógiai kialakítására és tanrendbe vételére tesz javaslatot, amely lehetővé tenné, hogy a következő generációk ne a hatalmi és erőviszonyok, a dominancia és alávetettség mentén gondolják el (vagy sokkal inkább automatikusan cselekedjék meg) a családi viszonyokat, hanem az egyenlő felek, folyamatos kommunikációján és megállapodásain alapuló, privilégiumokat feladó társas viszonylataiként. De a miniszterelnök nem is a munkáltatókhoz fordult, hogy mind a nők és a férfiak esetében is alakítsák olyanná a munka feltételrendszerét, hogy ne a tőke, a tulajdon (gazdaság) érdeke, az árutermelés szintjének növekedése és a profit legyen az elsődleges szempont (Csányi et al. 2018). Hiszen a termelés és munka világának jelenlegi szerveződése a teljes emberi lénynek csak egy lehasított, megcsonkított részét használja (abuzálja): a fizikai, szellemi, kreatív bémunkát végezni képeséget, és kizárja az ember teljességéhez hozzátartozó szülőiséget. Ezért lehet az, hogy a szülőket magot hintő apára és életet adó, gondozó anyára osztva, a szöveg az apát a munka világa hasznosnak (használhatónak) tartja, akit előnyben részesíti a munkaerőpiac. Eközben a nőt, az anyát haszontalannak, vagy sokkal kevésbé hasznosnak – akitől például meg kell kérdezni a felvételi beszélgetés során, hogy mikor kíván gyermeket vállalni –, mert a munka világának jelenlegi versenyre és profitra irányuló szerveződésében a szülés és gyermeknevelés haszontalan, sőt kifejezetten hátrányos.¹⁰ A „család és munka összeegyeztetésének” eufemisztikus, ugyanakkor „nagylelkűség” mozzanatot tartalmazó fogalma csak eltakarja azt az éles hasítást, ami az emberrel történik a jelenlegi termelési viszonyok között. Nos, a miniszterelnök nem ajánl megállapodást sem a férfiaknak, az apáknak, és nem is tesz javaslatot új oktatáspolitikára vagy a termelési viszonyok és a munka világának átalakítására sem. Kizárólag egy – erősen egyoldalú – megállapodást a nőknek kínál, olyat, amely a lehasítja a férfiról az apát, a nőről pedig az alkotó, autonóm embert, s ezzel korunk neolibéral-kapitalista, patriarchális hegemoniára épülő

⁸ Orbán Viktor péntek reggeli beszéde a Kossuth Rádióban, 2018. április 20-án: „Szeretnék egy átfogó megállapodást kötni a magyar nőkkel, mert a demográfia rajtuk áll vagy bukik. Az ő döntésük” (Orbán 2018).

⁹ A családon kívül már tökéletesen megvalósult

¹⁰ Évtizedek óta azt mutatják a kutatási adatok, hogy a nők foglalkoztatási esélyeit rontja, míg a férfiakét javítja a szülővé válás (ld.: Koltai & Vucskó 2007; Vajda 2014).

életviszonyait és az abból eredő hatalmi és státusz egyenlőtlenségeket tovább mélyíti.

Ez a reprodukciós politika arra a 18. századtól meghonosodott polgári család-modell ma is létező – sőt idealizált – vágyálmára épít, amely a családi otthon háttérében ingyenes szolgálatot és szolgáltatásokat nyújtó, függőségben élő női életet tekint a gazdaság és az újratermelés bázisának, ami lehetővé teszi, hogy a férfiak belépjenek a munka, az üzlet és a politika világába (Pateman 1988). Az a bizonyos vágyott polgári család-modell a 18. század végi egyenlőséget hirdető társadalmi program teljes megtagadása a nőktől. Eszerint az új társadalmi szerződés szerint a polgári egyenlőség és nyilvánosság csak a férfiakra terjed ki, míg a nők számára a polgári család az alávetettség új formáit valósítja meg, mely a 19. századtól a nagy polgári kódexekben konstruálja meg a nők jogszerű jogfosztottságát. A nők alávetettségére épülő „ideális” polgári család és a sosem, vagy hazánkban csak nagyon kevesek számára létezett ideális polgári világ atmoszférájának visszaidézése és újra-aktivizálása drámai félreértés, amely új, nehezített feltételeket teremt az egyre inkább emancipálódó családi viszonyok számára.

A reprodukciós politika és a biohatalom

A kormányzati reprodukciós politika a klasszikus biohatalom gyakorlása. A biohatalom kifejezés a modern állam az embereket szabályozó olyan gyakorlataira utal, amelyek számos hatalmi technológián keresztül a testek alávetését és a lakosság kontrollját szolgálják (Foucault 1980). A biohatalom sajátos igazság diskurzusokat tartalmaz az emberi lények létfontosságú jellemzőiről: például a mi esetünkben a nők, mint szülőképes anyaméhek jelennek meg ebben az igazság diskurzusban, míg a férfiak pedig profittermelésre befogható munkagépek. A biohatalom fogalom magába foglal egy sor olyan hatóságot és intézkedést, amelyek illetékesek a központilag kiadott és előértelmezett valóság-leírás-igazságnak az elbeszélésére: tehát csak a megfelelő minisztériumok, politikusok és rendeletek elbeszélése releváns, az embereké (akiket formailag, látszatra megkérdeznek) nem. A biopolitika fogalma magába foglalja az élet és az egészség nevében a kollektív létezésbe történő stratégiai beavatkozást. Élet és halál fölött rendelkezik, amikor az egyik oldalon több gyermek születését erőlteti, míg a másikon hagyja meghalni megfelelő minőségű és színvonalú állami egészségügyi szolgáltatások hiányában azokat, akik nem képesek a magán-egészségügyben érvényesíteni igényeiket. A biopolitika gondoskodik az alávetettség azon módoszatairól, amelyben az individuumok interiorizálva a hatalom elvárásait (az igazságverzió–hatalom–egyén konstellációban az egyén a helyes viselkedést

választja (Lee 2015)) *önmagukon dolgoznak* az egyéni és közösségi élet, és egészség nevében (Rabinow & Rose 2003).

Állampolgár-alattvaló és a hatalmi technológiák

A „konzultáció” által megjelenített és már érvénybe léptetett reprodukciós politika kormányzat által történő megformázása – a „konzultáció” kérdőívének nyelvtani fordulatát használva – „sokak szerint” tágabb értelemben az állampolgár alattvalóvá minősítésének hatékony technológiája. E téma egyik kulcsfogalma Foucault (1991) kormányzati mentalitás (*gouvernementalité*, *governmentality*) fogalma, amely azt a módot jelenti, ahogyan a hatalom az állampolgárt céljai érdekében formálja. Foucault fogalma a hatalom szövevényes és kiterjedt technikáira, gyakorlataira utal, melyek behálózják a társadalmat. Ez egy olyan hatalmi logikát, „mentalitást” jelöl, amely az embereket alakítja a politikai célokhoz. Másként fogalmazva, a neoliberalizmus korában a népesség és az emberek formálására irányuló kalkulatív fogalom, stratégia és technológia. Vagy megint másként, a népesség és az egyének formálásának (alávetés és alávetetté tétel) művészete. A fogalom tehát elsősorban a kormányzáshoz kapcsolható. A hatalmat gyakorlóknak minden képessége megvan arra, hogy úgy láttassák a dolgokat, ahogyan az neki megfelel. Ennek egyik legfontosabb eszköze a média. Ezért fontos, hogy a médiát milyen mértékben kontrollálja a hatalom. Ezzel az eszközzel a világ történéseinek teljes újra-értelmezését, vagy akár előértelmezését lehet adni, s ezáltal teremtnének meg a megkérdőjelezhetetlen igazságok. A valóság eseményeit és tapasztalatait nem minden polgár észleli azonos módon és nem is tudja érteni, értelmezni azonos módon. A politika által manipulált média értelmezései, vagy a mindent megmondó politikusok, „nagy” vezetők értelmezései adnak jelentést az eseményeknek. Az igazsággá nyilvánítás, mint eszköz mindig is a hatalmat gyakorlók kezében volt. Ma ez még inkább így van. A hatalom kialakítja saját igazság politikáit, mely egy önkényes mechanizmus a valóság egyféle értelmezésének kanonizálására, szemben a társadalomban keringő sokféle, versengő értelmezéssel és megértéssel.

Az autoriter hatalom fokozottan szorítja ki az alternatív értelmezéseket és hangokat, beleértve a civil társadalom sokféle hangját is. Az önértelmezés/önmeghatározás lehetőségét és jogosultságát is. Minél autoriterebb a hatalom, annál kevésbé viseli az alternatív értelmezéseket, a kánontól való eltérést. A hatalom sajátos igazságrezsimet hoz létre, melyben összefüggő és többé-kevésbé konzisztens módon vannak igazságmegállapítások a mindenkori valóságról, a társadalom helyzetéről, pl. a bevándorlásról, arról, hogy erről mit gondoljunk, és hogyan viselkedjünk helyesen.

Tehát a mindenkor regnáló hatalomnak megvannak az eszközei arra, hogy az állampolgárt úgy formálják, hogy a hatalmon lévők céljai érvényesülhessenek. Tehát, ha a hatalom központosítani akar, akkor olyan atmoszférát, környezetet hoz létre, meghatározott eszközökkel, hogy az állampolgár, (aki végső soron választóként legitimálja ezt a hatalmat még az autokratikus fél-demokráciákban is) úgy lássa a világot, hogy például észébe se jusson tiltakozni, amikor felszámolják a decentralizált demokratikus döntéshozatal intézményeit, a problémák helyi szinten, helyi erőforrások igénybevételével történő megoldását. Tipikus hatalmi technológia az állampolgár formálására egy olyan társadalmi környezet létrehozása, amelyben ez a hatalom saját szájíze szerint értelmezi a valóságot, és ezzel befolyásolja a polgárok – akár saját tapasztalataiknak ellentmondó – észlelését. Ezeket a hatalmi technológiákat napjainkban gyakran írják le az „igazságon túli politikák”¹¹ (Mair 2017; Kalpokas 2018) vagy „a hazugság művészete” (Rabin-Havt & Media Matters for America 2016), az igazságháborúk (Lee 2015)¹² és az igazságrezsimek (Foucault 1991; 2007)¹³ megjelölésekkel. A manipulációk céljait tekintve pedig a diverzitás és pluralitás igénylését és elfogadását kizsaszó, nemzeti színekbe keretezett homogenitás és a társadalom tömeggé/masszává formálásának folyamata bontakozik ki. A homogenizált, és autonóm csoportokat már magába nem foglaló tömeget egyetlen érték monolitikus dominanciája jellemzi (Mannheim 1951) és jellemzően erős, karizmatikus vezetőre vágyik (Le Bon 1932). A tömeggé megdolgozott társadalomban az állampolgár alattvalói pozícióba fokozódik le (Young 2000), és alárendelődik a kentaur államnak (Wacquant 2010), amely az osztálystruktúra két vége felé két különböző arcát mutatja. Felemelő és „felszabadító” a csúcson, ahol az erőforrások befolyásolásával a gazdasági és kulturális tőkével rendelkezők életkilátásainak gazdagítására törekszik; büntető és korlátozó az alsó rétegek esetében, ahol az egyre mélyülő egyenlőtlenségek,

---

¹¹ A 'post-truth' (igazságon túli) politikák az őszintétlenség minőségileg új szintjét jelenítik meg. Ahelyett, hogy figyelmen kívül hagynák a tényeket, vagy bátran kitágítanák őket, a politikusok saját maguk gyártják a „tényeket” annak érdekében, hogy alátámasszák saját narratívájukat; ahelyett, hogy az ellenfél tényeit megcáfolnák, lényegében „alternatív tényeket” prezentálnak, így egy párhuzamos valóságot teremtenek, kizárólag egy adott állítás támogatása céljából.

¹² Az igazságháború nem öncélú, hanem közvetlen szerepet játszik a viselkedés irányításában (politikai célok érdekében): először a hatalom közvetlen gyakorlása révén, másodsorban közvetetten hatásukra, ösztönzésükre az emberek igazodnak az igazságverzióhoz és ehhez alakítják identitásukat. Peter Lee könyve magyarul is megjelent *Igazságháborúk* címmel.

¹³ Igazság politikák: a hatalom önkényes mechanizmusa a valóság egyféle értelmezésének kanonizálására szemben a társadalomban keringő sokféle, versengő értelmezéssel. Az autoriter hatalom fokozottan szorítja ki az alternatív értelmezéseket és hangokat, beleértve a civil társadalom sokféleségét is. Gyakran az önértelmezés/meghatározás jogosultságát is!

valamint a terjedő munkaerő-piaci bizonytalanság és etnikai ellentétek által destabilizált társadalmi csoportok igazgatására kerül sor (Wacquant 2012).¹⁴

Az állampolgár fogalmának liberális, konzervatív, komunitárius értelmezései szerint az állampolgár egy ún. státusz fogalom, mely magában foglal egy sajátos részvétel koncepciót. A liberális fogalom a civil nézőpontot alkalmazza, mely szükségszerű ellentéte az állami/hatalmi nézőpontnak és az állammal szemben az emberi jogok és szabadság fogalmait jelöli meg az állampolgárság legfontosabb, központi elemeiként. A konzervatív megközelítés a politikai részvételben (pl. szavazás) látja az állampolgárság lényegi elemét. A komunitárius megközelítések a társadalmi nézőpontot hangsúlyozzák és a jogok és kötelezettségek egységére helyezik a hangsúlyt. Míg a szociális állampolgárság fogalma (Marshall 1983 [1950]) a liberális megközelítés továbbgondolásából született, mely szerint nem csupán politikai, de szociális jogok is megilletik az állampolgárt és az állam kötelessége ezeket megvédeni, illetve érvényesülésük feltételrendszerét megteremteni. Valójában a fogalom mindhárom megközelítés kombinációja, mert a politikai és szabadságjogok – a civil polgár államtól való elkülönülése és védelme, a politikai részvétel – tényleges demokratikus részvétel, valamint a jogok és kötelezettségek egyensúlya egyaránt fontos a fogalom tartalmának meghatározásakor.

Mindezzel szemben az alattvaló fogalma merőben mást jelent. Ugyanis az alattvaló az az individuum, akit a kormány szabályoz, és akiken a jogot végrehajtják. Korlátozott (vagy tiltott) a visszajelzés, kizárólag a „nem bizonytalan kimenetű” (Moller & Skaaning 2013) szavazásra korlátozódik a demokratikus részvétel. Míg az állampolgár aktív résztvevő és formálója saját közösségének és sorsának, addig az alattvaló passzív elszenvedője az elitek által megformált politikáknak és visszajelzésre, részvételre vagy nincs lehetősége, vagy csak korlátozott, eltorzított formában van – amire remek példa az ún. nemzeti konzultáció.

Az igazságrezsim megteremtése az autoriter hatalom prioritást élvező célja. Ez nem más, mint a tudás-viszonyok és cselekvési minták útján szisztematikusan manipulált társadalmi környezet a kívánatos (vég)cél elérése érdekében. A tudásviszonyokra jó példa az MTA ügye. A cél pedig nem más, mint egy csoport gazdasági és politikai hatalmának biztosítása, anélkül, hogy kihívásoknak, vagy akár megkérdőjelezésnek lenne kitéve. Minden igazságrezsim végső célja, hogy az igazságra támasztott igényeit megkérdőjelezhetetlen, ortodoxiként fogadják el, egészen addig, amíg ezeket a továbbiakban senki nem vonja kétségbe.

---

¹⁴ Lásd pl. a hajléktalanok kriminalizációját az Alaptörvény sorrendben 4. és 7. módosításával.

Ennek az igazságrezsím-formálásnak fontos eleme a családkról szóló „nemzeti konzultáció”, amely állításaival és kérdéseivel kanonizálni igyekszik a család fogalmát, a párkapcsolat értelmét, a nő és férfi szerepeket és lényegei jelentéseket. Ebben a kontextusban fontos az, hogy a népesség fogyását nemzet halálként jeleníti meg az uralkodó elit és a „betegségre” megfelelő orvoslást nyújtva a világnak és benne az egyénnek és közösségeknek olyan értelmezést adnak, amely egyértelműen és kizárólagosan a saját politikai és ideológiai mezőjük keretében értelmeződik, kizárva minden lehetséges alternatívát. Ezek már megkérdőjelezhetetlen igazságrezsímek, melyekhez emberek, családok ezreinek jóléte is kötődik, így téve őket érdekeltté egy olyan rezsim fenntartásában, mely aláássa alapvető emberi jogait, választási szabadságukat, azzal, hogy a rezsimnek tetsző életformákat ír elő.

„Sokak szerint”: A 4–10. kérdések jellegzetes nyelvi fordulata

A „Sokak szerint” szófordulat a 4–10. kérdések bevezető-ráhangoló szövegében többször is, egész pontosan ötször is előfordul. Mit tud ez a szóösszetétel, hogy ilyen kedvelt ebben a viszonylag rövid szövegben? A „sokak szerint” kifejezés kellőképpen alkalmas arra, hogy a szöveg írójának látásmódját és értelmezését jelenítse meg, olyan formában, mintha az valamiféle közvélemény volna.

1. A „sokak” nem egy személy, de nem tudjuk mennyi. Lehet kettő, de akár több millió is. Tehát a kifejezés homályban hagyja a hivatkozási referencia csoport számbeliségét, ezzel azt az illúziót kelti, hogy a többség véleményét ismerjük meg. A „sokak” a „néhányak” ellentéte.
2. A „sokak” ilyen formában történő használata, és hozzá egy meghatározott vélemény csatolása, figyelmen kívül hagyja mindazon sokakat, akik nem osztják a szöveg írójának az állításait. Nyilván vannak olyan „sokak” akik egészen mást gondolnak a kérdőívben felmerülő kérdésekről, egészen másként látják és értelmezik a helyzetet. De ez a manipuláció lényege. Úgy tesz, mintha a szövegben felvázolt az egyetlen létező értelmezési mező lenne. Tehát egyfelől pontosan megadja a módot, ahogyan a felvetett problémákra reagálni lehet, és legitimálja a megközelítést egy homályos közvéleményre való hivatkozással.

Azonban a „sokak szerint” összetétel használata is két szinten történik a szövegben. Az első szint a 4-es és 6-os kérdésben jelenik meg, ahol olyan „ártatlan”, közhelyszerű gondolatokat kötnek a feltételezett véleményhez,

amelyeket könnyű elfogadni és támogatni.¹⁵ A 4-es kérdés annak megfontolására használja a „sokak szerint” kifejezést, hogy *„a legalább három gyermeket felnevelő, és emellett munkát is vállaló édesanyák erőfeszítéseit Magyarország életre szóló támogatásokkal ismerje el”*. A 6-os kérdésben pedig a *„további eszközökkel is támogatni kell a gyermeküket nevelő anyák munkavállalását”* kijelentéseket legitímálja a „sokkal”. A kijelentéseket nehéz vitatni, valószínűleg többen egyetértenek vele, hiszen kellőképpen semmitmondók és a „kellene” kategóriában „vágyteljesítő” színezetűek.

Azonban a 9-es és 10-es kérdések „sokak szerint” szófordulata minőségileg más kategóriát képez.¹⁶ Itt ugyanis nem általános érvényű, könnyen igenelhető megfogalmazásokról, hanem kemény, kirekesztő értékrendet megjelenítő ítéletekről van szó. A 9-es kérdés az Alaptörvény szülői gondoskodást kötelezően előíró (amely már önmagában túlszabályozza az állampolgárt, no nem azért, mert a szülőnek nem kellene gondoskodnia a gyermekéről, hanem azért, mert ez nem egy alkotmányba való kitétel) szabályát szigorítaná és ezt a szűkített és idealizált képet adja a „sokak” szájába: *„Sokak szerint ezt ki kell egészíteni azszal, hogy a gyermeknek joga van családban, lehetőség szerint az anyja és az apa szerető gondoskodása mellett felnőni.”* Ez a szöveg rejtetten bár, de szembe állítja a gyermekek és a szülők jogait és érdekeit. A „joga van családban felnőni” kifejezés nem kizárólagosan az anyja és az apa

¹⁵ 4. kérdés: Komoly feladat egy édesanya számára, hogy egyszerre teljesítsen otthon és a munkahelyén. Kiemelt figyelmet érdemelnek azok az édesanyák, akik több gyermeket is nevelnek és emellett a munka világában is helytállnak. Sokak szerint érdemes megfontolni, hogy a legalább három gyermeket felnevelő, és emellett munkát is vállaló édesanyák erőfeszítéseit Magyarország életre szóló támogatásokkal ismerje el. Egyetért-e Ön azzal, hogy több gyermek vállalása esetén több támogatást kell adni? Egyetért-e Ön azzal, hogy a legalább három gyermeket vállaló édesanyáknak kiemelt támogatást kell adni?

6. kérdés: Sokak szerint fontos, hogy a gyermekvállalást követően a szülők, ha szeretnének, mihamarabb visszatérhessenek a munkahelyükre. A kormány ezt vette figyelembe, amikor 2014 elején életbe léptette a gyed extrát. Ennek lényege, hogy a gyed és a gyes folyósítása mellett már korlátlanul lehet munkát vállalni. Sokak szerint további eszközökkel is támogatni kell a gyermeküket nevelő anyák munkavállalását. Egyetért-e Ön azzal, hogy a kormány támogassa a gyermeküket nevelő nők munkavállalását?

¹⁶ 9. kérdés: A gyermekek érdekei sokszor háttérbe szorulnak. Magyarország Alaptörvénye úgy rendelkezik, hogy „a szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni”. Sokak szerint ezt ki kell egészíteni azzal, hogy a gyermeknek joga van családban, lehetőség szerint az anyja és az apa szerető gondoskodása mellett felnőni. Egyetért-e Ön azzal az alapelvvel, miszerint a gyermekeknek joga van az anyához és apához?

10. kérdés: Magyarországon a 2002-ben hatalomra jutott szocialista-liberális koalíció eltörölte a gyermekek után járó kedvezményt és más családi támogatásokat. Sokak szerint a felelős gyermekvállalás egyik előfeltétel a kiszámíthatóság és a biztonság, ezért kétharmados védelemben kell részesíteni a gyermekek nevelő családoknak járó támogatásokat. Egyetért-e Ön azzal, hogy a gyermeket nevelő családoknak járó költségvetési támogatások kétharmados védelmet kapjanak?

szerető gondoskodását jelentheti, bár alapesetben ez igaz lehet, de statisztikailag már erősen megkérdőjelezhető. A család, amelyben a gyermek felnőhet és gyakran felnőtt, az egyszülős családot is jelentheti, a mozaik vagy *patchwork* családot is, de a nagyszülők gondoskodását is szükség esetén. Az „*anya és apa szerető gondoskodása*” egyfajta sajátos életformát és életmódot jelöl meg, amely kizár minden a valóságban egyébként létező és statisztikailag is elterjedt mintázatokat. A felvezetésből adódó kérdés, mely szerint: „*Egyetért-e Ön azszal az alapelhvel, miszerint a gyermeknek jog van anyához és apához?*” egyszerre közhely, hiszen nyilván van neki és joga van hozzá, és egyszerre kirekesztés is, amely nem csak az azonos nemű párok gyermekvállalását zárja ki, hanem kizár a normából minden olyan a valóságban létező életeseményt, amely következtében a gyermeket az egyik szülő neveli. A kérdésből valójában az következik, hogy a szülőknek – bármilyen drámaian rossz kapcsolatban élnek – nincs joguk ezt a kapcsolatot megváltoztatni, mert a gyermek joga az anyához és apához felülírja azt. Ez nem az első rejtett támadás az emberek önrendelkezési joga ellen, amely itt a gyermekre való hivatkozással történik. A kijelentés nem veszi figyelembe azokat a tényeket, amelyek a kapcsolati erőszakról, a gyengébb fél lelki, fizikai és gazdasági függőségben tartásáról szólnak¹⁷. Továbbá ignorálja a családdal kapcsolatos azon kétes gyakorlatokat is, melyek fellelhetőek igen gyakran a szöveget író kormányzó hatalmi elit családi és mindennapi valóságában is (pl. néhány politikus magánélete, válások sora a kormányzó párt meghatározó tagjai sorában, bántalmazási ügyek: vak komondor ügye, melyet végül hosszas töprengés után elítélt a kormányzó párt, vagy akár a legutóbbi „szex-videó” ügy stb.). A monogámia és a gyermek jogának oltárán való önfeláldozás tehát kizárólag az anya, a nő önfeláldozását jelenti ebben a kontextusban. Neki kell minden körülmények között a házasság és az együttélés kötelékében maradnia, a gyermek érdekében. Az apa

¹⁷ A nők elleni erőszakos bűncselekmények 22 százalékát partnerük vagy volt partnerük követte el. A férfiakra vonatkozó hasonló adat 3 százalék volt. A meggyilkolt nőknek több mint felét (volt) férjük vagy élettársuk ölte meg, Magyarországon a rendőrség adatai szerint pl. 2009-ben a megölt nők 51,2%-át (43 nőt), másik rendőrségi forrás szerint 76%-át (64 nőt) partnere ölte meg. A partnerük által megölt férfiak bírósági aktáiból az esetek 80 százalékában tudható, hogy a nő elkövetővé válását hosszan tartó súlyos feleségbántalmazás előzte meg a férfi részéről. A nők 23 százaléka élt át legalább valamilyenfajta fizikai erőszakot jelenlegi vagy volt férj/partnere által. (Az adat konzervatív becslésű alsó érték.) A testi erőszakot átélő nőket partnerük az esetek legkevesebb 7 százalékában szexuálisan is bántalmazta. (Az adat konzervatív becslésű alsó érték.) A testi erőszakot megélt nők 55 százaléka, a szexuális erőszakot megélt nők 44 százaléka a támadás során súlyos sérüléseket szenvedett (zúzódások, ficamok, nyílt sebek, csonttörések, fej- és arcsérülések). A nők egyharmadának orvosi ellátásra volt szüksége a sérülései mértéke miatt. A nők átlag 35 verést szenvednek el, mielőtt segítségért fordulnak, és akkor átlag 5–12 intézménynél, szervezetnél, hatóságnál kérnek segítséget az erőszak megállítása érdekében, mielőtt hatékony segítséget kapnak vagy megölik őket vagy gyerekeiket („Nők elleni erőszak”).

viselkedésének megítéléséhez nem kell nagyon szigorúan figyelembe venni a gyermek jogát. Mindazonáltal a gyermeknek joga van a békés, harmonikus családdhoz, ahhoz, hogy a szülők elég időt tölthessenek velük, maradjon energiájuk és kedvük szülőként önmegvalósítani magukat. Ennek a feltételeit azonban nem garantálja, és nem is javasolja a kormány például a 30 órás munkahét bevezetésével, a megemelt, európai színvonalú jövedelmekkel, a lakhatás biztosításával vagy akár a megfelelő egészségügyi ellátás és az értékálló nyugdíjak hiánya miatti aggodalmak csökkentésével.

A 10. kérdés „sokak szerint”-je a gyermekeket nevelő családok támogatásainak kétharmados parlamenti védelmét anticipálja. Ennek kapcsán fontos megemlíteni azt, hogy könnyű kétharmados védelemről beszélni egy olyan kormányzásnak, amely már egy ideje produkálja ezt a kétharmadot és a parlamenti pártlojalitáson alapuló szavazás, bármilyen korábbi „kőbe véselt” elhatározást egyik pillanatról a másikra megváltoztathat, éppen aktuális igénye szerint (ahogyan ezt pl. az Alaptörvény esetében a hajléktalanság kérdésében láthattuk). Tehát politikailag látványos a kétharmados védelem hangoztatása, de bármilyen (gazdaságilag) nehéz helyzet esetén ez a védelem megszüntethető és más prioritások érdekében könnyen feláldozható a kormányzó kétharmad által. Ugyanakkor ennek a „sokak szerint”-nek a politikai üzenete egy nem létező fenyegetés elleni védelem biztosítása. Azaz kimondatlanul ott van az a feltételezés (és vád), hogy ha netán, véletlenül bármilyen másik politikai alakulat kerülne hatalomra, akkor a családokat védő és támogató jogintézmények azonnal megszüntetésre kerülnének, mert minden más politikai erő család-ellenes, nemzet-ellenes, amitől meg kell védeni a népet. Ezt a védelmet biztosítaná a kétharmados törvényként való elismerés, melyet a szöveg alkotója javasol, mint a családok és a nemzet érdekeinek egyetlen, kizárólagos megfogalmazója és képviselője. Tehát ugyanoda jutunk vissza ezzel a kérdéssel is, mint több korábbival, azaz a lényeg és a tét annak súlykolása, hogy a „nemzeti konzultáció” szerzője, azaz a kormány megkérdőjelezhetetlen hatalmi dominanciája szükséges és elengedhetetlen, azaz ennek a hatalmi konstellációnak az örökkön-örökké való fennállása, az egyetlen lehetőség az emberek és a nemzet számára. Következésképpen a 10-es kérdés „sokak szerint”-je a kormányzó elit kritikátlan és eternális uralmát vetíti ki és igazolja is egyben.

Folytatva a kérdések elemzését érdemes közelebbről megvizsgálni az 5. kérdést, mely a főállású anyaság intézményének bevezetését veti fel.¹⁸ Ez a

¹⁸ 5. kérdés.: Magyarországon nagy számban élnek olyan édesanyák, akik a munkában töltött évek után négy, öt vagy több gyermeket is nevelnek. Legalább négy gyermekről gondoskodni felér egy teljes állással. Éppen ezért megfontolandó, hogy ezen édesanyák esetében az állam magasabb anyagi juttatással is elismerje a főállású anyaság intézményét. Támogatja-e Ön azt, hogy az állam ismerje el a valódi főállású anyaság intézményét?

kérdés azért érdekes, mert számos ellentmondó és feszültséget rejtő összefüggése van. Várható volt, hogy ennek a javaslatnak nem születnek politikai döntési következményei. A valódi ok azonban nem az, hogy valamivel kevesebben válaszoltak igennel a kérdésben megfogalmazott felvetésre¹⁹, hanem az a tény, hogy ez a kérdés egy univerzálisan biztosítandó privilégiumot kíván adni minden többgyermekes anya számára. Ez esetben nem lehetne megkülönböztetést tenni a sok-gyermekes anyák társadalmi státuszát illetően, míg más esetekben, például banki hitel biztosítása stb., ilyen megkülönböztetések lehetségesek. Egyértelmű, hogy kizárólag a dolgozó és megfelelő keresettel rendelkező csoportok tagjai kapnak hitelt. A főállású anyaságot azonban minden társadalmi réteg igénybe vehetné, ami ez ellentmond a NER keretéből kirekesztett csoportokra vonatkozó politikáknak,²⁰ amely többek között jól megjelenik a megélhetési gyermekvállalás diszkurzusban.²¹ Ez lényegében a reprodukzív politikák etnicizálását jelenti, amely a „konzultáció” főállású anyaságra vonatkozó kérdésében, illetve annak politikai cselekvést nem indukáló következményeiben tisztán megjelenik.

A 8. kérdésben, amely a gyermekek szellemi, lelki és fizikai fejlődésének fokozott állam általi védelmére kíván felhatalmazást a polgároktól, klasszikusan jelenik meg a biopolitika.²² Azaz az állam hatalma a magánélet minden területét be kívánja hálózni, beférkőzve az állampolgár privát viszonyaiba. Lényegében a szülő, az állampolgár rendelkezési jogának folyamatos csorbítását láthatjuk ebben a kérdésben is megvalósulni. Az állampolgárt infantilizáló felvetésről van szó, amely az államot a szülőnél kompetensebb és alkalmasabb entitásnak tekinti, és valójában azt mondja ki, hogy a felnőtt állampolgár, a szülő nem rendelkezik azzal a képességgel és hatalommal, hogy a saját és gyermeke életéért felelősséget vállaljon. Tehát a jól ismert „az állam jobban tudja” helyzettel állunk szemben, amely kifejezetten az államszocialista diktatórikus gyakorlatok része volt. Különösen fanyar ízt ad az önrendelkezési jog folyamatos korlátozásának az a gyakorlat, amely napjainkban az állampolgárokat arra szólítja fel, hogy értsenek egyet

---

¹⁹ „Csupán” a válaszadók 93,75%-a, míg a legtöbb kérdésre 97,98%, illetve 99% fölötti igen válasz érkezett.

²⁰ „Nálunk nincs jövője annak az életformának, amely nem a gyerekekért, hanem a gyerekekből akart megélni” (Orbán 2017). Vajon kikre célzott?

²¹ 2011-ben erről még parlamenti vita is volt.

²² 8. kérdés: Gyermekeinkre egyre több veszély leselkedik, hiába tesznek meg mindent a szülők védelmük érdekében. Magyarország Alaptörvénye szerint „minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz”. A kormány fontos feladatának tartja, hogy időről időre áttekintse a gyermekvédelem magyarországi helyzetét és szigorúan fellépjen a gyermekek egészségét, fejlődését veszélyeztető jelenségek ellen. Egyetért-e Ön azzal, hogy gyermekeink szellemi, lelki és fizikai fejlődése olyan érték, amelyet a magyar államnak is védenie kell?

ezeknek a jogoknak a korlátozásával. Furcsa, de jól felismerhető formája ez a Foucault által leírt önfegyelmezésre, önkorlátozásra épülő biohatalomnak (Foucault 2008).

Záró gondolatok

A nemzeti konzultáció kérdéseit – a teljesség igénye nélkül – elemezve, meg kell állapítani, hogy az jól illeszkedik egy olyan rendszer kormányzati mentalitásába, amely az állampolgárokat a saját igényei szerint kívánja alakítani, s mindezt olyan formában teszi, hogy az emberek azt gondolják, ezt valójában ők maguk akarják. Ugyanakkor a konzultációban klasszikusan megjelenik az a biohatalom, mely mechanizmusain keresztül az emberi faj alapvető biológiai tulajdonságai egy politikai stratégia tárgyává válnak (Foucault 2007).

A 20. századi nagy diktatúrák lerázása után a 21. század eleje erős visszahatással (*'backlash'*) reagált a szabadságok köreinek kitágulására. A neo-liberális kapitalizmus neo-konzervatívba fordulva lassan visszaveszi a Felvilágosodás eszméiben gyökerező modernitás önmeghatározást és egyenlőséget hirdető eszméit. A nő gazdasági szempontból való függővé tétele egyik jelentős eszköze a neo-konzervatív tradicionális család modell újra formálásának, aminek a lényege a férfi – családfő – történeti alapokon nyugvó fensőbbisége a nő felett. Eisenstein (1982) megállapítja, hogy az új jobboldal „családpárti” ideológiája elsősorban a jóléti állam felé gyakorol kritikát, mely megengedi a nő gazdasági függetlenségét, és úgy gondolja, hogy ez az oka a tradicionális patriarchális család válságának. A 80-as évektől az új jobboldalon megjelenő családpolitikák tehát leépítik a jóléti államot – *'welfare'* helyett *'workfare'*²³ – azért, hogy az államot újra-konstruálják az önellátó *pater familias*-ra épülő család alapján (Collins 1986). A mi esetünkben ez azonban nem ilyen egyszerű. A jóléti politikák ugyan erősen csorbát szenvednek, különösen a marginalizálódott társadalmi rétegek vonatkozásában, ez a kentaur állam egyik arca. Azonban a társadalmilag megfelelő helyzetű nő függőségére épülő tradicionális család újraépítése, és a nemi elfogultság alapján szerveződő, nemzet-mentést célzó reprodukciós politika a kentaur állam másik arcát mutatja meg, és lényegében az államot helyezi a *pater familias* gondoskodó, védelmet nyújtó pozíciójába.

---

²³ *'Welfare'* helyett *'workfare'* – szociális juttatások helyett kötelező közfoglalkoztatás. A *'workfare'* a kormányzás egy ellentmondásos és sokat kritizált formája, miszerint szociális támogatást csak munka ellenében lehet igénybe venni azoknak, akik munkaképesek, de munkanélküliek.

Felhasznált irodalom

- Asmolov, Gregory. 2018. „Vertical crowdsourcing.” In Alena Ledeneva (ed.) *Global Encyclopaedia of Informality, Volume 2. Understanding Social and Cultural Complexity*. London: UCL Press, 463–467.
- Collins, Randall. 1986. *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csányi, Gergely, Gagyí Ágnes & Kerékgyártó Ágnes. 2018. „Társadalmi reprodukció. Az élet újratermelése a kapitalizmusban.” *Fordulat* 24 (2) 5–29.
- Eisenstein, Zillah R. 1982. „The Sexual Politics of the New Right: Understanding the ‘Crisis of Liberalism’ for the 1980s.” *Signs* 7 (3) 567–588.
- Foucault, Michel. 1980. *The History of Sexuality, Vol. 1: An Introduction*. New York: Vintage Books.
- 1982. „The Subject and Power.” In Hubert Dreyfus & Paul Rabinow (eds.) *Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press, 208–226.
- 1991. „Governmentality.” In Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (eds.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 87–104.
- 2007. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977–78*. Michel Senellart (ed.) New York: Palgrave Macmillan.
- 2008. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–79*. Michel Senellart (ed.) New York: Palgrave Macmillan.
- Kalpokas, Ignas. 2018. „On guilt and post-truth escapism: Developing a theory.” *Philosophy and Social Criticism* 44 (10) 1127–1147.
- Koltai, Luca & Vucskó, Bernadett. 2007. *A munka–magánélet összeegyeztetését segítő és gátló tényezők Magyarországon*. Budapest: Nemzeti Fejlesztési Ügynökség: EQUAL Közösségi Kezdeményezés.
- Le Bon, Gustave. 1932. *The crowd. A study of the popular mind*. London: T. Fisher Unwin.
- Lee, Peter. 2015. *Truth Wars*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mair, Jonathan. 2017. „Post-truth Anthropology.” *Anthropology Today* 33 (3): 3–4.

- Mannheim, Karl. 1951. *Freedom, Power and Democratic Planning*, Ernest K. Bramsted & Hans Gerth (eds.) London: Routledge & Kegan Paul.
- Marshall, Thomas H. 1983. „Citizenship and social class.” In David Held (ed.) *States and Societies*. London: Open University & Martin Robertson, 249–260.
- Møller, Jørgen & Svend-Erik Skaaning. 2013. „The Third Wave: Inside the numbers.” *Journal of Democracy* 24 (4): 97–109.
- „Nők elleni erőszak.” [Infojegyzet 2015/35](#). Letöltve: 2017. április 13.
- Orbán, Viktor. 2017. „[Orbán Viktor beszéde a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség XXVII. kongresszusán](#).” Magyarország Kormánya. Letöltés: 2019. december 10.
- . 2018. „[Orbán Viktor – miniszterelnöki interjú \(180 perc – április 20\)](#).” *Médiaklikk.hu*. Letöltés: 2019. december 10.
- Pateman, Carole. 1988. *The sexual contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Rabin-Havt, Ari. & Media Matters for America 2016. *Lies, Incorporated*. Toronto: Anchor Books & Penguin Random House LLC.
- Rabinow, Paul & Nikolas Rose. 2003. [Thoughts on the concept of biopower today](#). Letöltés: 2018. 05. 15.
- Vajda, Róza. 2014. „Munkaerőpiac, foglalkoztatás, vállalkozónők. A nők teljes értékű munkavállalásának akadályairól és esélyeiről” In *A nőtlen évek ára*. Budapest: Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, 99–151.
- Wacquant, Loïc. 2010. „Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity.” *Sociological Forum* 25 (2): 197–220.
- Wacquant, Loïc. 2012. „Három lépés a létező neoliberalizmus történeti antropológiája felé.” *Fordulat* 18 (2): 11–31.
- Young, Iris Marion. 2000. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Kozma Luca & Láng András & Kocsor Ferenc

Pécsi Tudományegyetem

Két nemi szerep kérdőív magyar nyelvű adaptálása: a Multikulturális Maszkulinitás Ideológia Skála és a Femininitás Ideológia Skála

A férfiak és nők által követett nemi szerepek jelentős részben függenek az adott társadalmi berendezkedéstől, tagjainak elvárásaitól. Annak mérésére, hogy az egyének hogyan viszonyulnak az adott biológiai nemtől általánosan elvárt szerepekhez, és az általuk előnyben részesített viselkedés mennyire illeszkedik a társadalomban uralkodó ideológiához, számos kérdőív létezik. Ezek validitása azonban csak szűk földrajzi és időbeli kiterjedéssel érvényes. Ezért célunk az volt, hogy két meglévő mérőeszköz magyar mintán történő adaptálásával az aktuális hazai kutatások során használható nemi szerep kérdőíveket hozzunk létre. Az online adatgyűjtés során kapott adatok felhasználásával, főkomponens elemzéssel kialakítottuk a Multikulturális Maszkulinitás Ideológia Skálát és a Femininitás Ideológia Skálát. Mindkét kérdőív több alskálából áll, melyek reliabilitás mutatói megfelelők. A két mérőeszköz együttes alkalmazása lehetőséget teremt a férfi és a női szerepekhez való viszonyulás megbízható mérésére.

A nemi szerep fogalma

Az ember társas lény, ahhoz pedig, hogy másokkal probléma nélkül együtt tudjunk élni, normák és szabályok sokasága ad iránymutatást. A nemi szerep a társas viselkedés meghatározó eleme, hiszen ez határozza meg a nemek számára tipikusnak és elvártnak tartott tulajdonságokat. A *társadalmi szerepelmélet* szerint (Eagly & Wood 1999) ezen tulajdonságok arra szolgálnak, hogy az adott biológiai nem által általában betöltött társadalmi szerepeket az egyének a legjobban el tudják látni. Tehát nem meglepő módon, mint az elmélet hangsúlyozza, azokban a szakmákban, melyekben mások ellátására, gondozására, nevelésére esik a hangsúly (tanár, ápoló, szociális munkás stb.), nők vesznek részt nagyobb arányban, hiszen az ő nemi szerepüknek hangsúlyos része a másokkal való törődés (Eagly & Wood 1999). Igen megosztott a vélemény azonban a tekintetben, hogy ezek a nemi különbségek biológiai vagy szociális eredetűek. Az evolúciós pszichológia képviselői a biológiai meghatározottságot emelik ki (Buss & Schmitt 1993; Buss 1995; Geary 1995), és a szexuális szelekciót nevezik meg a nemi eltérések okaként:

a két nem különböző adaptációs problémákkal szembesült miközben reprodukciós sikerüket maximalizálni igyekeztek, ami viselkedésbeli különbségekhez vezetett. A férfiak reprodukív sikerüket úgy növelhették, ha minél nagyobb számú partner eléréséért vetélkedtek egymással. Ez a magyarázata annak, evolúciós nézőpontból, hogy férfiakra jobban jellemző a kockázatvállalás és az agresszió. Ezzel szemben a nőknek nagyobb sikert jelentett az, ha olyan partnert választottak, aki sok erőforrással rendelkezik, amiből többet voltak képesek alacsonyabb számú utódaikra fordítani. Az elmélet szerint tehát a nőkre jobban jellemző gondoskodás, alárendeltség és függés egy evolúciós adaptációs folyamat része.

Ezzel ellentétben a társadalmi szerepelmélet támogatói (Eagly & Wood 1999; 2012; 2013; Eagly, Wood, & Diekman 2000) nagyobb hangsúlyt fektetnek a szociális hatásokra: a nemek közötti fizikai különbségek, mint például a testméret, valamint az eltérő mértékű szülői ráfordítás (nőknél a terhesség és utógondozás magas költsége, míg férfiaknál a relatíve alacsony fizikai ráfordítás, ld.: Trivers 1972) munkamegosztáshoz vezetett, ami pedig a nemi szerepek ehhez igazodó kialakulását vonta maga után. A nők a ház körüli munkákat végezték el és a gyermekeket gondozták, mely révén az az elvárás alakult ki velük szemben, hogy gondoskodóak legyenek, ellássanak és ápoljanak másokat. A férfiak képesek voltak az otthonon kívül is munkát végezni, így rájuk hárult a család eltartásának feladata.

Az azonban, hogy mi volt az evolúciós adaptációs környezetben (Barkow, Cosmides & Tooby 1992; Laland & Brown 2011) őseink számára előnyös, nem feltétlenül egyezik meg a jelen környezetünkben legelőnyösebb viselkedéssel, ezért akár a nemi szerepek is változhatnak. Ennek egyik közvetlen kiváltó oka lehet például az, hogy a nők munkaerőpiaci jelenléte a korábbi évszázadokhoz képest egyre növekszik (Eagly & Wood 1999).

A nemi szerepek hagyományos felfogása

A 20. század első felében a pszichológiában és a társadalmi felfogás szerint is a férfiasságot és nőiességet, tehát a nemi szerepeket, egyetlen dimenzió két végpontjának tekintették: egy személy vagy férfias vagy nőies (ld.: Bem 1974). Ezt a felfogást mutatja Parsons és Bales (1955) elképzelése is, akik a családon belüli feladatok alapján különböztették meg az instrumentális férfi nemi szerepet az expresszív női szereptől. Nézetük szerint az előbbi a családfenntartó, utóbbi pedig az érzelmi stabilitást biztosítója. A pszichoanalitikus hagyományban gyökerező *férfi nemi szerep identitás* elmélete szerint a személy, mint az adott nem tagja, akkor éri el a pszichológiai érettséget, ha a nemének megfelelő nemi szerep identitásra szert tesz, azaz a biológiai nemének megfelelő tulajdonságokkal, attitűdökkel és érdeklődési

körökkel rendelkeznek. Az elmélet a férfiasságot és nőiességet ugyanabban a dimenzióban képzelte el, ahol a személy vagy a férfiasság, vagy a nőiesség végpontjához közelebb helyezkedik el. Ennek alapján úgy gondolták, hogy az apa nélkül felnövő fiúk nemi szerep identitásának fejlődését az apai példa hiánya a nőies viselkedés irányába tolja el (Pleck 1987).

Változások a nemi szerepek kutatásában

A '70-es évek társadalmi változásainak hatására a merev nemi szerepek kezdtek átalakulni, és mára már elfogadott az az elképzelés, hogy a férfiasság és nőiesség két elkülönülő dimenzió (Bem 1974), és a férfi nemi szerep olyan tulajdonságokból tevődik össze, melyek inkább jellemzőek a férfiakra, mint a nőkre. Megjelent továbbá az a nézet is, hogy a különböző társadalmi csoportok, illetve egyének számára a követni kívánt nemi szerep nem feltétlenül ugyanaz. Connell (1995, idézi Haywood & Ghail 2003) felfogása szerint a maszkulinitás, mint nemi szerep, nem egységes, hanem kultúránként eltérő, és az adott társadalomban mindig létezik egy, amely a többi maszkulinitáshoz képest uralkodó szerepet tölt be. Ugyanez mondható el a női nemi szerepről is (Smith 2015). A nemi szerepeken túl létezik egy másik fogalom is, mely fontos a nemekkel kapcsolatos normákra vonatkozóan, ez pedig a nemi ideológia. A nemi ideológia azt jelenti, hogy az egyén a nemi szerepekkel kapcsolatos kulturális hiedelmeket internalizálja. Ez az elképzelés a férfiak viselkedését nem a nemi szerep identitás, és nem is a férfias tulajdonságok mennyiségének fényében határozza meg, hanem úgy, hogy azt a maszkulinitás társas fogalmának internalizációja befolyásolja (Pleck, Sonenstein & Ku 1993). A fő hangsúly tehát nem azon van, hogy a személy hogyan vélekedik saját viselkedéséről, érzéseiről és gondolkodásáról a tekintetben, hogy ez milyen mértékben felel meg a nemi szereppel kapcsolatos elvárásoknak. A figyelem arra irányul, hogy a személy ezeket az elvárásokat milyen mértékig teszi magáévá (Levant & mtsai 2007). A nemi ideológia tehát férfiasság/nőiesség és a férfi/női szerep szociális konstruktivista felfogása, melynek alapja az a feltételezés, hogy a nemi szerepek a társadalom konstruktumai, így társadalmakként és történelmi korokként változnak (Kimmel & Messner 2009). A maszkulinitás-ideológiában megjelenő különbségek vizsgálatára két fő irány jellemző: az egyik a kultúrák közötti különbségeket emeli ki, míg a másik kutatási vonal a kultúrákon átívelő, univerzális, azaz étikus jegyeket igyekszik megtalálni (Janey & mtsai 2005).

Célkitűzések

Mivel a nemi szerepek különböző kulturális közegekben eltérőek lehetnek, valamint időbeni változásoknak is ki vannak téve, a jelenleg magyarul elérhető nemi szerep kérdőívek (pl. BSRI, Bem, 1974) nem feltétlenül tükrözik kellő pontossággal a ténylegesen követett nemi szerepeket. Ezért szükségesnek látjuk, hogy elkészüljenek nemzetközi szintén már ismert, validált, modern szemléletű kérdőívek magyar adaptációi, amelyek segítségével hitelesebb képet kaphatunk a hazai vizsgálati populációk által követett nemi szerepekről. Erre a célra két, hazai kutatásban korábban már exploratív jelleggel alkalmazott (Kozma & Kocsor 2017; 2018) kérdőívet választottunk ki, az egyik a férfiktól, a másik a nőktől elvárt szerepekre kérdez rá.

Doss és Hopkins (1998) három kultúra vizsgálatával hozott létre egy multikulturális mérőeszközt (*Multicultural Masculinity Ideology Scale* – MMIS), melyben léteznek étikus jegyek, azaz olyanok, amelyeket univerzálisnak tekintenek, így a vizsgált kultúrákban megegyeznek. Továbbá tartalmaz émikus jegyeket is, melyek az adott kultúrára jellemzőek. További kutatások során már adaptálták ezt a kérdőívet oroszra (Janey & mtsai 2005), ukránra (Janey és mtsai 2009), malájra (Ying & mtsai 2016) is. Első vizsgálatunk célja ennek a kérdőívnek a magyar mintára történő adaptálása volt.

A második vizsgálat célja a Levant és munkatársai (Levant & mtsai 2007) által validált Femininitás Ideológia Skála (*Femininity Ideology Scale* – FIS) magyar adaptálása volt. Ez a kérdőív, mint az előző is, a nemi ideológia mérésére készült. Annak felmérésére szolgál, hogy egy adott személy milyen mértékben internalizálja a női nemi szerepekkel kapcsolatos kulturálisan elfogadott hiedelmeket.

Első vizsgálat

Módszer és résztvevők

Az elemezni kívánt kérdőíveket a Psytoolkit (Stoet 2017) online felületen helyeztük el, mely kísérletes és kérdőíves adatfelvételre is alkalmas. A vizsgálat linkjét egyetemi levelezőlistán osztottuk meg. A részvétel anonim volt, a kitöltést bármikor megszakíthatták a résztvevők. A kitöltőknek az MMIS kérdőív két részét és a FIS kérdőívet (ld. a *Második vizsgálat* című részt) a program véletlenszerű sorrendben jelenítette meg. Kutatásunkban 398 személy vett részt. A résztvevők neme a következő módon oszlott el: 276 nő, 120 férfi, 1 nem bináris, illetve 1 személy nem adott meg semmilyen nemet. Ez utóbbi két résztvevő adatait nem elemeztük, továbbá kizártuk azokat a

személyeket is, akik félbehagyták a kérdőívek kitöltését. Így összesen 384 személy adataival dolgoztunk (átlag=24,47 év, SD=8,498; 18 és 61 év között), 112 férfi (átlag=24,45 év; SD=8,592) és 272 nő (átlag=24,87 év; 8,472).

MMIS kérdőív

A Multikulturális Maszkulinitás Ideológia Skála (Doss & Hopkins 1998) két részből áll. Az első a maszkulinitás ideológiát vizsgálja, azaz hogy a személy hogyan gondolkodik a férfiakra vonatkozó elvárásokról, szerinte milyennek kellene egy férfinak lennie. A kérdőív második fele ehhez igazodva a személy saját viselkedésére kérdez rá. Ezért a két rész 35–35 iteme tartalmában nagyrészt megegyezik, csak a nyelvezet más: az első felében az állítások általánosságban vannak megfogalmazva, míg a második felében egyes szám első személyben. Például „Egy férfi soha ne sírjon, még akkor sem, ha valami rettenetes történik”, illetve „Nem sírok, ha valami rossz történik velem vagy szerettemmel”. Ez az egyezés azonban nem minden item esetén igaz, mert vannak olyanok, ahol az első részben található állítás a második részben fordított kódolásúra változik, például: „9. Egy férfinak legyen pozitív életfelfogása, és ne hagyja, hogy bármi letörje”, illetve „9. Nehezemre esik pozitívan állni az élethez.” Egy 5-fokú Likert-skála segítségével jelölhetik a kitöltők, mennyire értenek egyet az adott állításokkal, ahol 1=„egyáltalán nem értek egyet”, és 5=„teljesen egyetértek”. Doss és Hopkins (1998) fekete és fehér amerikai, valamint chilei egyetemistákkal töltették ki a kérdőívet, és ez alapján állapították meg a két közös, étikus komponenszt (*Hipermaszkulin pózolás*, *Teljesítmény*), illetve kultúránként eltérő számú, az adott kultúrára jellemző, émisikus komponenseket.

A magyar fordításhoz mind a két rész itemeit magyarra fordítottuk. Ezután egy független személy, aki az eredeti angol kérdőíveket nem ismerte, minden itemet visszafordított angolra. Utolsó lépésként ellenőriztük, hogy az eredeti angol itemek és a magyarról angolra fordított itemek megegyeznek. Ahol a két változat nagyon eltérő volt, ott a magyar fordítást módosítottuk, hogy az itemek végleges magyar fordítása illeszkedjen az angol tartalomhoz.

Eredmények

Maszkulin ideológia

Az adatok elemzését Jamovi 1.0.5.0 statisztikai programmal végeztük. Először azt ellenőriztük, hogy adataink megfelelőek-e faktoranalízis

futtatására, amit a Kaiser–Meyer–Oklin kritérium összesített értéke (0,87 és a Bartlett-teszt ($p < 0,001$) megerősített. A szerzők eredeti leírását követve mi is főkomponens-elemzést futtattunk, varimax forgatással. A főkomponensek számát párhuzamos analízis alapján állapítottuk meg. Ez a magyar mintán három főkomponens jelenlétére utalt. Az eredeti cikket követve az itemeket akkor vettük bele a komponensekbe, ha a faktorsúlyuk 0,40 felett volt. Így három komponens született, közülük kettő részlegesen átfedett Doss és Hopkins (1998) két étikus komponensével, egy harmadik pedig a magyar minta émikus komponensének felel meg.

Az első komponens a *Hipermaszkulín pózolás* (átlag=2,32; SD=0,652), mely 11 itemet tartalmaz, ebből egy fordított. Az eredeti vizsgálatban ez a komponens 13 itemet tartalmazott, továbbá az átfedés a magyar és a három kultúrát felölelő vizsgálat között 6 item volt. A második komponens az *Érzelemkimutatás gátlása/szexualitás* (átlag=1,46; SD=0,44), 8 itemmel, melyek közül három fordított. A 8 itemből négy megegyezett azokkal, amelyek az angol nyelvű eredetiben a Hipermaszkulín pózolás komponenset alkották. Ez arra utal, hogy a magyar mintán a Hipermaszkulín pózolás komponens két részre oszlott, 6 item a Hipermaszkulín pózolásba került, míg 4 item az Érzelemkimutatás gátlása/szexualitás komponensbe, melyek aztán kiegészültek más itemekkel is. A harmadik, 8 itemből álló komponens *Lovagiasságnak* neveztük el (átlag=3,747; SD=0,56). Ez a komponens két itemében megegyezik az angol Teljesítmény komponenssel. A három komponens egyike sem mutat normál eloszlást (Shapiro–Wilk-próba: $W \leq 0,05$), illetve míg az első kettő balra ferde (Hipermaszkulín pózolás: ferdeség=0,25527; SE=0,12452; Érzelemkimutatás gátlása/szexualitás: ferdeség=1,48888; SE=0,12452), addig a harmadik jobbra (Lovagiasság: ferdeség=-0,49993; SE=0,12452). Az első komponens a variancia 16,82%-át, a második 10,93%-át, a harmadik 9,94%-át magyarázza, így a kumulatív variancia 37,69%-át magyarázza e három komponens.

Reliabilitás vizsgálatot végeztünk a három komponens belső konzisztenciájának vizsgálatára, ahol a Cronbach alfa együttható mindhárom komponens esetében 0,60 felett volt, mely eléri az elfogadható szintet. Hipermaszkulín pózolás: 0,8264; Érzelemkimutatás gátlása/szexualitás: 0,6882; Lovagiasság: 0,6838.

Mivel férfiak és nők is részt vettek az adaptálási folyamatban, szeretnénk volna tudni, hogy vannak-e nemi különbségek az egyes komponensekre adott pontszámokban, ezért független mintás t-próbát végeztünk. Mivel az adatok nem normál eloszlásúak voltak, illetve az összehasonlítandó csoportok varianciái sem voltak egyenlők mindhárom komponens esetében, ezért Mann-Whitney U-tesztet használtunk. A Hipermaszkulín pózolás komponensen kapott összpontszám magasabb volt a férfiaknál ($Md=31$),

mint a nőknél ($Md=25$; $U=7600,5$; $p<0,001$). Ugyanez látszott az Érzelemkimutatás gátlása/szexualitás komponensnél (Md férfi=15; Md nő=11; $U=7707,5$; $p<0,001$), valamint a Lovagiasságnál is (Md férfi=38; Md nő=37; $U=11274,5$; $p=0,0065$).

Ideológiához illeszkedő viselkedés

Doss és Hopkins (1998) viszonylag kevés szót ejtenek a kérdőív második feléről, mely az ideológia viselkedéses megjelenését vizsgálja. Mindösszesen a két rész három-három komponense összpontszámának korrelációját említik, melyet megfelelőnek találnak. Megerősítő faktoranalízist végezve megállapítottuk, hogy a kérdőív második részének magyar mintán szerzett adatai nem illeszkednek megfelelően az első részben kialakított háromfaktoros struktúrához ($CFI=0,5253$; $TLI=0,4809$; $RMSEA=0,07906$, konfidencia-intervallum alsó értéke 0,06770, felső értéke 0,09018). Ez nem meglepő, mivel az első és a második részben nem minden item feleltethető meg teljesen egymásnak, sok esetben ellentétesek, vagy jelentéstartalmuk részben eltérő, például: „7. Férfi barátok ne mutassák ki egymás iránti érzéseiket.”, illetve „7. Megölelem közeli férfi barátaimat.” Ezért ezen az adathalmazon is főkomponens-elemzést végeztünk. Mivel a kérdőívnek ez a része a férfi nemi szerep szerinti *viselkedést* hivatott mérni, ezért csak a férfi kitöltők adataival dolgoztunk. Mivel az első és a második rész véletlenszerű sorrendben jelent meg, ezért a második rész kitöltőinek száma eltér az első részétől: összesen 114 fő töltötte ki a saját viselkedésre vonatkozó részt (24,25 év; $SD=8,391$).

A Kaiser–Meyer–Oklin kritérium összesített értéke (0,59747), és a Bartlett-teszt ($p<0,001$) megerősítették, hogy adataink faktoranalízis végzésére alkalmasak. Főkomponens-elemzésünk, mely során varimax forgatást alkalmaztunk, illetve csak a 0,40 feletti faktorsúlyú itemeket tartottuk meg, három komponens jelenlétét mutatta.

Az első komponens az *Érzelemkimutatás gátlása/sikertelenség* ($M=2,532$; $SD=0,7046$), mely 10 itemet tartalmaz, ebből 4 fordított. Ezek közül 6 megegyezik az angol nyelvű Teljesítmény komponenssel, illetve további 3 megtalálható az első rész Érzelemkimutatás gátlása/szexualitás komponens itemei között is. A második komponens a *Hipermaszkulin viselkedés* ($M=2,444$; $SD=0,5393$) 8 itemmel, melyek közül ötszerepel az angol Hipermaszkulin pózolás komponensben is, ezekből pedig 4 a magyar Hipermaszkulin pózolásba is beletartozik. Ez utóbbi ezen kívül még tartalmaz egy olyan itemet, amely az angol eredetibe nem, viszont a magyar változat saját viselkedésre vonatkozó részének Hipermaszkulin viselkedésébe beletartozik. A harmadik, öt itemet tartalmazó komponens a *Lovagias viselkedés* ($M=3,719$; $SD=0,6052$),

melynek egyik iteme fordított kódolású. A kérdőív második részében sem voltak normál eloszlásúak az adatok (Shapiro–Wilk W 0,004 és 0,039 között), valamint az első részhez hasonló ferdeség jelent meg (Érzelekmimutató gátlása/sikertelenség: ferdeség 0,5069; Hipermaszkulin viselkedés: ferdeség 0,6688; Lovagias viselkedés: ferdeség -0,25974; $SE=0,2265$ minden esetben). Az első komponens a variancia 15,855%-át, a második 11,924%-át, a harmadik 10,098%-át magyarázza, így a kumulatív variancia 37,876%-át magyarázza e három komponens.

A komponensek reliabilitása nem éri el az első rész komponenseinek alfa értékeit: Érzelekmimutató gátlása/sikertelenség 0,7796; Hipermaszkulin viselkedés 0,6429; Lovagias viselkedés 0,5378.

A kérdőív első és második felének illeszkedő komponensei közötti esetleges kapcsolatot korrelációs elemzéssel vizsgáltuk. Mivel az első rész komponensei nem mutattak normál eloszlást, ezért Spearman-féle rangkorrelációt futtattunk. A Hipermaszkulin pózolás és a Hipermaszkulin viselkedés pozitívan korrelált egymással ($r_s=0,5680$; $p<0,001$), ahogy az Érzelekmimutató gátlása/szexualitás és az Érzelekmimutató gátlása/sikertelenség komponensek is ($r_s=0,2166$; $p=0,025$). A Lovagiaság és a Lovagias viselkedés szintén pozitívan korreláltak egymással ($r_s=0,4893$; $p<0,001$). A szignifikáns korreláció a maszkulin ideológia és a tényleges viselkedés hasonlóságára utal.

Megvitatás

A vizsgálat célja a Multikulturális Maszkulinitás Ideológia Skála magyar adaptációja volt. Ez a skála a maszkulinitás ideológiát méri, amely a férfiakkal szemben támasztott társadalmi elvárásokkal való azonosulásra utal. Doss és Hopkins (1998) módszertani leírását követve főkomponenselemzést végeztünk a komponensek feltárására. Az eredeti két étikus, azaz univerzális komponenshez hasonló faktort kaptunk, azonban nem volt teljes az átfedés. Ezen kívül egy harmadik komponens is megjelent. A magyar változat faktorai tehát a *Hipermaszkulin pózolás*, az *Érzelekmimutató gátlása/szexualitás* és a *Lovagiaság*. Az eredeti 35 itemből 27 került bele a magyar változatba. A magyar adaptáció háromfaktoros felosztással, valamint jó belső konzisztenciával rendelkezik, megbízhatónak mondható. Nemi különbség mutatkozott abban, hogy a személyek mennyire tradicionális nézeteket vallottak a férfi nemi szerepről: a nők megengedőbbek voltak azzal szemben, hogy szerintük milyen és hogyan viselkedik egy férfi. Ez egybeesik Arends-Tóth és van de Vijver (2008) Hollandiában élő, különböző kulturális háttérű mintán végzett kutatásának eredményével. A kérdőív férfiakra általában, illetve a saját viselkedésre vonatkozó részeinek faktorai szignifikáns, közepes erősségű

korrelációt mutattak egymással. Ez arra utal, hogy a társadalom többi tagjával szembeni elvárások jobbra megegyeznek azokkal a viselkedési normákkal, amelyeknek az egyén saját maga is próbál megfelelni.

Második vizsgálat

Módszer és résztvevők

Az online adatgyűjtés az első vizsgálattal egy időben, egyazon felületen (Psytoolkit) keresztül zajlott. A FIS kérdőívet 378 fő töltötte ki (átlagéletkor = 24,78; SD = 8,565), köztük 109 férfi (24,39; SD = 8,557) és 269 nő (24,94; SD = 8,580).

FIS kérdőív

Az eredeti Femininitás Ideológia Skála (Levant & mtsai 2007) egy 2000-ben készített szakdolgozat részét képezte, mely nem került publikálásra (részletesen idézi Levant & mtsai 2007). A kérdőív a tradicionális női szereppel kapcsolatosan 45 állítást tartalmaz, és a kitöltő egy 5-fokú skála használatával jelezheti, mennyire ért egyet az egyes állításokkal. 1 jelöli az egyetértés hiányát, 5 pedig a teljes egyetértést. A Levant és munkatársai (2007) által publikált validáció során ők is az eredetinek megfelelő ötfaktoros struktúrát kapták. Ezek a következők: Sztereotip kép és elfoglaltságok (11 item), Függés/alárendeltség (10 item), Tisztaság (9 item), Gondoskodás (7 item), Érzelmesség (8 item).

A magyar fordításhoz az itemeket először magyarra fordítottuk, majd pedig egy, az eredeti angol itemeket nem ismerő személy visszafordította angolra. Ezután ellenőriztük, hogy a magyarról fordított és az eredeti itemek tartalmukban azonosak-e.

Eredmények

Legelőször ellenőriztük, hogy az adatok alkalmasak-e faktoranalízis végzésére. A Kaiser–Meyer–Oklin magas összesített értéke (0,9357) és a Bartlett-teszt ($p < 0,001$) ezt megerősítette. Ezután főkomponens-elemzést végeztünk varimax forgatással, az angol nyelvű mintán végzett elemzés forgatókönyvét követve. A főkomponensek számát a scree-plot vizuális

vizsgálatával háromban állapítottuk meg. Az egyes itemek faktorsúlyának 0,40 felett kellett lennie ahhoz, hogy bekerülhessenek egy-egy komponensbe.

Az első komponens a *Sztereotíp kép és elfoglaltságok* ($M=2,771$; $SD=0,7255$), mely 16 itemet tartalmaz, ezekből egy fordított. Ez az angol Gondoskodás, Érzelmesség és a Sztereotíp kép és elfoglaltságok keveréke, hiszen a 16 itemből mind a 7 Gondoskodás item ide tartozik, továbbá 3 item a Sztereotíp kép és elfoglaltságok faktorból, illetve 5 item az Emotionality faktor 8 iteme közül is. A második komponens, a *Függés/alárendeltség* ($M=1,4213$; $SD=0,5163$) 12 iteméből 7 az angol Függés/alárendeltség itemeiből származik, négy pedig az angol verzió Sztereotíp kép és elfoglaltságok faktorában szerepelt. A harmadik komponens, a *Tisztaság* ($M=1,918$; $SD=0,9231$) mind a 7 iteme az angol Tisztaság komponensben is benne volt. A komponensek egyike sem normál eloszlású (Sztereotíp kép és elfoglaltságok: $W=0,008$; Függés/alárendeltség, illetve Tisztaság: $W<0,001$). A ferdeség tekintetében míg a Sztereotíp kép és elfoglaltságok jobbra ferde (ferdeség $-0,1374$; $SE=0,1255$), addig a Függés/alárendeltség (ferdeség $1,9383$; $SE=0,1255$), valamint a Tisztaság (ferdeség $1,233$; $SE=0,1255$) balra. Az első komponens a variancia 16,55%-át magyarázza, a második a 15,57%-át, a harmadik pedig a 13,27%-át. Ez összesítve azt jelenti, hogy a három komponens együttesen a variancia 45,40%-áért felelős. A három komponens reliabilitása mind magas volt. A Cronbach alfa értékek az alábbiak szerint alakultak: Sztereotíp kép és elfoglaltságok 0,8928; Függés/alárendeltség 0,8740; Tisztaság 0,8803.

A két nem pontszámaiban mutatkozó esetleges különbségek vizsgálata Mann-Whitney U-teszttel történt. Erre azért volt szükség, mert az adatok nem normál eloszlást mutattak, továbbá az egyik komponens esetében a varianciák feltételezett egyenlősége is sérült. Mindhárom komponens esetében mutatkozott eltérés a két nem között. A Sztereotíp kép és elfoglaltságok komponensen a férfiak ($Md=3,1765$) magasabb pontszámot értek el, mint a nők ($Md=2,706$), $U=9635$; $p<0,001$. A Függés/alárendeltség ($U=7221$; $p<0,001$; Md férfi=1,583; Md nő=1,1667), valamint a Tisztaság ($U=10851$; $p<0,001$; Md férfi=2,143; Md nő=1,571) komponensek esetében is ugyanez a mintázat volt látható.

Megvitatás

Vizsgálatunk célja a Femininitás Ideológia Skála (FIS) magyar nyelvű adaptálása volt. A kérdőív a femininitás ideológia mérésére született, amely arra utal, hogy mennyire tartjuk fontosnak a társadalom által a nőkkel szemben támasztott elvárások szerinti viselkedést. Ebből kifolyólag férfiakkal és nőkkel

is felvettük a kérdőívet, hiszen a társadalmi elvárások mindkét nem részvételével születnek.

Levant és munkatársai (2007) ötfaktoros felosztása nem jelent meg a magyar mintán, helyette egy háromfaktoros struktúra illeszkedett legjobban az adatokra. Az eredeti öt faktorból azonban kettő keveredett az egyik magyar komponensben, a *Sztereotíp kép és elfoglaltságokban*. Ezen kívül a másik két, magyar mintán kialakított faktor a *Függés/alárendeltség*, illetve a *Tisztaság*. A háromfaktoros eloszlás pszichometriai mutatói megfelelőek voltak. A magyar struktúra kialakítása az eredeti 45 item helyett 35 itemmel történt meg. A férfiak a nőkhez képest szigorúbban ítélték meg a női viselkedésre vonatkozó elvárásokat, ami egybecseng (Arends-Tóth & van de Vijver 2008) eredményeivel.

Konklúzió

A két kérdőív magyar adaptálásának célja az volt, hogy olyan, validált mérőeszközökhöz jussunk, amelyek a mai magyar társadalom nemi szerepekkel kapcsolatos tényleges elvárásaihoz igazodik, valamint a férfi-női nemi szerepeket nem egyetlen dimenzióban, hanem egymástól függetlenül kezeli. Bár a jelenleg elterjedt BSRI (Bem 1974) kérdőív utóbbi célnak megfelel, a társadalom jelenlegi nemi szerep felfogását nem tükrözi. A jelen kutatás keretében validált két kérdőív egymástól függetlenül méri a férfiakra és a nőkre vonatkozó elvárásokat, így együttes használatuk javasolt.

Mivel a két nemi szerep kérdőív, a Multikulturális Maszkulinitás Ideológia Skála és a Femininitás Ideológia Skála validálását ugyanazon a mintán végeztük, ezért két dologra fel kell hívnunk a figyelmet. Ennek a mintagyűjtési módszernek a mellékterméke lehet az, hogy mindkét nemi szereppel kapcsolatban magasabbak voltak a férfiak pontszámai. Ez nem meglepő, hiszen a két kérdőíven kapott faktorok átlagai korreláltak egymással, tehát aki magasabb pontot ért el a Multikulturális Maszkulinitás Ideológia Skálán, vagyis tradicionálisabban látja a férfi szerepet, az a női szerepről is hasonlóan vélekedett.

Felmerülhet a kérdés, hogy a társadalom tagjaitól elvárt viselkedés mennyiben felel meg az egyén tényleges viselkedésének, és így alkalmasak-e az ideológiára vonatkozó kérdések arra, hogy a kitöltő nemi szereppel való azonosulását hitelesen mérhessük. Az MMIS kérdőív adaptálása során kapott korrelációs eredmények véleményünk szerint választ adnak erre a kérdésre: a kérdőívnek az ideológiát, illetve a saját viselkedést mérő részei tartalmilag hasonló komponensekből állnak, azok egymásnak megfeleltethetők, valamint a pontszámok szignifikáns együttjárást mutatnak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a saját viselkedés tükrözi az általános elvárásokat.

Másképp megfogalmazva a férfiak az általuk férfiasnak gondolt viselkedési mintákat maguk is igyekeznek követni. Noha a FIS kérdőív csak az ideológiára vonatkozó kérdéseket tartalmaz, a saját viselkedésre nem kérdez rá, az előbbiek alapján mégis feltételezhetjük, hogy a nők a férfiakhoz hasonlóan saját elvárásaikhoz igazítják az általuk követett nemi szerepet. Hogy ez valóban így van, természetesen csak empirikus úton igazolható, ezért e téren további kutatásokra van szükség. Ezért javasoljuk a nemi szerepeket vizsgáló kutatóknak, hogy a frissen validált FIS és MMIS kérdőíveket együtt, az MMIS kérdőív mindkét részének kitöltésével használják.

Felhasznált irodalom

- Arends-Tóth, Judit & Fons J. R. van de Vijver. 2008. „Cultural and Gender Differences in Gender-Role Beliefs, Sharing Household Task and Child-Care Responsibilities, and Well-Being Among Immigrants and Majority Members in The Netherlands.” *Sex Roles* 58 (11): 896–896. doi:10.1007/s11199-008-9481-8.
- Barkow, Jerome H., Leda Cosmides & John Tooby (eds). 1992. *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. New York: Oxford University Press.
- Bem, Sandra L. 1974. „The Measurement of Psychological Androgyny.” *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 42 (2): 155–162. doi:10.1037/h0036215.
- Buss, D M & D P Schmitt. 1993. „[Sexual Strategies Theory: An Evolutionary Perspective on Human Mating](#).” *Psychological Review* 100 (2): 204–232.
- Buss, David M. 1995. “Psychological Sex Differences: Origins through Sexual Selection.” *American Psychologist* 50 (3): 164–168. doi:10.1037/0003-066X.50.3.164.
- Doss, Brian D. & J. Roy Hopkins. 1998. „The Multicultural Masculinity Ideology Scale: Validation from Three Cultural Perspectives.” *Sex Roles* 38 (9–10): 719–741. doi:10.1023/A:1018816929544.
- Eagly, Ah, W Wood & Ab Dickman. 2000. „Social Role Theory of Sex Differences and Similarities: A Current Appraisal.” In T Eckes & H. M. Trautner (eds.) *The Developmental Social Psychology of Gender*. Mahwah, New Jersey: Erlbaum, 123–174.
- Eagly, Alice H. & Wendy Wood. 1999. „The Origins of Sex Differences in Human Behavior: Evolved Dispositions versus Social Roles.”

- American Psychologist* 54 (6): 408–423. doi:10.1037/0003-066X.54.6.408.
- Eagly, Alice H. & Wendy Wood. 2012. „Social Role Theory.” In Paul A. M. Van Lange, Arie W. Kruglanski & E. Tory Higgins (eds.) *Handbook of Theories of Social Psychology. Volume 2*. London: SAGE Publications, 458–476. doi:10.4135/9781446249222.n49.
- Eagly, Alice H., and Wendy Wood. 2013. „The Nature–Nurture Debates: 25 Years of Challenges in Understanding the Psychology of Gender.” *Perspectives on Psychological Science* 8 (3): 340–357. doi:10.1177/1745691613484767.
- Geary, David C. 1995. „Sexual Selection and Sex Differences in Spatial Cognition.” *Learning and Individual Differences* 7 (4): 289–301. doi:10.1016/1041-6080(95)90003-9.
- Haywood, Chris & Mairtin Mac an Ghaill. 2003. *Men and Masculinities*. Milton Keynes, UK: Open University Press.
- Janey, Bradley A., Sergei Plitin, Janet L. Muse-Burke & Valintine M. Vovk. 2009. „Masculinity in Post-Soviet Ukraine: An Exploratory Factor Analysis.” *Culture, Society and Masculinities* 1 (2): 137–154. doi:10.3149/csm.0102.137.
- Janey, Bradley, Natalia Janey, Natasha Goncherova & Vladimir Savchenko. 2005. “Masculinity Ideology in Russian Society: Factor Structure and Validity of the Multicultural Masculinity Ideology Scale.” *The Journal of Men’s Studies* 14 (1): 93–108. doi:10.3149/jms.1401.93.
- Kimmel, Michael S. & Michael A. Messner. 2009. „Introduction.” In *Men’s Lives*. Boston, Mass. & London: Pearson Education, xi–xix.
- Kozma, Luca & Ferenc Kocsor. 2017. „Multiscale Analysis of Masculinity – An Exploratory Study.” *Human Ethology Bulletin* 32 (2): 5–13. doi:10.22330/heh/322/005-013.
- 2018. „Elvárások És Azonosulás: A Férfi Nemi Szerep Több szempontú Vizsgálata.” *TNTeF* 8 (2): 39–65.
- Laland, Kevin N. & Gillian Brown. 2011. *Sense and Nonsense: Evolutionary Perspectives on Human Behaviour. Second Ed.* Oxford: Oxford University Press.
- Levant, Ronald, Katherine Richmond, Stephen Cook, A. Tanner House & Maryse Aupont. 2007. „The Femininity Ideology Scale: Factor Structure, Reliability, Convergent and Discriminant Validity, and

- Social Contextual Variation.” *Sex Roles* 57 (5–6): 373–383. doi:10.1007/s11199-007-9258-5.
- Parsons, Talcott & Robert Freed Bales. 1955. *Family Socialization and Interaction Process*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Pleck, Joseph H. 1987. „The Theory of Male Sex Role Identity: Its Rise and Fall, 1936 to the Present.” In Harry Brod (ed.) *The Making of Masculinities: The New Men’s Studies*. Boston, MA: Allen & Unwin, 21–38.
- Pleck, Joseph H., Freya L. Sonenstein & Leighton C. Ku. 1993. „Masculinity Ideology: Its Impact on Adolescent Males’ Heterosexual Relationships.” *Journal of Social Issues* 49 (3): 11–29. doi:10.1111/j.1540-4560.1993.tb01166.x.
- Smith, Alexandra Nutter. 2015. „Femininities.” In Daniel Thomas Cook & J. Michael Ryan (eds.) *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Consumption and Consumer Studies 1–3*. Chichester: John Wiley & Sons, 290–293.
- Stoet, Gijsbert. 2017. „PsyToolkit: A Novel Web-Based Method for Running Online Questionnaires and Reaction-Time Experiments.” *Teaching of Psychology* 44 (1): 24–31. doi:10.1177/0098628316677643.
- Trivers, Robert L. 1972. „Parental Investment and Sexual Selection.” In Bernard Campbell (ed.) *Sexual Selection & the Descent of Man*. New York: Aldine de Gruyter, 136–179.
- Ying, Kelvin, Noraida Endut, Intan Hashimah, Mohd Hashim & Nor Hafizah. 2016. „Validation of the Multicultural Masculinity Ideology Scale in the Malaysian Context.” 328–340.

Mellékletek

Multikulturális Maszkulinitás Ideológia Skála

Első rész (maszkulinitás ideológia)

Kérem, olvassa el az alábbi kijelentéseket. Döntse el minden állítás esetében, hogy azzal Ön mennyire ért vagy mennyire nem ért egyet.

1. egyáltalán nem értek egyet
  2. inkább nem értek egyet
  3. semleges (nem utasítom el, de nem is értek egyet vele)
  4. inkább egyetértek
  5. teljes mértékben egyetértek
-
1. (1.) A férfiaknak udvariasnak kell lenniük a nőkkel.
  2. (2.) Egy férfinak ki kellene mutatnia, hogyan érez. **(R)**
  3. (3.) Egy férfinak ne legyenek homoszexuális férfi barátai.
  4. (4.) Egy férfinak úgy kell bizonyítania férfiasságát, hogy minél több emberrel létesít szexuális kapcsolatot.
  5. (6.) Egy férfi életének fő célja a családja eltartása kell, hogy legyen.
  6. (7.) Férfi barátok ne mutassák ki egymás iránti érzéseiket.
  7. (8.) Egy férfinak olyan randipartnert kellene keresnie, aki kellemes személyiségű, nem pedig olyat, aki nagyon jól néz ki.
  8. (9.) Egy férfinak legyen pozitív életfelfogása, és ne hagyja, hogy bármi letörje.
  9. (11.) Egy kapcsolatban lévő férfinak olyan gyakran kell lefeküdnie a partnerével, amilyen gyakran csak lehet.
  10. (12.) Ahhoz, hogy igazi férfi legyél, keménynek kell lenned.
  11. (13.) Egy férfi számára a heves harag kifejezése természetes.
  12. (14.) Egy férfinak legyenek hosszú távú tervei az életével kapcsolatban.
  13. (15.) Egy férfinak nem szabad kimutatnia az érzéseit szerettei felé.
  14. (16.) Egy férfinak élete minden területén a lehető legjobbat kell nyújtania.
  15. (17.) A bátorság nem szükségszerűen a férfilét része. **(R)**
  16. (18.) Nem kellene, hogy egy férfi szégyent érezzen azért, mert szűz. **(R)**
  17. (20.) Egy férfinak mindig kell egy nő, akivel éppen randizik.
  18. (21.) A férfiaknak akkor sem szabad sírniuk, ha valami igazán rossz történik.

19. (22.) Egy férfinak nem kell agresszívnek lennie ahhoz, hogy az életben elérje azt, amit akar.
20. (25.) A legjobb módja, hogy egy férfi a családjáról gondoskodjon az, ha a legjobban fizető munkát szerzi meg.
21. (26.) A férfiak legyenek versengők.
22. (27.) Egy férfi csak érzelmileg elkötelezett kapcsolatban létesítsen szexuális kapcsolatot.
23. (29.) Egy férfinak nem kellene keresnie a veszélyes helyzeteket csak az izgalom miatt.
24. (30.) A sportos testalkat vagy a jó sportteljesítmény legyen fontos egy férfi számára.
25. (32.) Az érzelmek kimutatása nem a férfi gyengeségének jele. **(R)**
26. (33.) Egy férfinak kockáztatnia kell, hogy elérje céljait.
27. (34.) Egy férfi számára ne a szex legyen a csókolózás célja.

Hipermaszkulin pózolás: 5, 9, 10, 11, 14, 15(R), 17, 20, 21, 24, 26

Érzelemlkimutatás gátlása/szexualitás: 2(R), 3, 4, 6, 13, 16(R), 18, 25(R)

Lovagiasság: 1, 7, 8, 12, 19, 22, 23, 27

A listában csak a validált változat itemei szerepelnek, zárójelben az itemek angol verzió szerinti sorszáma látható.

(R) = fordított item

Faktor pontszám: az itemek összege

Második rész (saját viselkedés)

Kérem, olvassa el az alábbi kijelentéseket. Döntse el minden állítás esetében, hogy azok mennyire jellemzőek Önre.

1. egyáltalán nem jellemző
  2. inkább nem jellemző
  3. nem tudom eldönteni, jellemző-e
  4. inkább jellemző
  5. teljes mértékben jellemző
-
1. (1.) Udvarias vagyok a velem egyidős nőkkel.
  2. (2.) Általában nem mutatom ki, hogyan érzek.
  3. (3.) Képes lennék jó barátságban lenni egy homoszexuális férfival. **(R)**
  4. (4.) Nagyon jól érezném magam attól, ha sok szexuális partnerem lenne.
  5. (6.) Családom eltartása lesz életem fő célja.
  6. (8.) Párom külső megjelenése fontosabb, mint személyisége.

7. (9.) Nehezemre esik pozitívan állni az élethez.
8. (10.) Nehéz helyzetekben is bízok a képességeimben. **(R)**
9. (11.) Miután egyszer már lefeküdtem valakivel, utána általában olyan gyakran fekszem le vele, amilyen gyakran csak lehet.
10. (12.) Nehéz helyzetekben igyekszem kemény lenni.
11. (14.) Nincs jó elképzelésem arról, hogy mit akarok életem hátralévő részében csinálni.
12. (15.) Kimutatom érzéseimet azok felé, akiket szeretek. **(R)**
13. (16.) Mindenbe, amit csinálok, a lehető legtöbb energiát fektetem be. **(R)**
14. (19.) Olyan ruhákat veszek és hordok, amelyek gazdagabbnak mutatnak, mint valójában vagyok.
15. (22.) Amikor akarok valamit, azt agresszió útján szerzem meg.
16. (24.) Ha megházasodok, szinte mindent meg fogok tenni, hogy megvédjem a családomat.
17. (25.) Terveim szerint a fő módja annak, hogy gondoskodjak a családomról az, hogy a lehető legjobban jövedelmező munkát szerzem meg.
18. (26.) Nem vagyok versengő típus.
19. (28.) Amikor céljaim nagyon nehezen elérhetőnek tűnnek, nem is próbálom meg elérni őket.
20. (29.) Csak az izgalom miatt is keresem a veszélyes helyzeteket
21. (31.) Az első adandó alkalommal szexuális kapcsolatot létesítettem/fogok létesíteni.
22. (32.) Nem mutatom ki érzelmeimet, mert az azt jelentené, hogy gyenge vagyok.
23. (35.) Ha szükségem van rá, segítséget kérek. **(R)**

Hipermaszkulin viselkedés: 4, 6, 9, 14, 15, 17, 20, 21

Érzelelkmutatás gátlása/sikertelenség: 2, 7, 8(R), 11, 12(R), 13(R), 18, 19, 22, 23(R)

Lovagias viselkedés: 1, 3, 5, 10, 16

A listában csak a validált változat itemei szerepelnek, zárójelben az itemek angol verzió szerinti sorszáma látható.

(R) = fordított item

Faktor pontszám: az itemek összege

Femininitás Ideológia Skála

Kérem, olvassa el az alábbi kijelentéseket. Döntse el minden állítás esetében, hogy azzal Ön mennyire ért vagy mennyire nem ért egyet.

1. egyáltalán nem értek egyet
  2. inkább nem értek egyet
  3. semleges (nem utasítom el, de nem is értek egyet vele)
  4. inkább egyetértek
  5. teljes mértékben egyetértek
-
1. (1.) Tanárnak lenni megfelelőbb egy nő számára, mint igazgatónak.
  2. (2.) Ha valakit megbántottak, egy nő igyekezzon felvidítani őt.
  3. (3.) Egy nő ne menjen feleségül egy nálánál fiatalabb férfihoz.
  4. (4.) Egy nő ne keressen többet, mint partnere.
  5. (6.) A nők mellett mindig legyenek férfiak, akik helyettük döntenek.
  6. (7.) Az ápolónői szakma egy nők számára megfelelő hivatás.
  7. (9.) A nő értékét párja sikerei határozzák meg.
  8. (10.) A nőknek nem szabadna az üzleti világban sikerre törekedniük, mert a férfiak nem akarják majd őket elvenni.
  9. (12.) A nők ne káromkodjanak.
  10. (13.) Egy nő ne legyen versengő.
  11. (14.) A nőknek tudniuk kellene, mit éreznek mások.
  12. (15.) Egy nő a házasságig maradjon szűz.
  13. (16.) Egy nő karrierje nem annyira fontos, mint egy férfié.
  14. (17.) A családról való gondoskodás a legtermészetesebb szerep egy nő számára.
  15. (20.) Ha egy nő mérges, biztos menstruál.
  16. (21.) Egy nő legyen gyengéd.
  17. (22.) Egy nő számára a vallás és spiritualitás nyújtson útmutatást.
  18. (23.) Egy nő fizikuma legyen kecses, filigrán.
  19. (24.) A családban a tervezés és a szervezés a nő feladata.
  20. (25.) A nők ne olvassanak pornográf tartalmakat.
  21. (26.) Elfogadhatatlan dolog, ha egy nő maszturbál.
  22. (27.) A nők ne mutassanak dühöt és haragot.
  23. (29.) Egy nőnek legyenek nagy mellei.
  24. (30.) A nők soha ne meséljenek disznó vicceket.
  25. (31.) Meg kell tanítani a lányoknak, hogyan fogjanak férjet maguknak.
  26. (32.) Házasság előtt ne legyen a nőknek gyereke.
  27. (33.) A nők általában nem gondolkodnak logikusan.
  28. (34.) A nők egymás között kibeszélik érzéseiket.
  29. (35.) Egy nő öltözzön visszafogottan, hogy ne tűnjön könnyelműnek.
  30. (36.) A nőknek általában nehéz a stresszes helyzetek érzelmek nélküli kezelése.

31. (38.) A nő feladata az, hogy a családi értékeket megtanítsa a gyerekeinek.
32. (39.) A nők túl érzelmesek.
33. (40.) Egy egyedülálló nő kevésbé érzi az életét kiteljesedettnek, mint egy férjezett nő.
34. (42.) A nők háziasak, így szívesen varrnak vagy díszítgetik a lakást.
35. (45.) Lányoknak nem szabad fiús elfoglaltságokban örömet lelniük.

Sztereotip kép és elfoglaltságok: 1, 2, 6, 11, 14, 16, 18, 19, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34

Függés/alárendeltség: 3, 4, 5, 7, 8, 10, 13, 15, 22, 23, 27, 35

Tisztaság: 9, 12, 17, 20, 21, 24, 26

A listában csak a validált változat itemei szerepelnek, zárójelben az itemek angol verzió szerinti sorszáma látható.

Faktor pontszám: itemek összegének és a faktor itemei számának hányadosa

Géczy Dorottya

Pécsi Tudományegyetem

Varga Zsófia

Budapesti Műszaki Egyetem

Nők és férfiak nemi identitás fenyegetettsége a mai Magyarországon. Feltáró kutatás

Kutatásunkban a nemet, mint szociális reprezentációt, azaz társadalmi konstrukciót értelmeztük, mely a társadalom tagjainak interakciója során nyeri el aktuális jelentését és értékét (Moscovici 1961; Jovchelovich 1996; Wagner & László 2003). A *Multiple Threat and Prejudice Questionnaire* (Bigazzi & mtsai. 2019) segítségével felmértük a megkérdezettek nemi identitásfenyegetettségét. Asszociációs feladat segítségével pedig megvizsgáltuk a magas, illetve alacsony nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező női és férfi válaszadók asszociációit saját nemükre vonatkozóan.

Nem egyszerű feladat definiálni adott társadalmi pillanatban a női, illetve férfi nemi szerepeket, ezért tartottuk fontosnak közelebbről megvizsgálni azok jelentését. Annak elgondolása, hogy mit jelent férfinak és nőnek lenni, mélyen adott társadalmi és ideológiai kontextusban gyökerezik. A különböző szereptulajdonítások és az identitás egyaránt társadalmi folyamatokban alakul, adott közösség tagjai által előadott diszkurzusoknak az eredménye. Az intézmények és közösségek szabályai, igényei, illetve szerveződésük szorosan kapcsolódnak a bennük zajló változásokhoz. A társadalom szélesebb ideológiai kontextusa nemcsak a tartalmát befolyásolja a nemi kategóriáknak, hanem dinamikus viszonyokat működtet a társadalmi csoportok között (Breakwell 1986; Duveen 1993; Lloyd & Duveen 1992; Moscovici 1988).

Jelen tanulmány egy 2018-as feltáró kutatás eredményeit mutatja be, amely a nemi identitást és a nemi szerepek kérdéskörét új perspektívába kívánja helyezni. Kutatásunk célja a nemekről alkotott reprezentációk megismerése, illetve a nemi identitásfenyegetettség nemenkénti különbségeinek vizsgálata. Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy eltérés fog megmutatkozni férfi és női válaszadók között a nemi identitásfenyegetettség skálákon elért pontszámok alapján, illetve a magas és

alacsony nemi identitásfenyegetettséggel rendelkezők között abban, milyen asszociációik vannak a nemekről.

Elméleti háttér

Szociális reprezentáció

Elméleti koncepciónk alapja a szociális reprezentáció és az identitás viszonya, egymásra hatása, és az ebből adódó identitásfenyegetettség kialakulásának lehetőségei a nemek viszonyában. A szociális reprezentáció a tudás alakításának és kialakításának folyamata. Egy csoport/ kultúra/ társadalom folyamatos interakciók és kommunikáció révén képes jelentésekkel, tartalmakkal és értékekkel feltölteni a körülöttük lévő világ konkrét és absztrakt elemeit – tárgyakat, intézményeket, emberek csoportjait (Jovchelovich 1996; Moscovici 1961; Wagner & László 2003). Ebből következik, hogy tudásunk a világról, azaz a reprezentációink mélyen gyökereznek abban a társadalmi kontextusban, amelyben létrejöttek. A társadalmi kontextus vagy társadalmi tér egyfelől objektív – tartalmaz történelmi, politikai, gazdasági elemeket és hatalmi viszonyokat, melyek erősen befolyásolják a társadalom tagjainak reprezentációs lehetőségeit. Másfelől lehet szubjektív, vagyis az egyének képesek különböző mértékben hatni a reprezentációk jelentéseire. Tehát a határok nem abszolútak, hanem átjárhatók és módosíthatók.

A reprezentációkhoz való viszonyulás Moscovici (1961) munkája alapján 3 szinten lehetséges:

1. Alkothatunk róla véleményt, ha diverz tudások – pro és kontra információk – birtokában vagyunk a reprezentáció tárgyáról.
2. Identitásunk is meghatározhatja a reprezentációhoz való viszonyunkat, ekkor szelektíven válogatunk a reprezentáció tartalmi között.
3. Végül, egy identitásunkra/ ideológiánkra fenyegető reprezentációhoz való viszonyunk sztereotíp, sematikus tudást von maga után.

Továbbá egy társadalomban/kultúrában/csoportban a reprezentációk 3 féle módon szerveződhetnek (Moscovici 1988):

- Hegemonikus reprezentációk: jelentéseik erős konszenzuson alapulnak, közősek egy adott csoportban, minden szimbolikus és affektív cselekvést irányítanak, és stabilak.

- Emancipált reprezentációk: egy kontextusban élő különböző csoportok különféle reprezentációkkal rendelkeznek egy vagy több jelenséggel kapcsolatban. Ezek függetlenek egymástól és kiegészítik egymást, mert a különböző csoportok között cserélt és megosztott különböző értelmezésekből jönnek létre.
- Polemikus reprezentációk: társadalmi konfliktusra épülnek, egymás kizárása a cél. A különböző csoportidentitások közötti konfliktusból erednek.

A szociális reprezentáció kölcsönös kapcsolat meglétét tételezi fel az egyén és társadalom között. Az egyén pszichológiai folyamatai elválaszthatatlanok tudásának tartalmától (reprezentációitól), ezek a tartalmak társadalmi kontextusban jönnek létre, szerveződnek és maradnak fenn. Személyes és szociális identitásunk egyaránt közvetítve vannak számunkra reprezentációink által. Az egyén és a társadalom kölcsönösen hatnak egymásra (Bigazzi 2015; Breakwell 2015; Duveen 2001; Jovhlovich 1996).

Identitás és szociális reprezentáció

Nem csak a különböző szociális reprezentációk rendelkeznek jelentésekkel, tartalmakkal és értékekkel. Breakwell (1986; 1993; 2010; 2015) identitás-folyamatelméletében kifejti, hogy maga az identitás – legyen az egyéni vagy szociális – is rendelkezik tartalmi és érték mezővel, mely a társadalom által megkonstruált reprezentációkban gyökerezik. Az identitás tartalmi mezeje olyan jellegzetességeket foglal magában, amelyek a személyt képesek egyedivé tenni – a szociális identitás felől: csoporttagság, szerepek, társadalmi címkék, míg a személyes identításban: értékek, hozzáállás, kognitív stílus, stb.¹

Minden adott elem rendelkezik egy bizonyos értékkel (negatív-pozitív kontinuumon elhelyezkedve), melyek összessége az identitás valenciáját határozza meg. Mind a tartalmi, mind pedig az érték mező ki van téve a társadalmi és történelmi változásoknak, illetve az egyéni életútban végbemenő változásoknak és fejlődésnek.

Ezekre a változásokra az egyén két stratégiával reagál: az egyik az asszimiláció, a másik az akkomodáció. Az asszimiláció lényege, hogy a már meglévő identitásstruktúrába új identitáselemeket integrál, melyek korábban

---

¹ Fontos megjegyezni, hogy Breakwell és mások (Breakwell 2015; Duveen 2001; Ricoeur 2001) is hangsúlyozzák, hogy a személyes és a szociális identitás határvonala nem egy létező vonal, hiszen az egyén egyéni életútja meghatározza a társadalmi csoportokhoz tartozását, és fordítva.

nem képezték az identitás részét. Ezt követi az akkomodáció, melyben az új identitáselemek megjelenésével szükségessé válik az identitásstruktúra átszervezése. Ez tehát egyfajta beállítási, igazítási folyamat, amely által az egész identitás struktúra valamelyest módosul, átrendeződik.

Ezeknek a folyamatoknak a működése az identitásalapelveknek a vezérlésével történik, melyek meghatározzák az identitásnak az optimális, kívánatos állapotát. Az identitás négy vezérelve a következő:

- Állandóság/kontinuitás: nem zárja ki a fejlődés és/vagy a növekedés elvét.
- Megkülönböztettség/egyesiség: sajátosság hangsúlyozása, másoktól való különbözőség vágya.
- Énhatékonyság: az identitás kompetenciára és kontrollra törekszik, ezeknek hiánya tehetetlenség érzéséhez vezet.²
- Önértékelés/önbecsülés: ez az elsődleges elv. Az egyén célja, hogy elérje és fenntartsa.

A szociális reprezentációk egyrészt megalapozzák a lehetséges, elképzelhető elemek univerzumát, és megállapítják az egyes elemek (végső soron az identitás) értékét. Másrészt a szociális reprezentációk határozzák meg azt a kommunikációs keretet és formát, melyen keresztül az egyén képes identitását kifejezni. Emellett utat enged a társadalmi befolyás és nyomás számára (Andreouli 2010; Breakell 2010; 2015; Duveen 2001).

Identitásfenyegetettség

Identitásfenyegetettségről akkor beszélhetünk, ha a folyamatok közül valamelyik (asszimiláció, akkomodáció, értékelés) nem tud teljesülni, vagyis az új elemek nem felelnek meg az identitást szabályozó alapelveknek (önbecsülés, folytonosság, megkülönböztetheetőség, hatékonyság) (Breakwell 1993; Erős 2001). A fenyegetett identitás tehát egy belső konfliktus, melyben a különböző identitáskomponensek nem férnek meg egymás mellett. Ezáltal megszűnik az identitást szabályozó folyamatok konzisztenciája, ami Breakwell szerint manifesztálódhat intrapszichikus, interperszonális és csoportközi szinten is (Breakwell, 1986).

A fenyegetés eredete szerint lehet külső és belső. Belső fenyegetettségről beszélünk abban az esetben, amikor az egyén megpróbálja

---

² Kimutatott, hogy azok az emberek, akik alacsony hatékonysággal és nagy tehetetlenséggel rendelkeznek, sokkal inkább tartják fontosnak mások véleményét, és sokkal inkább konformak a hatalmon lévő szociális reprezentációk elfogadásában, melyek a nemi szerepekről és politikához való hozzáállására vonatkoztak (Breakwell 1993).

megváltoztatni saját helyét a társadalmi mátrixban egy bizonyos elv alapján, ami ellentmond egy másik identitás elvnek. Külső fenyegetésről két esetben beszélhetünk. Az első esetben a társadalomban valamilyen változás következik be, ami új szerepeket, identitáselemeket ró az egyénekre, melyek ellentmondanak egy vagy több alapelvnek. Ilyen például a kötelezettségből megváltozott szerepvállalás.³ A másik esetben a társadalmi interakcióban megváltozik egy reprezentáció, és olyan új értékekkel, tartalmakkal töltődik fel, mellyel az egyének képtelenek azonosulni.⁴

Az identitás szerves részét képezi, hogy mely szociális csoporthoz tartozónak gondoljuk magunkat. Ezáltal nem csupán az befolyásolja identitásunk alakulását, hogy mi hogyan látjuk saját magunkat, hanem az is, ahogyan mások vélekednek rólunk – vagy a csoportról, amelyhez tartozunk (Howarth 2002). Ennek megfelelően adott csoportról kialakított sztereotípiák hasonlóan fenyegetően hatnak a csoporttagokra.

Az identitásfenyegetettségre adott potenciális válaszok

Ha egy szociális reprezentáció fenyegetően hat, akkor az egyén vagy a csoport élhet az ellenállás stratégiájával (Duveen 2001), azaz elutasítják a róluk kialakult reprezentációt és az általa kínált pozíciót. Az ellenállás kihathat a reprezentációra: olyan módon, hogy képes polemikussá tenni azt. Tajfel és Turner (1979) egyes csoportok negatívan értékelt szociális identitással való megküzdéséről beszél, melynek fő célja a csoport helyzetének megváltoztatása. Az elmélet alapvető tézise, hogy a szociális identitás kialakulása következtében (csoporthovatartozás tudata és annak fontossága) a csoport pozitív értékelése a személyes önbecsüléssel kongruens. Ha ez az értékelés negatív, a csoport reagálásának módjait elsősorban a rendszer stabilitása és igazságossága befolyásolja.

---

³ A különböző társadalmi változások (nők a munkaerőpiacon; nők vezető/családfenntartó pozícióban; férfiak otthon, stb.) a nemeket, nemi szerepeket, családi szerepeket érintő hatásai szolgálhatnak erre jó példával. Nemi identitásfenyegetettség ebből úgy következhet, ha például egy nő, aki tradicionális nemi szerepeket és mintákat sajátított el szüleitől, illetve más szocializációs csatornákon keresztül (óvoda, iskola, média) élete során új, modern nemi szerepben kell, hogy helytálljon, például vezetőként. Ehhez nincsenek meg a megfelelő eszközei, viselkedési mintái. Ebben az esetben sérül az állandóságérzete, az énhatékonysága és valószínűleg az önbecsülése is. (A szerzők)

⁴ Napjainkban erre jó példa a nőkről való politikai diszkurzus, a „magyar anya”, és a különböző, több gyermeket támogató állami támogatás. Ezzel a magyar nők értékét a hatalom a szüléssel és anyasággal azonosítja. Az ezzel való azonosulási nehézség (például valakinek nem lehet gyereke, vagy karriert épít, nem talált megfelelő párt, vagy nem is kíván gyermeket vállalni, stb.), illetve az ezzel való egyet nem értés jó táptalaja a nők nemi identitásfenyegetettségének. (A szerzők)

Három módon lehetséges a megküzdés a negatív értékeléssel. Egyrészt egyéni mobilitás révén, amikor az egyén megpróbál átjutni egy magasabb státuszú csoportba, vagyis saját, eredeti csoportjából kilép. Ha erre nincs mód, akkor életbe léphet a második megoldás, a társas versengés, ahol a csoport helyzetének a megváltoztatása lesz a cél, amelyhez szükséges egy vagy több kognitív alternatívának a megléte. Ebben az esetben lehet szó a kollektív cselekvés különböző formáiról, mint a tiltakozás, a társadalmi aktivizmus, szélsőséges esetben a terrorizmus, tehát az egész rendszer megváltoztatására való törekvés. Harmadik lehetőség a társas kreativitás, ahol a csoport értékének a megváltoztatására törekszik úgy, hogy olyan jellemzőket vállal fel a csoport, melyek pozitívan különböztetik meg őket a domináns csoporttól (Tajfel 1981).

Breakwell (1986; 1993) három szintjét különbözteti meg az identitás fenyegetettségére adott válaszoknak. *Intraperszonális* szinten az egyén megküzdése nem nyilvánul meg társadalmi aktivitásban, hanem belső, kognitív és érzelmi működését érintik. Ezzel szemben az *interperszonális* stratégiák aktív, szociális folyamatokban megnyilvánuló hárító alkufolyamatok. Négy ilyen folyamatot különíthetünk el:

- Behódolás: a fenyegetett személy felismeri az előírásokat, elvárásokat, amelyeket a környezete táplál felé és megpróbál maradéktalanul eleget tenni azoknak. Ha sikerül megfelelnie a szociális sztereotípiáknak, akkor könnyebben fog sikerülni az adaptív alkalmazkodás is. Azonban ez a fajta megküzdés, a külső elvárásoknak való megfelelés gyakran megegyezik az alárendelt pozíció felvételével.
- Passing: egyfajta észrevétlenné válást jelöl, oly módon, hogy a fenyegetett egyén elhagyja csoportját és egy magasabb presztízsű csoportba lép át. Azonban ez a folyamat sokszor nem kivitelezhető (például stigmatizációk következtében).
- Izoláció/elszigetelődés: passzív stratégia, mely során az egyén próbálja minimálisra csökkenteni a fenyegetettség hatását, még pedig úgy, hogy elszigeteli magát a környezetétől. Azt azonban fontos megemlíteni, hogy ez minden esetben csak időszakos megoldást nyújt.
- Negativizmus: az egyén tagadja a felé érkező sztereotíp stigmákat és direkt konfrontálódást mutat. Azzal, hogy ezeket a stigmatizációkat negálja, tagadja az egyén, védi pozitív önbecsülését és identitásának a folytonosságát is.

Végezetül a *csoportközi* szinten megnyilvánuló folyamatok esetén a társas versengés, alá-fölérendelt viszonyrendszer jelenik meg, sztereotíp, előítéletekkel teli megnyilvánulások jellemzők rá.

Nemi identitás és szociális reprezentáció

A nemet, mint társadalmi nemet operacionalizáljuk, melyre hatást gyakorolnak a társadalmi diszkurzusban jelen lévő szociális reprezentációk, illetve a különböző kulturális és környezeti elvárások. Kialakulásában közreműködik a szocializáció, a szociális tanulás, a társadalmi normák és sztereotípiák.

A nemi szocializáció nézőpontja szerint a nemek közötti különbségek tanulás útján alakulnak ki (Meskó & mtsai. 2013). Az egyén – aki biológiai neme szerint vagy nőnek, vagy férfinak született – hamar megtanulja, milyen viselkedésminták, attitűdök és vélekedések azok, amelyek társadalmilag elfogadottak egy nő vagy egy férfi számára; és ez lesz az a társas nemi norma, amely meghatározza viselkedését (Doyle & Paludi 1998, id. Meskó & mtsai 2013).

Bandura (1977) a szociális tanulás elméletében azt hangsúlyozza, hogy a nemnek megfelelő viselkedés kialakulásában elsősorban a külső környezet mintái és visszajelzései a fontosak. Úgy gondolja, hogy a nemi identitást külső jutalmazás, büntetés és modellkövetés útján sajátítjuk el. Először a szülők mutatnak követendő mintát gyermekeiknek, hogy mik az elfogadott magatartásformák az adott kultúrában. Nem csak példát mutatnak, de viselkedésükkel, megnyilvánulásaikkal jutalmazza vagy büntetik a gyerek nemi viselkedését. A későbbiek során további hasonló szerepet töltenek be a tanárok, kortársak vagy akár a média is (Kollár & Szabó 2004). Ezekből következik, hogy a nemi sztereotípiák igen mélyen gyökereznek, ezért különösen gyorsan észrevevesszük – és általában negatívan értékeljük – azokat, akik nemüknek „nem megfelelően” viselkednek (Fiske & Stevens 1998).

Duveen kutatásai során a nemi identitás kialakulását a szociális reprezentációk befolyásoltságának fényében vizsgálta (Duveen 1993; 2001). Szerinte egy gyermek már létezése előtt számos szociális identitás birtokosa, melyet a szülők mellett releváns mások, illetve a releváns környezet és kultúra határoz meg. Ezen identitások között a nemi identitás kitüntetettnek minősül, hiszen a gyermekkel való aszimmetrikus kommunikáció alapja a gyermek neme, melyben kényszerítően kijelölik a társadalomban elfoglalt pozícióját (Piaget 1932). Viszonylag hamar interpretálják a gyerekek ezeket a pozíciókat, és más gyermekekkel való interakcióik során reprodukálják őket, fenntartva a társadalmukban elvárt nemi szerepeket, viselkedéseket, pozíciókat, azaz a hierarchiát.

A fent bemutatott elméletek alapozták meg kutatásunk alapvető kérdésfeltevéseit. A különböző társadalmi változásoknak és elvárásoknak tükrében vajon a férfiak vagy a nők nemi identitása fenyegetett inkább? Mi a különbség a magas nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező válaszadók

nemi reprezentációjában? Mi lehet az, amitől a válaszadók fenyegetve érezhetik nemi identitásukat?

Vizsgálati módszer

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban való részvétel feltétele volt a magyar származás, illetve a 18. életév betöltése. A vizsgálatban összesen 152 fő vett részt, 45 férfi, átlag életkoruk 31,7 év (SD=16,56); és 107 nő, akiknek átlag életkora 40,5 év (SD=20,58). Az iskolai végzettséget tekintve 30 fő legmagasabb iskolai végzettsége 8 általános, 61 főnek középiskola, 61 főnek pedig főiskola/egyetem. A résztvevők lakóhely szerinti eloszlása alapján 3 fő fővárosban él, 15 fő megyeszékhelyen, 92 városban, és 42 fő falun.

Mérőeszközök

A vizsgálatban résztvevő személyek a *Multiple Threat and Prejudice Questionnaire* (MPTQ) (Bigazzi & mtsai. 2019) skálát töltötték ki. A kérdőív alapfelvetése, hogy a fenyegetés észlelése és a fenyegető célpont együtt lépnek fel, ezzel együtt képességeket és stratégiákat aktiválnak a velük való megküzdéshez. A fenyegetések kezelésének egyik stratégiája a pszichológiai távolság megteremtése a tárgytól, lehetőleg leértékelés útján. E szempontok szem előtt tartásával két fő dimenziót/skálát tartalmaz a kérdőív. 1) A fenyegetés dimenzió megkérdezi a válaszadók szubjektív érzéseit, mint például a veszélyérzet, a fenyegetés és a félelem (a dimenzió belül 5 alskála különíthető el, ezek a következők: nemzeti biológiai; nemzeti szociális; egzisztenciális; nemi és vallási identitásfenyegetettség). Az identitásfenyegetettség dimenzió esetében a Bartlett teszt eredménye $\chi^2(80,1322)=270.137$, $p<.01$; Kaiser-Meyer-Olkin mutató értéke (.829). A Cronbach alpha értékek a dimenzió belüli alskálákon .68 és .83 között mozog, a variancia 51.47 %-a magyarázott. 2) A távolítás/távolság dimenzió a célcsoportokat leértékelő elemekből áll (6 alskála különül el ebben a dimenzióban: nemzeti biológiai; nemzeti szociális; felfelé-, illetve lefelé irányuló egzisztenciális; nemi és vallási távolítás). A távolítás dimenzió esetében a Bartlett teszt eredménye $\chi^2(108, N=1299)=496.709$, $p<.01$; Kaiser-Meyer-Olkin érték (.873); Cronbach alpha értékek a dimenzió belüli alskálákon 0.60 és 0.68 között mozog; a dimenzió a variancia 51.81%-át magyarázza.

Jelen vizsgálatunkban a kérdőív nemi identitásfenyegetettség, illetve nemi távolítás alszkáláinak eredménye releváns. A nemi dimenzióban a fenyegetettséghez tartozó kérdések a válaszadó személyes, magára vonatkozó érzeteire vonatkoznak, melyekben a tradicionális szerepekhez és a homoszexualitáshoz fűződő attitűdje jelenik meg. Például: *a, Kellemetlenül érzénem magam, ha egy azonos nemű udvarolna nekem b, Zavarna, ha férfiként nem én teremteném meg a szükséges forrásokat a családom számára.* A távolítás kérdéseiben a válaszadó másokhoz fűződő viszonya jelenik meg, melyben szintén a tradicionális nemi szerepek és a homoszexualitáshoz kapcsolható attitűdök lesznek beazonosíthatóak. Távolításra vonatkozó kérdések például: *a, Egy családban a fontosabb döntéseket mindig a férfinak kell meghoznia b, Zavarna, ha egy barátomról megtudnám, hogy meleg.*

A vizsgálatban résztvevő személyek asszociációs hálót feltérképező feladatot is megoldottak. A feladat során a „nő”, illetve „férfi” szavakra vonatkozóan kellett leírniuk azokat a szavakat, melyek eszükbe jutottak.

Eljárás

A kutatás 2018 telén valósult meg, az adatok elemzése 2018 júniusában zárult le. A kérdőívek felvételében, tisztításában, elemzésében és a kódolásban a 2017/2018 második szemeszterében szociálpszichológiai műhelymunkát író diákok vettek részt: Bettler Hanna, Varga Zsófia, Macsek Dorottya. A kutatás vezetője Géczy Dorottya volt.

A személyek elérése különböző fórumokon (facebook, e-mail) keresztül történt, amit egyeztetés, majd a személyes kérdőívfelvétel követett. Számos intézményt, csoportot felkerestünk (egyetemek, idősok otthona, cégek) annak érdekében, hogy minél sokszínűbb mintát érjünk el. A vizsgálatban a személyek önként vettek részt. A kitöltés előtt a személyeket biztosítottuk az anonimitásról – a kérdőíveken név nem szerepel, sem egyéb, azonosítást szolgáló adat – illetve tájékoztattuk őket arról, hogy az eredményeket konferenciákon és folyóiratokban közöljük. A kérdőívet csak olyanok töltötték ki, akik ehhez hozzájárultak. A kérdőívek kitöltését követően az adatokat számítógépbe vittük fel, elemzés céljából.⁵

A kérdőívet önállóan, papír alapon töltötték ki, amelynek kitöltési ideje nagyjából 15 percet vett igénybe. Elsőként asszociációs háló feladatot töltötték ki, ezután következett az MTPQ kérdőív kitöltése. Emellett adatok kerültek rögzítésre a kitöltők neme, életkora, állampolgárság, illetve meg kellett adniuk lakóhelyük típusát, és legmagasabb iskolai végzettségüket.

⁵ Az eredeti, papír alapú kérdőívek jelenleg is megtekinthetőek, ellenőrizhetőek a kutatás vezetőjénél, Géczy Dorottyanál.

Statisztikai elemzések

A felvett adatok elektronikus formába való bevitelét követően az asszociációs háló feladat eredményei az IRAMUTEQ (Ratinaud 2009) szövegelemző program felhasználásával került kiértékelésre. A program segítségével elvégzett elemzések közt szerepel a szavak gyakorisági értékeinek vizsgálata, illetve a korrespondencia-elemzés, amely csoportok szókincsgazdagságának változását mutatja meg (Saafa, Housni & Bédard 2017).

Az MTPQ kérdőív kiértékelése az SPSS statisztikai szoftver 22-es verziójának felhasználásával történt (IBM Corp. Released 2013. IBM SPSS Statistics for Windows, Version 22.0. Armonk, NY: IBM Corp.). Az adatok elemzésénél a szignifikancia határértéke $p < 0,05$. Az adatok vizsgálata Kruskal-Wallis-próbával, illetve Mann-Whitney próbával történt.

Eredmények

MPTQ skála és nemi különbségek

Az egyes identitásállapotok közötti nemi különbségek vizsgálatának eredményeit az 1. Táblázat foglalja össze. Eredményeink szerint az MTPQ kérdőív két alskáláját tekintve mutatkozott nemi különbség [nemi identitásfenyegetettség: $U_{idf}=1848,0$; $p < 0,05$; nemi távolítás: $U_t=1638,0$; $p < 0,05$]. A leíró eredmények vizsgálata alapján mindkét esetben a férfiak érték el magasabb értéket ($Mdn_{idf}=6,3$, $IQR_{idf}=2,0$; $Mdn_t=2,5$, $IQR_t=1,5$; nők értékei: $Mdn_{idf}=5,3$, $IQR_{idf}=2,33$; $Mdn_t=2,0$, $IQR_t=1,25$). Annak érdekében, hogy ezt az eredményt mélyebben tudjuk értelmezni, a férfi és nő szavakra adott asszociációk vizsgálata szükséges.

1. táblázat

Nemi különbségek vizsgálata az MPTQ kérdőív alskáláit tekintve.

MTPQ	NEMEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA					
	FÉRFI		NŐ			
	Mdn	IQR	Mdn	IQR	U	p
NEMZETI BIOLÓGIAI IDF	4,3	2,83	4,0	3,0	2171,0	ns.
NEMZETI SZOCIÁLIS IDF	5,0	2,16	4,3	1,67	2203,5	ns.
EGZISZTENCIÁLIS IDF	3,6	2,33	4,0	2,67	2124,5	ns.
NEMI IDF	6,3	2,0	5,3	2,33	1848,0	<0,05
VALLÁSI IDF	1,3	1,0	1,67	1,33	2294,5	ns.
NEMZETI BIOLÓGIAI T	3,3	2,33	3,0	2,33	2287,0	ns.
NEMZETI SZOCIÁLIS T	3,3	2,33	3,6	2,33	2112,0	ns.
EGZISZTENCIÁLIS FEL T	5,3	2,16	5,3	1,67	2396,5	ns.
EGZISZTENCIÁLIS LE T	3,0	1,67	3,0	2,0	2291,5	ns.
NEMI T	2,5	1,5	2,0	1,25	1638,0	<0,05
VALLÁSI T	1,67	1,67	1,0	1,67	2204,5	ns.

IDF= identitásfenyegetettség alszála; T=távoltítás alszála; Mdn=medián; IQR=interkvartilis együttható; U=Mann-Whitney-próba értéke; ns.=nem szignifikáns (a szignifikancia határértéke p<0,05).

Nemi identitásfenyegetettség

Vizsgálatunk során felállítottuk az MTPQ kérdőívre kapott válaszok alapján a nemi identitásfenyegetettség skáláját. Mintánkban a skála reliabilitásának Cronbach alfa értéke 0,83. A következőkben a nemi identitásfenyegetettség pontszámok átlaga alapján a személyeket három csoportba soroltuk (alacsony, közepes és magas nemi identitásfenyegetettség), melyek határai az átlagtól 1-1 szórásértékre került megállapításra ($M=5,4$; $SD=1,64$). A csoportok nemenkénti alakulásait a 2. Táblázat foglalja össze. A nemekről alkotott asszociációk az alábbi csoportok szerint kerültek elemzésre és értelmezésre, mely során a két szélső (alacsony és magas pontszámú) csoportokat vettük figyelembe.

2. táblázat

Az identitásfenyegetettség csoportjainak leíró adatai nemenkénti bontásban.

IDENTITÁSFENYEGETETTSÉG	NEM	
	FÉRFI	NŐ
MAGAS	N= 16 M= 33,6 év SD= 20,1	N= 23 M= 42,2 év SD= 22,7
KÖZEPES	N= 24 M= 31,3 év SD= 15,3	N= 63 M= 39,56 év SD= 19,1
ALACSONY	N= 5 M= 27,4 év SD= 9,8	N= 21 M= 41,5 év SD= 23,0
N=elemszám; M=átlag; SD=szórás.		

További elemzéseink során megvizsgáltuk, hogy a nemi identitásfenyegetettség alapján elkülönített csoportjaink milyen más identitásállapotok terén különböznek egymástól. A páronkénti összehasonlítások eredménye szerint a *nemzeti biológiai* alskálában mutatkozott különbség mind az alacsony-magas ($U=349,5$; $p<0,05$); mind pedig a közepes-magas ($U=1234,5$; $p<0,05$) nemi identitásfenyegetettségű csoportok között. A leíró eredményekből látható, hogy a magas nemi identitásfenyegetettségű személyek nemzeti biológiai identitásfenyegetettsége a legmagasabb ($Mdn=5,0$; $IQR=2,0$; közepes fenyegetettségű csoport értékei: $Mdn=3,6$; $IQR=3,0$; az alacsony fenyegetettségű csoport értékei: $Mdn=3,1$; $IQR=4,0$.)

Asszociációk

A korrespondencia-elemzést a nemi identitásfenyegetettség csoportok mentén végeztük el. Az elemzés során a férfi válaszadók „férfi”, a női válaszadók „nő” szavakra adott asszociációit vizsgáltuk. A válaszokat négy független kódoló elemezte. Az eredményeket a 3. és 4. Táblázatokban foglaltuk össze.

Férfiak asszociációi

3. táblázat

Alacsony, illetve magas identitásfenyegetettséggel rendelkező férfiak „férfi” szóra adott asszociációinak korrespondencia-elemzése.

ALACSONY IDENTITÁSFENYEGETETTSÉG	MAGAS IDENTITÁSFENYEGETETTSÉG
Agresszió	Magabiztosság
Határozott	Hűség
Erő	Bátorság
Családfő	Intelligens
Apa	Védelmező
Munka	Családfenntartó
	Barát
	Karrier

A férfi válaszadóknál a nemi identitásfenyegetettségi szint (magas-alacsony) asszociációi alapján két eltérő mintázat rajzolódik ki. Az alacsony nem identitásfenyegetettséget mutató válaszadóknál megjelenő férfi-kép a következő: határozott, agresszív, erőt sugárzó apa, aki a családnak a feje, és fő feladata a munka.

A másik mintázatnál, mely a magas nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező válaszadókat jellemzi, úgy tűnik, inkább a megfelelések uralják a reprezentációkat. Ezek a válaszadók többféle életterületről hoztak saját magukkal szemben, vagy velük szemben megfogalmazott elvárásokat. Tulajdonságok terén, ami egyfajta férfiú becsületnek feleltethető meg, említik a hűséget, magabiztosságot és bátorságot. Ide sorolható, bár egy kicsit hagyományosabb megfogalmazás, és a feladatkörhöz is kapcsolható, a

‘védelmező’ tulajdonság említése. Az intelligens, mint tulajdonság már egyfajta polgári, művelt értékeket magában hordozó tulajdonságként jelenik meg.

A család kategóriában az alacsony nemi identitásfenyegetettségűek nem említik az apa szót, a családfő helyét pedig átveszi a családfenntartó, aminek teljesen más a konnotációja. A családfő magába foglal egyfajta tiszteletet is, míg a családfenntartó inkább gazdasági alapokon nyugvó családi szerepkört takar. A magas nemi identitásfenyegetettségűeknél megjelenik a barát szó, ami inkább szabadidős tevékenységként értelmezendő, tehát a társas élet felé inkább nyitott, mint alacsony nemi identitásfenyegetettségű társa.

Nagyon érdekesen alakult a munka világához való viszonyulás az alacsony és magas nemi identitásfenyegetettséggel rendelkezők között. Az előbbi csoport, ahogy említettük már, munkaként definiálja, míg utóbbi karrierként, ami valószínűsíthetőleg sokkal nehezebben elérhető „állapota” a munkavállalásnak.

Nők asszociációi

4. táblázat

Alacsony, illetve magas identitásfenyegetettséggel rendelkező nők „nő” szóra adott asszociációinak korrespondencia-elemzése.

ALACSONY IDENTITÁSFENYEGETETTSÉG		MAGAS IDENTITÁSFENYEGETETTSÉG	
Szép	Törődés	Menstruáció	Hisztiz
Melegség	Társ	Szülés	Csinos
Ápolt	Munka	Kedvesség	Feleség
Csalás	Barát	Érzékenység	Nagymama
Szeretet	Vásárlás	Kitartó	Család
Háziasszony	Házimunka	Hűség	Házasság

A női válaszadók esetében azt láthatjuk, hogy az alacsony nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező válaszadók valamiféle egyensúlyt találtak a tradicionális és a modern nemi szerepeket illetően, bár a mérce a karrier-család területén inkább a család felé billen. Az alacsony nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező női válaszadók általában szép, meleg, ápolt nőként asszociálnak a nőre, akinek életében a családi szeretet, és a családdal való törődés központi helyet foglal el, így ezzel kapcsolatos feladatok

is jelennek meg, mint a vásárlás és a házimunka. Ám a viszonylag tradicionális női szerepeket tartalmazó szavak mellett megjelennek ‘modern’ elemek is. A barát figurája itt szintén egyfajta szabadidős, szociális étellel kapcsolatos tevékenységet szimbolizál. A társ valószínűsíthetően a párkapcsolati-hierarchiában az egyenlőségre utal. Végül megjelenik a munka, ami feladatként is értelmezhető a vásárlás és a házimunkán túl, ami már nem csak a párkapcsolati-hierarchiában kívánja szimbolizálni az egyenlőséget, hanem a munka világában is.

A magas nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező női válaszadóknál teljesen eltérő mintázatot láthatunk az asszociációk tekintetében. Ezeket a válaszadókat átfogóan fenyegetik a különböző társadalmi nyomások. Náluk, alacsony nemi identitásfenyegetettséggel rendelkezőkkel ellentétben a biológiai kategóriában a menstruáció és a szülés szavakat említették. Tulajdonságnak az alacsony nemi identitásfenyegetettségűek asszociációikkal szemben, a szép helyett a csinos jelenik meg – ami nem egy adottság, hanem azért tenni kell –, a melegség helyett pedig a kedvesség. Ezek mellett megjelenik a hűség – ami a magas identitásfenyegetettségű férfiaknál is előkelő helyet foglal el –, a kitartó, ami magába foglal egyfajta negativitást, nehézséget, ami ellen vagy amiben ki kell tartani, az érzékenység, és talán az érzékenység velejárójaként, ám igen negatív konnotációjában a hiszti, mint tipikusan női cselekvés. A család kategóriában az alacsony nemi identitásfenyegetettekkel azonosan maga a család szó megjelenik, ám a szeretet szó nem. A házasság és a házassággal járó szerepkör, a feleség viszont megjelenik, illetve a nagymama. A ‘modern’ elemek nem láthatóak a magas nemi identitásfenyegetettségű nők válaszaiban.

Megvitatás

Kutatásunk kiindulási alapja, hogy a nemet, mint szociális reprezentációt, azaz társadalmi konstrukciót értelmezzük, mely a társadalom tagjainak interakciója során nyeri el aktuális jelentését és értékét. A *Multiple Threat and Prejudice Questionnaire* (Bigazzi és mtsai. 2019) segítségével mértük fel a megkérdezettek nemi identitásfenyegetettségét. Ezt követően az asszociációs feladat segítségével megvizsgáltuk a magas, illetve alacsony nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező női és férfi válaszadók asszociációit saját nemükre vonatkozóan.

Az identitásfenyegetettség, Breakwell alapján (1986), az a helyzet, amikor az identitás folyamatok (asszimiláció, alkalmazkodás, értékelés) valamilyen okból nem tudnak alkalmazkodni az identitás vezérelveikhez (kontinuitás, egyediség, énhatékonyság, önbecsülés). Mivel asszociációkat vettünk fel, és nem mélyinterjúk segítségével nyertük az adatokat, a külső

fenyegetésekre kaptunk válaszokat. Ezek lehetnek a társadalmi kontextusban fellépő változások (például kötelezettségből megváltozott szerepvállalás, vagy az elfoglalt szerep társadalmi újraértékelése során olyan identitásváltozást követel, amely ellentmond egy vagy több alapelvnek). Illetve, olyan helyzet, amikor a társadalomban egy uralkodó szociális reprezentáció adott egyént vagy csoportot olyan tartalmakkal és értékekkel ruház fel, mellyel az egyén vagy csoport képtelen azonosulni.

Mely társadalmi változásokat figyelhettünk meg a nemek tekintetében, melyek kényszerítően és fenyegetően hathatnak? A magas nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező válaszadók asszociációit megvizsgálva (ld. 5. Táblázat) két, egymással összefüggő társadalomdinamikai dimenziót különíthetünk el, melyek a két nemre más-más aspektusban jelentenek fenyegetést.

5. táblázat

Magas identitásfenyegetettséggel rendelkező válaszadók saját nemükre vonatkozó asszociációinak korrespondencia-elemzése.

FÉRFIAK	NŐK	
Magabiztosság	Menstruáció	Szülés
Hűség	Kedvesség	Hűség
Bátorság	Érzékenység	Hiszti
Intelligens	Kitartó	Csinos
Védelmező	Feleség	
Családfenntartó	Nagymama	
Barát	Család	
Karrier	Házasság	

Az egyik ilyen társadalmi változás a nők oktatásba és munkaerőpiacba történő intenzív beáramlása, melynek kezdete az I. ipari forradalom korára tehető, és azóta is folyamatosan növekvő tendenciát mutat (Andorka 2003; Giddens 2003; Koncz 1987; Sullerot 1971). Számos kutatás született ebben a témában, mely ennek a folyamatnak a nemiszerepekre gyakorolt hatását és következményeit taglalja (Brannen 2003; Nagy 2001; Pongrácz és Molnár 2011; Schadt & Pótó 2014; Schadt 2005). Összességében elmondható, hogy mindkét nem valamilyen formában áldozata ennek a változásnak. A férfiak egyrészt a tradicionálisan férfiaknak gondolt világban (munka, családfő)

szerepvesztéssel néznek szembe a nők munkavállalói beáramlásának következtében, ugyanakkor a tradicionálisan nőknek vélt világba különböző okokból kifolyólag nem képesek bekapcsolódni – például a nők kapuőr szerepe (Voltz 2007), vagy a családi szférában jelentkező ellentmondó szerep- elvárások miatt (Spéder 2011).

A nők esetében szerep-túlterheltségről beszélhetünk a munkaerőpiacon elvégzett munkát követő második műszak miatt (otthoni teendők és gyermeknevelés) (Hochchild 1989), illetve a tradicionálisan férfiaknak ítélt pozíciók és szerepek megkívánta küzdelmek miatt (vezetői szerep) sokszor tapasztalnak negatív előítéletességet (Nagy & Vicsek 2006; Nagy 2009; Nguyen 2005; 2006), vagy nemükre vonatkozó diszkriminációt a munkaerőpiacon (Hymowitz & Schellhardt 1986; Kovács 2007; Nagy 2007; Szabó 2017; Eagly & Carli 2007a; 2007b)⁶.

A nők oktatásba és munkaerőpiacba való áramlása a család struktúrájának megváltozását vonta maga után. Az első gyermek vállalásának dilemmája vagy kényszere olvasható ki a szülésre és menstruációra való asszociációkból. A magas számú válási arány⁷ tudata és félelme jól tükröződik a mindkét nem által említett hűség szó kapcsán. A férfiak család kategóriában az apát a családfenntartó szóval helyettesítik, ami gazdasági alapokon nyugvó szerepkört takar. A nők pedig a nőre nem anyaként, hanem a házasságban kijelölt feleség pozíciójában gondolnak.

Úgy véljük, ezekre a társadalmi változásokra a mintánk magas identitásfenyegetettséggel rendelkező válaszadói

1. nem képesek az identitás folyamatelméletének két stratégiájának megvalósítására (asszimiláció és akkomodáció). Azaz a társadalmi változásokkal járó új szerepköröket és szerepelvárásokat nem képesek beépíteni identitás-struktúrájukba;
2. az új elemek sértik valamely identitás vezérelvüket (állandóság, énhatékonyság, önbecsülés);
3. alapvetően nem képesek azonosulni a társadalom részéről elvárt és/vagy közvetített nemi tulajdonságokhoz, szerepekhez.

⁶ A férfi és női szerepek megváltozása, plusz egyéb társadalmi folyamatok, mint a globalizáció, individualizáció, maguk után vonják a nem reprezentációjának polemikusságát vagy emancipált értelmezését osztályok, rétegek, kultúrák, csoportok között (Moscovici, 1988). Sőt, akár az egyén is különböző helyzetekben különböző tartalmakkal értelmezheti és viszonyulhat a nemekhez – ezt nevezik kognitív polifáziának (Moscovici, 1961).

⁷ A legfrissebb, 2016-os [KSH jelentés](#) alapján az elveszületések száma 93 100, a válásoké 19 600.

Továbbá, a férfiak esetében jellemzőbb a magasabb mértékű nemi identitásfenyegetettség, mint a nők körében. Ez magyarázható azzal, hogy a fent kifejtett társadalmi változások velejárója a nők „értékének” az emelkedése, és a férfi „leértékelődése”, „pótolhatósága”. Hiszen amellett, hogy a nők ‘birtokolják’ egyrészt a biológiaiilag determinált és tradicionálisan nekik ítélt családi szférát, az oktatásban és a munkaerőpiacon is egyre nagyobb számmal és hatékonysággal vesznek részt.⁸

Összegzés

Jelen tanulmány egy 2018-as feltáró kutatás eredményeit mutatta be, amely a nemi identitást és a nemi szerepek kérdéskörét új perspektívába kívánta helyezni a szociálpszichológia területéről ismert szociális reprezentáció, identitás-folyamatelmélet, és identitásfenyegetettség elméletek segítségével. Kutatásunk célja volt a nemekről alkotott reprezentációk megismerése, illetve a nemi identitásfenyegetettség nemi különbségeinek vizsgálata.

Eredményeink szerint a férfiak esetében jellemzőbb a magasabb mértékű nemi identitásfenyegetettség, mint a nők körében – melyre hipotetikus magyarázatunk a férfiak „leértékelődésének” jelensége, illetve az alacsony és magas identitásfenyegetettséggel rendelkező személyek férfiról és nőről alkotott reprezentációinak nemenkénti eltérése adhat magyarázatot.

Az alacsony nemi identitásfenyegetettségűek esetében a férfiaknál nagyon tradicionális férfikép, nőknél pedig modern és hagyományos elemeket egyaránt magába foglaló reprezentáció jelenik meg. A magas identitásfenyegetettség esetében egyfajta azonosság mutatkozik meg mindkét nemnél: környezeti nyomást, társadalmi elvárást lehet felfedezni. Férfiak esetében a munka területén való kiemelkedő teljesítmény (karrier), és a belső értékek szélesebb köre tűnik fel. Nők esetében a biológiai tényező hathat fenyegetően, illetve a családdal kapcsolatos tényezők. Mindezekből látható,

---

⁸ Egy szociológiai tanulmányban a nemek közti halálozás különbözőségét mérték fel, melynek eredménye párhuzamba hozható az általunk mért nemi identitásfenyegetettség eredményével: „A férfiak esetében a halálozás szignifikáns előrejelzője volt számos olyan tényező, ami a nők esetében nem volt kimutatható kapcsolatban a korai halálozás valószínűségével. Ilyenek voltak az alacsony iskolázottság, alacsony szubjektív társadalmi helyzet, alacsony személyes és családi jövedelem, a munkával kapcsolatos tényezők közül a biztos munka hiánya, csekély munkahelyi kontroll-érzés, segéd- és betanított munka, továbbá a depresszió, az élet értelmetlenségének érzete, a házastárstól és a gyermektől kapott társas támogatás hiánya. Nemzetközi követéses vizsgálatok szintén azt az eredményt mutatják, hogy a házastárs hiánya a férfiak számára fontosabb veszélyeztető faktor, mint a nők esetében. A nők számára a fontos veszélyeztető tényező a személyes kapcsolatokkal való általános elégedetlenség, ebben a tekintetben nem voltak alapvető változások az elmúlt évtizedekben.” (Kopp & Skrabski 2009, 146).

hogy válaszadóink esetében a társadalmi változások a nemi szerep és szerepelvárások átalakulásával járnak, melyek a társadalmi szférát (munka) és a magán szférát (család) egyaránt érintik.

Felhasznált irodalom

- Andorka, Rudolf. 2003. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Andreouli, Eleni. 2010. „[Identity, positioning and self-other relations.](#)” *Papers on Social Representations* 19 (1): 14.1–14.13.
- Bandura, Albert. 1977. *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bigazzi, Sára. 2015. „Tudás és kontextus: a szociális reprezentáció elmélete.” In Varga Aranka (szerk.) *A nevelésszociológia alapjai*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wislocki Henrik Szakkollégium: Bolko-Print, 49–78.
- Bigazzi, Sára, Siegler Anna, Serdült Sára, Bokrétás Ildikó & Takács Bálint. 2019. „[A Measure of Perceived Identity Threat and of Distancing Relevant Others: Development of the Multiple Threat and Prejudice Questionnaire.](#)” *Open Journal of Social Sciences* 7: 237–254.
- Brannen, Julia. 2003. „[Changing family and generational patterns: a comparative assesment of fatherhood.](#)” In Lynne Chisholm, Antonio de Lillo, Carmen Leccardi & Rudolf Richter (eds.) *Family forms and the young generation in Europe*. Wien: Demographie und Familie am ÖIF, 23–36.
- Breakwell, G. Marie. 2015. „Identity process theory.” In Gordon Sammut, Eleni Andreouli, George Gaskell & Jaan Valsiner (eds.) *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge UP, 250–266.
- 1986. *Coping with threatened identities*. London: Methuen.
- 1993. „Social representations and social identity.” *Papers on Social Representation* 2 (3): 198–217.
- 2010. „[Resisting Representations and Identity Processes.](#)” *Papers on Social Representation* 19 (1): 6.1–6.11.
- Duveen, Gerard. 1993. „The development of social representations of gender.” *Papers on Social Representations* 2 (3): 1–177.

- 2001. „Representations, Identities, resistance.” In Kay Deaux & Gina Philogene (eds.) *Representations of the social*. Oxford: Blackwell, 257-270.
- Eagly, H. Alice & Carli L. Linda. 2007a. *Through the labyrinth. The truth about how women become leaders*. Boston: Harvard Business School Press.
- 2007b. *Women and the labyrinth of leadership*. Harvard Business Review.
- Erős, Ferenc. 2001. *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitásstratégiák*. Budapest: Janus/Osiris.
- Fiske, T. Susan & E. Laura Stevens. 1998. „What’s so so special about sex? Gender stereotyping and discrimination.” In Stuart Oskamp & Richard M. Costanzo (eds.) *Claremont Symposium on Applied Social Psychology, Vol. 6. Gender issues in contemporary society*. Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, 173–196.
- Giddens, Anthony. 2003. *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hochschild, Arlie Russell. 1989. *The second shift: working parents and the revolution at home*. New York: Viking Penguin.
- Howarth, Cutler C. 2002. „Identity in whose eyes? The role of social representations in identity construction.” *Journal for the Theory of Social Behaviour* 32 (2): 145–162.
- Hymowitz, Carol & D. Timothy Schellhardt. 1986. „[The glass ceiling: Why women can't seem to break the invisible barrier that blocks them from top jobs](#).” *The Wall Street Journal Special Report on Corporate Women* 1–5. Letöltés: 2010. december 10.
- Jovchelovitch, Sandra. 1996. „In defense of representations.” *Journal for the Theory of Social Behaviour* 26 (2): 121–135.
- Koncz, Katalin. 1987. *Nők a munkaerőpiacon*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kopp, Mária & Skrabski Árpád. 2009. „Nők és férfiak egészségi állapota Magyarországon.” In Nagy Ildikó & Pongrácz Tíborné (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI & Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 117–136.
- Kovács, Mónika. 2007. „Nemi sztereotípiák, nemi ideológiák és karrier aspirációk.” *Educatio* 1: 99–114.
- Lloyd, B., & Gerard Duveen. 1992. *Gender identities and education: The impact of starting school*. New York: St. Martin’s Press.

- Meskó, Norbert, Láng András, Ferenczhalmy Réka, Miklós Krisztina & Glöckner Barbara. 2013. „A szülői bánásmód összefüggése a konfliktuskezeléssel: nemi különbségek és nemi szerepek.” *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 14 (1): 45–66.
- Moscovici, Serge. 1961. *La psychoanalyse, son image et son public*. Paris: Presses Universitaires de France.
- 1988. „Notes toward a description of social representations.” *European Journal of Social Psychology* 18 (3): 211–250.
- N. Kollár, Katalin & Szabó Éva. 2004. „A nemi identitás és a társadalmi nemi szerepek kialakulása.” In N. Kollár Katalin & Szabó Éva (szerk.) *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest: Osiris Kiadó, 500–502.
- Nagy, Beáta. 2007. „A társadalmi nem szerepe a vezetésben Magyarországon – Érzékelése és magyarázatai.” In Nagy Beáta (szerk.) *Szervezet, menedzsment és nemek*. Budapest: Aula, 110–121.
- 2009. „Nők és férfiak a vezetésben.” In Nagy Ildikó & Pongrácz Tiborné (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI & Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 51–64.
- Nagy, Beáta & Vicsek Lilla. 2006. „Mit ér a női vezető szava? Férfi és női vezetők megítélése önkormányzati dolgozók körében.” *Századvég, Új Folyam*, 41 (3): 123–160.
- Nagy, Ildikó. 2001. „A családfő intézménye–nemi szerepek a családban.” In Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné & Tóth István György (szerk.) *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI & Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 155–175.
- Nguyen, Luu Lan Anh. 2005. „Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen.” *Magyar Pszichológiai Szemle* 51 (1): 111–134.
- 2006. „Nemi sztereotípiák és hatásuk a munkahelyi kapcsolatokra.” In Mészáros Aranka (szerk.) *A munkahely szociálpszichológiai jelenségei I: Egyének és csoportok*. Miskolc: Z-Press Kiadó.
- Piaget, Jean. 1932. *The Development of Moral Judgment in the Child*. London: Routledge.
- Pongrácz, Tiborné & S. Molnár Edit. 2011. „Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása.” In Nagy Ildikó & Pongrácz Tiborné (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI & Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 192–206.

- Ratinaud, Pierre. 2009. [*IRaMuTeQ: Interface de R pour les Analyses Multidimensionnelles de Textes et de Questionnaires*](#) (Version 0.3 alpha 1).
- Ricoeur, Paul. 2001. „A narratív azonosság.” In László János & Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 5. A narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat Kiadó, 15–25.
- Safaa, L., Housni, K.E. & Bédard, F. 2017. „Authenticity and tourism: what Tripadvisor reviews reveal about authentic travel to Marrakech.” In R. Schegg & B. Stangl (eds.) *Information and Communication Technologies in Tourism*. Vienna: Springer, 595–606.
- Schadt, Mária. 2005. „A ‘házi tücsöktől’ a dolgozó nőig – az individualizációs folyamatok hatása a családi szerepekre.” In Palasik Mária & Sipos Balázs (szerk.) *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?: a női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 156–168.
- Schadt, Mária & Pótó Zsuzsanna. 2014. „A strukturális változások hatása a nők társadalmi szerepeire és a családszerkezet átalakulására.” In Spéder Zsolt (szerk.) *A család vonzásában: Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 217–244.
- Serdült, Sára. 2017. „TO BE AND TO LET BE. The relationship between identity and inclusive excellence.” *Inclusive University* 61–73.
- Spéder, Zsolt. 2011. „Ellentmondó elvárások között. Családi férfiszerepek, apaként a mai Magyarországon.” In Nagy Ilona, Pongrácz Tiborné (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI & Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 207–228.
- Sullerot, Evelyne. 1971. *A női munka története és szociológiája*. Budapest: Gondolat.
- Szabó, Katalin. 2017. „Női generációk és helyzetük a hazai és Unió munkaeerőpiacán.” *Studia Mundi–Economica* 4 (5): 60–72.
- Tajfel, Henri. 1981. *Human groups and social categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge UP.
- Tajfel, Henri, & John Turner. 1979. „An integrative theory of intergroup conflict.” In William G. Austin & Stephen Worchel (eds.) *The social psychology of intergroup relations*. Monterey: Brooks/Cole, 33–47.
- Voltz, Rainer. 2007. „Väter zwischen Wunsch und Wirklichkeit.” In Tanja Mühling & Harald Rost (hrsg.) *Väter im Blickpunkt*. Opladen: Verlag Barbara Budrich, 205–224.

Wagner, Wolfgang & László János. 2003. „History, identity and social representations as theoretical perspectives in social psychology.” In László János & Wagner Wolfgang (eds.) *Theories and controversies in social psychology*. Budapest: Új Mandátum, 7–12.

Czeferner Dóra

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet

A szex, szexualitás és a szexuális tudás interpretációja az osztrák–magyar polgári-liberális, feminista nőmozgalomban 1918 előtt¹

Az osztrák polgári-liberális és a magyar feminista egyesületek vezetői rendkívül fontosnak tartották a fiatalok szexuális felvilágosítását az 1980-es évektől kezdve, aminek hivatalos folyóirataikban, illetve az általuk szervezett programokon is rendre hangot adtak 1918 előtt. A szexuális tudás kicserélésével, valamint a leánykereskedelemmel és a prostitúcióval kapcsolatos kérdések szintén szerepeltek a szervezetek napirendjén. E problémaköröket tanárokkal, orvosokkal, szociológusokkal tárgyalták előadói-, illetve vitaestjeiken, valamint az általuk publikált sajtótermékekben. Ezen kívül több beadványt intéztek a bécsi és a budapesti kormányokhoz például a koedukáció bevezetéséért, az iskolai szexuális felvilágosítás szabályozásáért, valamint a prostitúcióval kapcsolatos problémák megoldásáért. A téma fontossága ellenére azonban a kérdéskörnek a korábbiakban sem az osztrák, sem pedig a magyar történészek nem szenteltek túlságosan nagy figyelmet.² Éppen ezért e tanulmányban azt vizsgálom, hogy a legfontosabb osztrák polgári-liberális és magyar feminista egyesületek milyen erőfeszítéseket tettek az imént felvetett problémák megoldására az első világháború kitörése előtt, valamint 1914–1918 között. A munkához a nagytító alá vett szervezetek hivatalos folyóiratai mellett az egyesületek Budapesten, Bécsben és New York-ban őrzött levéltári anyagaira támaszkodom.³

Célkitűzések

Jelen munkában az Osztrák–Magyar Monarchia két legmeghatározóbb polgári-liberális és feminista egyesületének szexuális felvilágosítás területén

---

¹ A tanulmány az innovációs és technológiai minisztérium ÚNKP-19-3-III-PTE-199 kódszámú új nemzeti kiválóság programjának szakmai támogatásával készült.

² Kivételt képez Susan Zimmermann néhány munkája (különös tekintettel Zimmermann 1999a, 49–66).

³ A forrásokról, s az azokkal kapcsolatos kihívásokról ld. bővebben Czeferner Dóra munkáit (Czeferner 2018a, 7–30.; 2018b, 157–169).

végzett tevékenységére fókuszálok.⁴ Magyar részről a Feministák Egyesületét (FE, Budapest, 1904–1948/1949), valamint az általa publikált lapokat, *A Nő és a Társadalmat* (Budapest, 1907–1913), illetve *A Nő. Feminista Folyóiratot* (Budapest, 1914–1928) veszem górcső alá.⁵ Osztrák vonatkozásban az Allgemeiner Österreichischer Frauenverein (AöF, Bécs, 1893–1922[?]) és hivatalos értesítőjét, a *Neues Frauenleben* (Bécs, 1902–1918) vizsgálom, és a következő kérdésekre igyekszem válaszokat találni: Milyen eszközöket alkalmaztak az egyesületek vezetői tagjaik és követőik szexuális kérdések tudatosítása, a korszak szóhasználatával élve a „nemi felvilágosítás” során? Miként képzelték el az iskolai szexuális felvilágosítás ideális, valamint a problémakör néhány alapvető fontosságú, további vizsgálatra érdemes aspektusát is feltárom.

A kutatásban a sajtótermékek mellett levéltári forrásokra is támaszkodtam: a FE-vel kapcsolatos egyesületi anyagokat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában dolgoztam fel.⁶ Az AöF-hez köthető szervezeti dokumentáció sajnálatos módon csak töredékesen maradt ránk Bécsben a Wienbibliothek im Rathausban, valamint az Österreichisches Staatsarchivban. Ugyanakkor az egyesület 1893-as alapítástól 1910-es haláláig elnöki posztot betöltő Auguste Fickert (1855, Bécs–1910, Maria Enzersdorf) közadakozásból összegyűjtött archívumának egyes részei elérhetők a bécsi városi könyvtárban, valamint az Österreichische Nationalbibliothek gyűjteményeiben.⁷ Magyar vonatkozásban a FE-ben, illetve az 1920 előtti nemzetközi nő- és békemozgalmában vezető szerepet betöltő Schwimmer Rózsa (1877, Budapest–1948, New York) mintegy 600 dobozból álló irathagyatéka elérhető és kutatható az Amerikai Egyesült Államokban, a New York Public Library kéziratárában.⁸

⁴ A nőmozgalmon polgári irányzatán belül az általam vizsgált osztrák egyesület a baloldali liberális, bizonyos szerzők szerint már-már a radikális irányvonalat képviselte (Zimmermann 1999, 49–66; Bader-Zaar 1995, 233–268). Az osztrák szakirodalom a feminista jelzőt a történelmi nőmozgalom vonatkozásában nem igazán használja. A magyar ezzel szemben azon kevés nőmozgalmak egyike volt, amely büszkén viselte a feminista megjelölést (Szapor 2004, 189–206).

⁵ A két periodikát 1914 végéig a köz- és magánszférában alkalmazott, hivatalnoknőket tömörítő Nőtisztviselők Országos Egyesületével (NOE, Budapest, 1896–1919) közösen publikálták.

⁶ Feministák Egyesülete. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P999. A továbbiakban MNL OL FE.

⁷ Nachlass Fickert. Wienbibliothek im Rathaus. (A továbbiakban NF WR.); Nachlass Fickert. F.34. Österreichische Nationalbibliothek. Musiksammlung, valamint Österreichische Nationalbibliothek. Sammlung von Handschriften und alten Drucken. A továbbiakban: ÖNB M, valamint ÖNB Han.

⁸ Rosika Schwimmer Papers. New York Public Library. Manuscripts and Archives Division. MssCol6398. (A továbbiakban NYPL RSP.) Az anyagban végzett korábbi kutatások

A szexualitás témája az egyesületi sajtójában

A kereskedelmi profitot termelő női sajtó (németül *kommerzielle Frauenpresse*) térnyerése mellett a századfordulóra néhány olyan folyóirat is útjára indult, amelyeket a különböző női szakegyesületek alapítása inspirált. Ezek nem csupán szakmaspecifikus lapok voltak, mint például a tanítónők számára íródott sajtótermékek, hanem olyan publikációs fórumok, amelyek a nőmozgalom különböző szárnyaihoz kapcsolódtak, illetőleg annak aktuális híreiről, valamint politikai és társadalmi összefüggéseiről tudósítottak (Klingenstein 1997, 21–22; 1999, 117–128; Wolff 2017, 128–137).⁹ A nőoktatás intézményes kereteinek kiterjesztése, továbbá a „gyengébb nem” közéleti, egyesületi és politikai életre történő szocializációja együttesen vezetett az ideológiai céllal kiadott női lapok (németül *ideologische Frauenpresse*) megjelenéséhez.¹⁰ E sajtótermékek között az egyesületek profiljához illeszkedve elkülöníthetünk keresztényszocialista, szociáldemokrata és polgári-liberális, illetve feminista lapokat,¹¹ amelyek közül minden bizonnyal az általam vizsgált sajtótermékek rendelkeztek a legkevesebb olvasóval.¹²

Sajtójukban ennek ellenére rendkívül innovatív módon a hazai és transznacionális női szervezetek eredményei, a női munka, az oktatás, továbbá a gyermekvédelem és az alkoholizmus témájának körüljárása mellett hangsúlyos szerepet kívántak szánni a prostitúció, a szexuális felvilágosítás, valamint a leánykereskedelem témájának és az ellene folytatott harcnak is. Utóbbiak a női lapokban vagy éppen a keresztényszocialista és a szociáldemokrata sajtóban a korszakban még szinte teljes mértékben tabunak minősültek. Az általam nagytító alá vett lapok azonban rendre közöltek cikkeket gyermek- és házasságjogról, az általános női jogokról, továbbá azon

---

értékeléséről és saját kutatásaimról l. a korábban megjelent munkáimat (Czeferner 2018b, 157–169.; 2018c.; 2019a, b).

⁹ Kerstin Wolff szerint a következőkre helyezték a hangsúlyt: „Themen der Frauenbewegung intensiv zu diskutieren, und politische und gesellschaftliche Zusammenhänge darzustellen”, vagyis, hogy „intenzíven tárgyalják a nőmozgalom témáit, illetve [az olvasók elé] tárják ennek politikai és társadalmi összefüggéseit” (2017, 128–137).

¹⁰ Evelyn Sullerot francia feminista szociológus Klingensteinhez hasonló fogalmi rendszerben gondolkodik, elkülönítve a *presse féminine*-t és a *presse féministe*-et (Sullerot 1963. 35–36). Sullerot a női sajtót munkájában, Simone de Beauvoir híres könyvére utalva *deuxième presse*-nek nevezi (Sullerot, 5–13).

¹¹ Még egyszer szeretném jelezni, hogy szándékosan használom a polgári-liberális és feminista kifejezéseket az osztrák, illetve a magyar szervezetekre, mivel német nyelvterületen a „feminista” jelzőt – néhány szakirodalmat leszámítva – csupán az új nőmozgalom alkalmazta (Bittermann-Wille–Hoffmann-Weibnerger, 2000).

¹² A kérdéskört részletesen vizsgálom a 2019 novemberében benyújtott, *A polgári-liberális, feminista sajtó az Osztrák–Magyar Monarchiában 1907–1918 között. Folyóiratok, publicisták, olvasóközönség, tartalomelemzés* című doktori disszertáciomban.

törvényi szabályozásokról, amelyek a női nemet hátrányos megkülönböztetéssel sújtották. Az 1914-es hadüzenetek után pedig az aktuális eseményekre adott elméleti vagy gyakorlati reflexiókon kívül – a cenzúra ellenére – igyekeztek együtt gondolkodni az olvasókkal arról, hogy milyen időszakos és tartós változásokhoz vezet(het) a háború a nők életében. Nem feledkeztek meg a háború szexuális erkölcsökre gyakorolt hatásainak tárgyalásáról, a házasságon kívül született gyermekek helyzetének elemzéséről, de szó esett például az orosz hadifoglyok és az osztrák–magyar nők között fűződő szerelmek társadalmi megítéléséről is. A háborús évek előrehaladtával mind hangsúlyosabbá vált a cikkírók által végzett felvilágosító munka is, amelyet azért végeztek, hogy a nők ne válhassanak a férfiak által a frontvonalakról hazahozott nemi betegségek fertőzőttjeivé.

Az elemzett szövegtörzs

Doktori kutatásom keretein belül az AöF és a FE sajtótevékenységének levéltári forrásbázison nyugvó bemutatása mellett az általuk publikált lapok tartalmi elemzését végeztem el az Allan Bell és Teun van Dijk nevével fémjelzett módszertan alapján (Czeferner 2019c). Munkám kezdetétől olyan kvantitatív és kvalitatív módszereken alapuló kutatás lebegett a szemem előtt, amely a lapok szerkesztőinek, szerzőinek, olvasótáborának és tartalmi kínálatának bemutatása mellett a fent említett sajtótermékekhez köthető, nagyobb ívű következtetések levonására is lehetőséget biztosít. (A kisebb szövegtörzsen végzett kutatás ilyen összefüggések feltárulását eleve lehetetlenné tette volna.)

Amint a lenti táblázatból látható, a vizsgálatba a lapok valamennyi, 1907 januárja és 1918 májusa között megjelent példányát bevontam, amely összesen 6007 cikket jelent.

1. táblázat

A cikkek száma a három lapban évfolyamonként összesítve 1907–1918 között

ÉVFOLYAM	NEUES FRAUENLEBEN	A NŐ ÉS A ¹³ TÁRSADALOM/A NŐ
1907	255 ¹⁴	338
1908	294 ¹⁵	352
1909	323	389
1910	266	349
1911	233	337
1912	198	358
1913	181	265
1914	158	434 ¹⁶
1915	139	269 ¹⁷
1916	130	265
1917	107	240
1918	48	81
ÖSSZESEN	2332	3677

A *Neues Frauenleben*ben publikált cikkek száma 2332, a magyar lapokban pedig összesen 3677 írás található. *A Nő és a Társadalom* évfolyamaiban 2389, *A Nőben* pedig 1288 írás látott napvilágot.¹⁸

¹³ Ezek közé tartoznak az irodalmi rovatban közzétett írások és a lapok elején olvasható közlemények is, viszont a relatíve kis számú és gyakran ismétlődő hirdetések és a szerkesztőségek sajtóbizottságai által szó szerint ismételt egysoros előfizetési felhívások nem. Utóbbiak ugyanis véleményem szerint, és saját elemzési szempontrendszeremet is tekintetbe véve nem kezelhetők önálló cikkeként, ezért a vizsgálatba történő bevonásukat feleslegesnek tartottam.

¹⁴ A *Neues Frauenleben* 1907. áprilisi lapszáma hiányzik.

¹⁵ A *Neues Frauenleben* 1908. áprilisi lapszáma szintén hiányzik.

¹⁶ 1914 augusztus elejéig összesen 402 cikk jelent meg a periodikában, a háború kirobbanásától decemberig 31.

¹⁷ A háború során megjelentetett évfolyamokban a cenzúra miatt törölt cikkeket is beszámítottam az összesített adatokba.

¹⁸ E ponton hangsúlyozom, hogy a magyarországi periodikákat a disszertációmhoz hasonlóan jelen tanulmányban is közösen kezelem, mivel *A Nő*, *A Nő és a Társadalom* utódlapjaként jutott el az olvasókhoz.

A „nemi kérdés”, a leánykereskedelem és a prostitúció témája a cikkekből

Az alábbiakban rámutatok, hogy az egyesületek a lapokban publikált újságcikkek között milyen szerepet szántak a nemi kérdés,¹⁹ a leánykereskedelem és a prostitúció témáinak.

A cikkek vizsgálata során – továbbra is Bell és van Dijk tartalomelemzési módszereire támaszkodva – saját kódolási és elemzési szempontrendszer alakítottam ki. Az újságcikkeket (többek között) tartalmuk szerint rendeztem csoportokba, megkeresve bennük azokat a különösen fontos szavakat és kifejezéseket, amelyeket az újságírói zsargonban kulcsszavaknak neveznek (Andor 2009, 24–27), vagyis azokat a szövegszervező elemeket, amelyek alapvető szerepet játszanak a cikkek tartalmi koherenciájának megteremtésében.²⁰ Megjegyzendő, hogy bár számuk a cikkek szövegében alacsony, helyes kiválasztásukkal a publicista ügyesen befolyásolhatta olvasói véleményét.²¹ E helyütt szeretném hangsúlyozni, hogy a kulcsszavak végleges kiválasztásához és lehatároláshoz nem lett volna elegendő a teljes forrásbázis egyszeri átolvasása, ehhez a teljes szövegkorpusz többszöri aprólékos áttanulmányozására volt szükség a munka kezdeti szakaszában. Az így felállított 16 kategória közé az alábbi kulcsszavak kerültek be (alfabetikus sorrendben): alkoholizmus, aktualitás, általános női jogok, családjog, divat, drágaság, gyermekvédelem, háború/béke/pacifizmus, irodalom, leánykereskedelem, munka, nemi kérdés, nőmozgalom, oktatás, prostitúció és választójog. Fontos, hogy egy-egy cikkhez gyakran több kulcsszót is hozzá tudtam rendelni.

---

¹⁹ Amint már utaltam rá, ez egykorú kifejezés, többnyire az iskoláskorú gyermekek szexuális felvilágosításáról szóló cikkeket soroltam e csoportba.

²⁰ Ennek ellenére a nyelvészek véleménye távolról sem egységes arra vonatkozóan, hogy mely kritériumok alapján azonosíthatók e szavak a szövegben. Raymond Williams – a kultúratudomány alapjainak megteremtője – például a kulcsszavak kulturális beágyazottságát hangsúlyozza. Szerinte az egyszerű, mindenki által ismert, de mégis összetett jelentéstartalmú szavak a szöveg tartalmának fő hordozói (Williams 1983, 7–10).

²¹ Anne McKane mutat rá, hogy a megfelelő kulcsszavak kiválasztása az egyik legfontosabb dolog az újságírásban (McKane 2006, 94).

2. táblázat

A cikkek témák szerinti megoszlása a lapokban a kiválasztott 16 kulcsszó alapján 1907–1918 között

KULCSSZAVAK	NEUES FRAUENLEBEN	A NŐ ÉS A TÁRSADALOM/A NŐ
Alkoholizmus	12	24
Aktualitás	155	254
Általános női jogok	25	73
Családjog	36	48
Divat	8	22
Drágaság	47	17
Gyermekvédelem	165	162
Háború/béke/pacifizmus	85	181
Irodalom	427	236
Leánykereskedelem	15	19
Munka	691	1291
Nemi kérdés	13	55
Nőmozgalom	402	727
Oktatás	271	259
Prostitúció	15	16
Választójog	254	576
Összesen	2621	3960

Amint a fenti táblázaton és az alábbi diagramokon megfigyelhetjük, az osztrák–magyar lapok a legtöbb cikket a női munka (691 és 1291 írás) – és nem a választójog (254 és 576 cikk!) – témájában tették közzé.²² Fickerték és Schwimmerék egyaránt stratégiai kérdésként kezelték a hazai és külföldi nőmozgalommal kapcsolatos hírek (402 és 727 írás) megosztását. Szembetűnő továbbá, hogy az egyesületek alapításakor, illetve a FE választmányi ülésein és éves közgyűlésein vezetett jegyzőkönyveiben rendre hangoztatott problémák, vagyis a leánykereskedelem, a nemi kérdés és a prostitúció viszonylag kevés figyelmet kapott a lapokban.²³

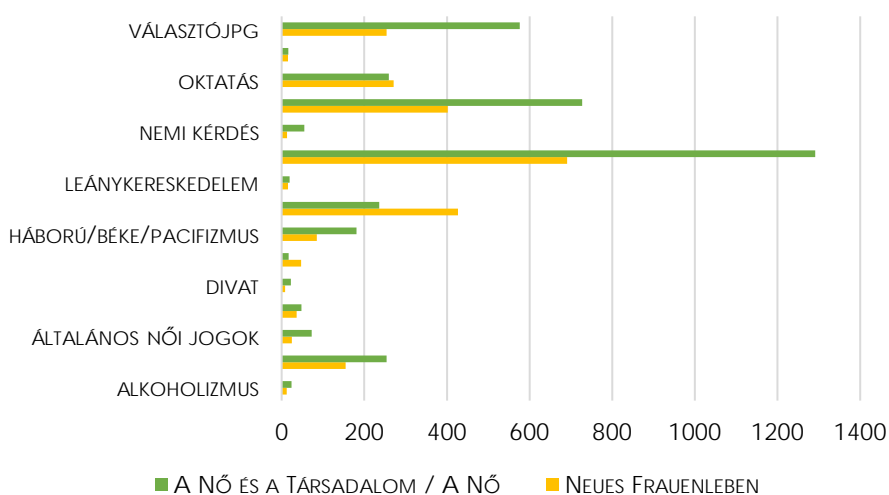
²² Ennek okait a disszertációmban részletesen kifejtem.

²³ Az AöF esetében ilyenek nem maradtak ránk. A FE esetében erre l. A FE közgyűlési jegyzőkönyvei és titkári jelentései. MNL OL P999. 1. doboz 2/a tétel. A FE tagértekezleteinek, nyilvános értekezleteinek és választmányi üléseinek jegyzőkönyvei. 1906–1918. UO. 1. doboz 2/d–e. tételek.; UO. 2. doboz 3. tétel.

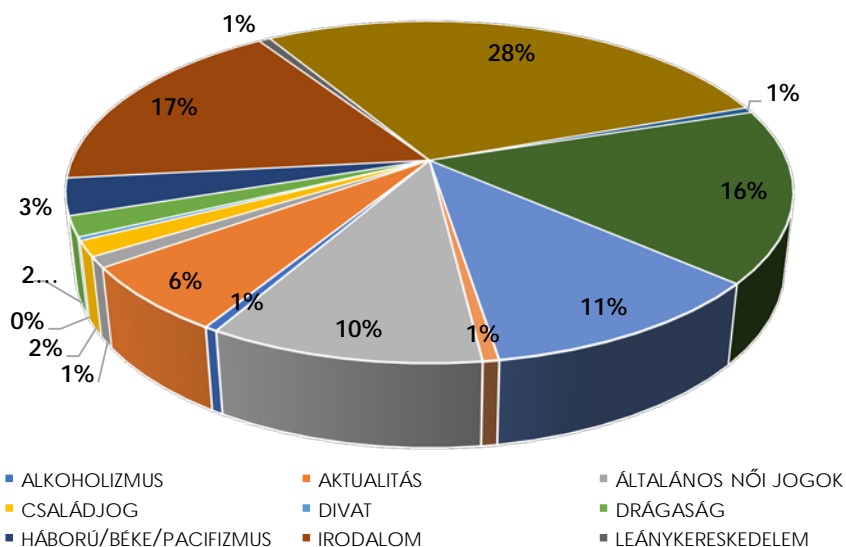
1. diagram

A cikkek témák szerinti megoszlása a lapokban a kiválasztott 16 kulcsszó alapján 1907–1918 között

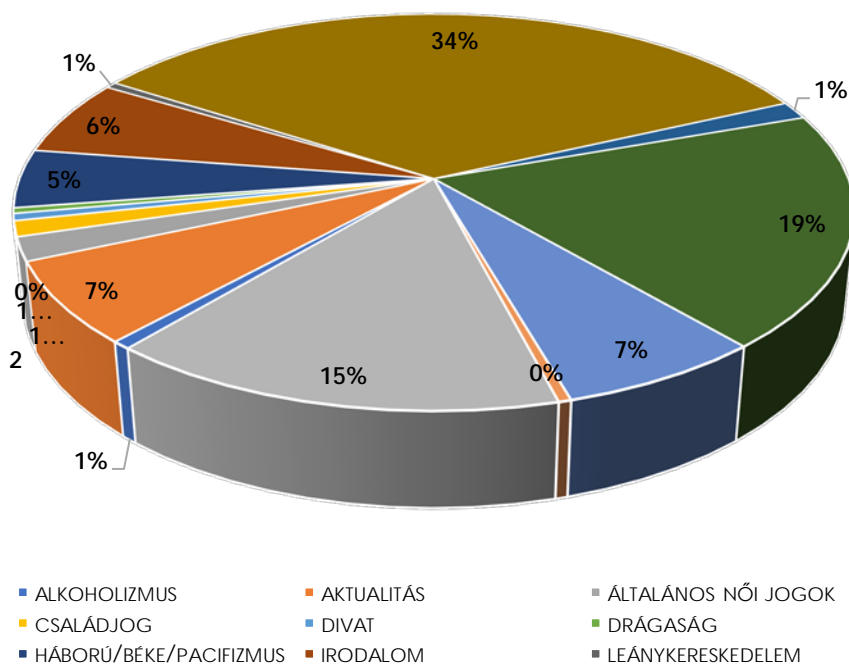
2. diagram

Az egyes cikktémák megoszlása a Neues Frauenlebenben 1907–1918

3. diagram

Az egyes cikktémák megoszlása a ANő és a Társadalomban és ANőben 1907–1918

Logikusan merül fel a kérdés, hogy vajon mi lehet az oka a fent vázolt jelenségnek? A FE és az AöF által vállalt radikális álláspontok miért csak a (vezetőségi) tagok levelezéseiben, továbbá egyesületi előadói- és vitaesteken, valamint nemzetközi nőmozgalmi kongresszusok előadásában fogalmazódtak meg? S vajon az egyesületek megközelítési módjaiban miért nem hozott változást az 1914-es háborús mozgósítás? Az alábbiakban e kérdésekre igyekszem válaszokat adni.

A kérdéskör „radikális” megközelítése az egyesületekben

A századfordulós Bécs szellemi pezsgésében nem ütközött akadályba, hogy az AöF a nők oktatási és gazdasági jogaiért szálljon síkra, illetve e témákban előadásokat tartson női és férfi hallgatóság előtt. A nőkérdés teljes körű megoldását „nők gazdasági függetlenségének” elérésében látták, amelynek egyik elengedhetetlen feltétele a megfelelő (szak)képzettség elérése volt. Éppen ezért Fickert, aki maga is élete végéig tanítónőként dolgozott, az intézményes nőnevelés kiterjesztését a nők jogegyenlősége felé vezető út

legfontosabb lépcsőjének tartotta, már az 1893-as alapítástól gyors cselekvést sürgetett (Protokoll 1893). Ezeket a célkitűzéseket, kiegészítve a szociális gondoskodás különböző aspektusaival évről évre közzétették a *Neues Frauenleben* januári számaiban.²⁴

Az AöF-nek a kort megelőző felfogása azonban leginkább a szexuális felvilágosítás kérdéskörében, a cselédkérdésben és a prostitúció megoldásával kapcsolatban képviselt álláspontjában mutatkozott meg. Nem hittek abban, hogy az érvényben lévő hatósági szabályozások gátat szabhatnak az üzletszerű kéjelgésnek, viszont minden lehetséges fórumon hangsúlyozni kívánták a gyermekek szexuális felvilágosításának fontosságát. Ezzel szoros összefüggésben felleptek az anyasági támogatás bevezetéséért, illetve a házasságjog megreformálásáért. Megalakulásuktól fogva sürgették az 1811 óta érvényben lévő polgári törvénykönyv reformját, azonban még bevezetésének századik évfordulóját is „megünnepelehtették” a *Neues Frauenleben* hasábjain (NFL, (1911): 6. 148–150). Összegezve a nők jogaihoz kapcsolódó kérdéskört – a legtöbb korabeli osztrák egyesülettől eltérően – „annak totalitásában”, a problémák „gyökereinek felfedezésével” kívánták értelmezni,²⁵ s a megoldási javaslataikkal hosszabb távon tágitani a nők szemléletmódját.

A „nemi kérdés” problémájával kapcsolatban vallott radikális nézeteivel az egyesület alelnöke, a ma íróként ismert Rosa Mayreder (1858, Bécs–1936, Bécs) egyébként még Fickertéken és az AöF tagságának többségén is túltett, amit egy, a prostitúcióról 1897-ben tartott beszéde is kellően szemléltetett, amelyben a prostituáltak orvosi vizsgálata, valamint kötelező hatósági regisztrációja ellen emelt szót (Anderson 1992, 259–291.; Leisch-Prost 2006, 319–323).

A FE rendezvényein szintén visszatérő témaként jelent meg a kérdéskör. Azonban amíg az AöF esetében nem találtam forrást arról, hogy a téma miért vált az évek előrehaladtával marginalizálttá, addig a FE esetében konkrét információink vannak erről. *A Nő és a Társadalomban* 1907

²⁴ Szó szerint ezt a mondatot ismételték: „Der Allgemeiner österreichischer Frauenverein bezweckt die Förderung der wirtschaftlichen Interessen und der intellektuellen Ausbildung der Frauen Oesterreichs, sowie die Hebung ihren sozialen Stellung.” Vagyis: „Az Allgemeiner Österreichischer Frauenverein célja Ausztria női gazdasági érdekeinek előmozdítása, valamint intellektuális képzésük, valamint szociális helyzetük javítása.” Ezért ld. a lap valamennyi évfolyamának januári számát.

²⁵ Erre az egyesület 25 éves fennállását ünneplő jubileumi ülésen a következőképp emlékezett Leopoldine Kulka és Adele Gerber: „Der Allgemeine österreichische Frauenverein hätte nicht ins Leben treten können, wenn die Notwendigkeit einer solchen Organisation nicht empfunden worden wäre. [...] Die österr. Frauenbewegung jener Zeit war von Bildungs- und Berufsfragen beherrscht (NFL, (1918): 4–5. 57–60).” Vagyis: „Az Allgemeiner Österreichischer Frauenverein nem jött volna létre, ha életre hívása nem lett volna indokolt. Az [akkoriban] működő nőegyletek nem feleltek meg az igényeinknek: a nőkérdést nem annak totalitásában szemlélték [...]”

márciusában, Glücklich Vilma (1872, Vágújhely–1927, Bécs), a FE elnöke tollából közzétett, „A gyermekek nemi felvilágosítása” című vitaindító írás ugyanis a rá érkező heves, negatív reflexiók szerint ártott a FE (és a NOE) „hírnevének” (NT, (1907): 3. 43–44). Amint az alábbi forrásrészlet is mutatja, a (vidéki) konzervatív szülők például megtiltották lányaiknak a lap további számainak követését.

Schwimmer Rózsa Urhölgynek mint a Nő és a Társadalom szerkesztőjének

[...] ismételten panasz hangzott el a szaklapjuk kevéssé szakszerű volta ellen, [...] rendkívüli választmányi ülésünk elhatározta, hogy kérést intézünk a Tekintetes Szerkesztőséghez aziránt, hogy a lap közleményeinek megválasztásakor lehetőleg vegye tekintetbe, hogy tagtársaink legnagyobb része hiányos nevelésű, csekély intelligenciájú, fiatal leány, akiknek elsősorban arra volna szükségük, hogy szakdolgozatra nézve felvilágosítást kapjanak.

Miután jól tudjuk, hogy mozgalmunk szempontjából mily nagy szükség van a lapra, mint összekötő kapocsra, nagyon fontosnak tartjuk, hogy az ezen célnak meg is feleljen. Eddigi tapasztalataink alapján sajnos arra a meggyőződésre jutottunk, hogy ez inkább ellenségeket, mint híveket szerez nekünk.

Különösen a márciusi szám bevezető cikke ellen kelt ki számos tagtársunk szülője és egyenesen megtiltották, hogy leányuk a Nő és a Társadalmat olvassa. [...] az ellen emelnek kifogást, hogy a nemi kérdést a lap minden egyes száma tárgyalja.

[...] szerkesztőség célja és érdeke egyaránt megkívánja, hogy olvasói körében megértést és helyeslést találjon, tisztelettel megkérjük, hogy a lap [...] hangját a mi közönségünk ízlését és intelligenciáját tekintetbe véve lehetőleg mérsékelni szíveskedjék.

Szíves válaszát kérve, maradunk tagtársi üdvözlettel,

Trombitás Erzsi, Greisinger Ottóné²⁶

Vagyis minden bizonnyal a frissen életre hívott lap által diktált piaci szempontoknak (is) betudható, hogy a témában közzétett cikkek száma a későbbiekben viszonylag kevés volt, a megjelentetett írásokat pedig kevéssé direkt hangvétellel fogalmazták. Schwimmerék tehát a jelek szerint megszívték a kritikát, azonban azt nem hagyhatták, hogy a kérdés teljes mértékben lekerüljön a napirendről: Perczelné Kozma Flóra, *A Nő és a Társadalom* rendszeres szerzője, a lap indulása alkalmából Schwimmernek címzett, gratuláló soraiban Trombitásékhöz hasonlóan érvelt, ám egyúttal arra

²⁶ NYPL RSP I. Box 16. Trombitás Erzsébet és Greisinger Ottóné levele Schwimmer Rózsának. 1907. 03. 17.

kérve a szerkesztőt, hogy a témához „ha már érni kezd kissé ez a mi szerencsétlen társadalmunk [...] engedje meg, hogy én is hozzá szólhassak, mert [...] foglalkoztat ez a kérdés, amely előbb-utóbb – akár utóbb – akár tetszik, akár nem tetszik [...] a mai szégyenletes állapotok soká nem tarthatnak”.²⁷ Tudjuk, hogy maga Schwimmer is viszonylag sokat foglalkozott a kérdéskörrel: Glücklichhel pályázatot hirdettek „oly pedagógiai vezérfonalra, mely a tanítónak útbaigazítást nyújt a [nemi] felvilágosítás módjának részleteire nézve”.²⁸ A pályázat azonban nem váltott ki különösebb visszhangot, hiszen csupán „két pályamunka érkezett, amelyek közül az egyiket számba sem vehettük, mert csak a nemi felvilágosításra vonatkozó polemikus cikk volt”. Az egyesület tagjaiból és orvosokból álló bíráló bizottság „egyhangú véleménye szerint” azonban a másik munka sem „felelt meg a céljának”, így eredményt sem hirdettek, a későbbiekben pedig tartózkodtak az ilyen típusú kezdeményezésektől (NT, (1907): 12. 193).

Konklúzió

A *Neues Frauenleben* 1918-ig 15–15 cikket publikált a leánykereskedelem és a prostitúció, 22-t a cselédkérdés, 13-at pedig a nemi kérdés témájában. Schwimmerék a nemi felvilágosítás, a nők elleni erőszak, valamint a nemi betegségek terjedésének problémájára viszonylag gyakran reflektáltak, összesen 55 cikkben, ugyanakkor a leánykereskedelem csak 19, a prostitúció pedig 15 alkalommal került elő *A Nő és a Társadalom*, valamint *A Nő* hasábjain. Logikusan merül fel a kérdés, hogy vajon mi lehet a magyarázata e jelenségnek? A FE és az AöF által vállalt radikális álláspontok miért csak a (vezetőségi) tagok levelezéseiben, továbbá egyesületi előadói- és vitaesteken, valamint nemzetközi nőmozgalmi kongresszusok előadásaiban fogalmazódtak meg? S vajon az egyesületek megközelítési módjaiban miért nem hozott változást az 1914-es háborús mozgósítás, a nemi betegségeknek a korábbiakhoz képest is nagyobb arányú elharapódzásának következtében?

Míg a Bund Österreichischer Frauenvereine-hoz (1902, Bécs) csatlakozó, viszonylag konzervatív szervezetek a nők helyzetének javítását a

²⁷ Trombitás Erzsébet és Greisinger Sándorné levele Schwimmer Rózsának. 1907. 03. 17. NYPL RSP I Box 11. (Perczelné Kozma Flóra levele Schwimmer Rózsának. 1907. 01. 02. Box. 11.) Ez a kérdés még a fejlett nőmozgalommal rendelkező Németországban is kényesnek számított. Pl. a Helene Stöcker és a *Frauen Rundschau* kiadója közötti, a szexuális erkölcsről szóló cikkek publikálása tárgyában kibontakozó nézetkülönbség részleteit (Sitter 1998, 124).

²⁸ A beküldött pályaművekkel szemben támasztott feltételek a következők voltak: „A munka terjedelme a két ívet meg nem haladhatja. Pályázati határidő: 1907. évi szeptember 30. Pályadíj: 200 K, A pályadíjat csak abszolút értékű munkának adjuk ki (NT, (1907): 4. 51).”

családon belül és a fennálló pártviszonyokhoz igazodva képzeltek el,²⁹ addig az AöF olyan pártokon felül álló reformista nézeteket vallott például a prostitúció (vagy éppen az ezzel számos ponton összefüggő cselédkérdés) megoldásában,³⁰ amit még a századfordulás, nyitott szellemiségű Bécsben is kevesen tudtak igazán magukévá tenni.

Nagyjából ugyanilyen tendenciák figyelhetők meg a magyar egyesületeknél is. A kérdéskörben publikált cikkek számának csökkenését bizonyosan negatív előjellel befolyásolták az „olvasói igények”. A frissen induló lap szerkesztői minden valószínűség szerint érzékelték azt, amit a szombathelyi szervezet is felpanaszolt, jelesül, hogy olvasókat veszíthetnek a problémakör túlságosan nyílt tárgyalásával. 1908-tól a minimumra csökkentették a prostitúció és a leánykereskedelem témájában publikált cikkeket, s Ausztriához hasonlóan mind óvatosabban, legtöbbször csak „becsomagolva” értekeztek a prostitúció, a „nemi kérdés” és a leánykereskedelem témáiról, nyíltabban pedig csupán az egyesületi rendezvényeken vállalták fel az ezzel kapcsolatos nézeteiket.

Rövidítések

Folyóiratok

NFL Neues Frauenleben, Wien, 1902–1918.

N A Nő. Feminista Folyóirat. Budapest, 1914–1928.

NT A Nő és a Társadalom. Budapest, 1907–1913.

Levéltári források

NYPL RSP	Rosika Schwimmer Papers. New York Public Library, Manuscripts and Archives Division. MssCol 6398.
MNL OL P999	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Feministák Egyesülete.
ÖNB M F34	Nachlass Fickert. Österreichische Nationalbibliothek. Sammlung von Handschriften und alten Drucken.
NF WR	Nachlass Fickert. Wienbibliothek im Rathaus.

²⁹ NFL, (1902): 5. 16–18. Vö. Schwartz 2008, 14.

³⁰ 1896 nyarán az 1,5 milliós lakosságú Bécsben kb. 2400 prostituáltat regisztráltak, a nem regisztráltak viszont Anderson feltevése szerint akár tízszer ennyien is lehettek. Anderson 1992, 71.

Protokoll 1893 Stenographisches Protokoll über die Constituierende Versammlung des Allgemeinen Österreichischen Frauenvereines. Allgemeiner Österreichischer Frauenverein, Wien, 1893.

Felhasznált irodalom

Anderson, Harriet. 1992. *Utopian Feminism: Women's Movements in „fin-de-siècle”* Vienna. New Haven: Yale University Press.

Andor, József. „A kulcsszavakról.” In Sebestyén József & Surányi Zsuzsa (szerk.): *A nyelv, az irodalom és a kultúra varázsa*. Veszprém: Pannon Egyetemi Kiadó, 23–28.

Bader-Zaar, Brigitta: „»Weise Mäßigung« und »Ungetrübter Blick« die Streben nach politischer Gleichberechtigung.” In Brigitte Mazohl-Wallnig (Hg.): *Bürgerliche Frauenkultur im 19. Jahrhundert*. Wien: Böhlau, 233–268.

Bittermann-Wille, Christina & Helga Hofmann-Weinberger. 2000. „[Von der Zeitschrift Dokumente der Frauen zur Dokumentation von Frauenzeitschriften](#).” *Demokratiezentrum* 2: 52–62. Letöltés: 2019. december 10.

Czeferner, Dóra. 2018a. „Weibliche Identität in Mitteleuropa und Wissenstransfer zwischen den ungarischen, österreichischen und deutschen Frauenorganisationen.” In Majoros István (szerk.): *ELTE Öt Kontinens*. Budapest: ELTE BTK, 7–30.

——— 2018b. „A New York-i Schwimmer Rózsa-hagyaték jelentősége.” *Levéltári Közlemények* 2018 (1): 157–169.

——— 2018c. „[Gondolatok a New York-i Schwimmer Rózsa-hagyatékáról](#).” *Újkor.hu*. Letöltés: 2019. december 10.

——— 2019. „[A magyarországi feminista mozgalom első hivatalos lapja: A Nő és a Társadalom \(1907–1913\)](#).” *Archívnet. XX. századi történelmi források*. Letöltés: 2019. december 10.

Klingenstein, Eva. 1997. *Die Frau mit Eigenschaften. Literatur und Geschlecht in der Wiener Frauenpresse*. Wien: Böhlau.

——— 1999. „»Die Frauen müssen ganz andere Worte hören.«” Die Anfänge der engagierten Frauenpresse in Österreich und Deutschland.” In Hiltrud Gnüg–Renate Möhrmann (Hg.): *Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zum Gegenwart*. Stuttgart: B. Metzler, 117–128.

- Leisch-Prost, Edith. 2006. „Rosa Mayreder.” In Francisca de Haan (ed.): *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminism: Central, Eastern, and South Eastern European, 19th and 20th Centuries*. Budapest: CEU Press, 319–323.
- McCane, Anna. 2006. *News Writing*. London: Sage.
- Sullerot, Evelyn. 1963. *La presse féminine*. Paris: Armand Colin.
- Szapor, Judith. 2004. „Sisters of Foes: The Shifting Front Lines of the Hungarian Women's Movement.” In Paletschek Sylvia & Bianca Pietrow Ennker (eds.): *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century. A European Perspective*. Stanford: Stanford University Press, 189–205.
- Williams, Raymond. 1983. *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society. Revised Edition*. London: Fontana.
- Wolff, Kerstin. 2017. „Eine eigene Geschichte schreiben – Frauenbewegungszeitschriften als vergessene Orte einer frühen Frauengeschichte.” *Feministische Studien* 1: 128–137.
- Zimmermann, Susan. 1999a. „A magyar nőmozgalom és a „szexuális kérdés” a XX. század elején.” *Eszmélet* 2: 49–66.
- 1999b. *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien: Promedia.

Fórizs Gabriella

Szegedi Tudományegyetem

Illegitim kérdések vizsgálata magyar politikai hírinterjúkban¹

Jelen tanulmány célja az adott helyzetben illegitim (azaz személyes, intimnek tekinthető) kérdések használatának feltárása és vizsgálata magyar politikai hírinterjúkban. Két televíziós csatorna, az *M1* köztelevízió és az *ATV* magán televízió társaság 2014. szeptember és október között, az önkormányzati választások időszakában sugárzott interjúit dolgoztam fel ehhez. Bemutatom a csatornák házigazdáinak (két nő és egy férfi) különböző interjúvezetési és kérdésfeltevési szokásait, elsősorban az *illegitim* kérdésekre fókuszálva. Ehhez az interjúvezetők kapcsán a kérdésköröket, az információ-megosztásra irányuló kérdéseket vizsgálom, továbbá a kérdésfeltevési módokat a kérdés témájának és az interjú alanyának függvényében. A meghívott interjúalanyok, a magyar politikusok nyelvhasználatát illetően pedig azt elemzem, hogy a politikusok, mint beszélgető partnerek, hogyan reagálnak és kezelik az ilyen kérdéseket, milyen tényezők befolyásolják válaszádsi döntéseiket.

Az adatbázist az *M1* és az *ATV* politikai interjúkat is felvonultató műsoraiból, Az Este és az Egyenes Beszéd online adatbázisaiból gyűjtöttem a 2014-es önkormányzati választásokat közvetlenül megelőző és azt követő időszakból. Abból a feltevésből indultam ki, hogy az adott időszakban az illetéktelen kérdések gyakrabban fordulhatnak elő. Mindkét csatornán állandó női műsorvezető fogadta az interjúalanyokat: az *M1*-en Jegyes-Tóth Kriszta (JTK), az *ATV*-n pedig Kálmán Olga (KO), akit időről időre Simon András vagy Bánó András helyettesített. Míg a választott műsorok hasonló műfaji struktúrával bírtak, a csatornák merőben eltérő módon kötődtek az akkori politikai hatalomhoz: Az Este (a továbbiakban: AZ) című műsort az M1 állami köztelevízió sugározta,² míg az Egyenes Beszéd (a továbbiakban: EB) az *ATV*-n, egy magántulajdonú csatornán került adásba, amelyről köztudott volt baloldali irányultsága (Eklics 2009; Varga 2014).

---

¹ Jelen tanulmány a Szerző eddig nem publikált angol nyelven írt *The Use of Unwarranted Questions in Political News Interviews* című MA szakdolgozatán (2019) alapul, melyet a Szegedi Tudományegyetem Anglisztika Programjában védett meg.

² Az adatgyűjtés idejében a Fidesz-KDNP pártkoalíció volt kormányon.

Az adatelemzéshez többféle módszert alkalmaztam. A homlokzat fenyegetés vizsgálatához Bull et al. (1996) homlokzat-modelljét használtam fel és alakítottam át a tanulmány szükségletei szerint. A válaszadási stratégiákat Bull (1994), valamint Bull et al. (1996) munkái alapján határoztam meg, akik három különféle politikai választ különböztetnek meg. Ezek név szerint: a direkt válasz, a köztes válasz, és a nem-válasz. Az interjúvezetési stílus elemzéséhez egyrészt Huszár (1994) együttműködési együttthatóját vettem alapul, másrészt E. Lepenye (2013) magyar politikai interjúkat elemző doktori disszertációjára támaszkodtam a nem verbális jelek lehetséges értelmezésének megállapításához.

Politikai hírinterjúk

A politikai interjúk intézményesített interakciók, melyek minimum 2 résztvevő (az interjúvezető és az interjú alany) között zajlanak, akik kommunikációja hierarchikus rendszerbe ágyazódik, ennél fogva a beszélgető partnerek szerepei, céljai és kötelezettségei eltérnek egymástól (Heritage 1985; Heritage & Greatbatch 1989). Az interjú során az interjú vezetőtől elvárt, hogy ne avatkozzon közbe az interjúalany beszédfordulatába (*'turn'*), és hogy semleges tudjon maradni a beszélgető partnerrel és a gyűjtött anyaggal szemben (Heritage 1985; Heritage & Greatbatch 1989; Clayman 1988), vagyis, hozzászólásaival ne kritizáljon vagy szítson vitát, de ki se mutassa egyetértését beszélgetőpartnerre álláspontjával, véleményével (Heritage & Roth 1995). Az intézményi erőviszonyok szerint a műsorvezető kezében van a beszélgetés irányítása, ő jogosult arra, hogy megnyissa, illetve lezárja a dialógust, döntést hozzon a beszélgetés témaköreit illetően, és kérdéseket tegyen fel annak érdekében, hogy információt nyerjen (Ekström 2001; Huszár 2007). Ezzel szemben az interjúalanytól elvárt, hogy megválaszolja a feltett kérdéseket, megossza a szükséges információt és tartózkodjék attól, hogy a műsorvezetőhöz kérdést intézzon (Heritage 1985; Heritage & Greatbatch 1989; Huszár 2007).

Bár az interjú vezetője az, aki a műsor eseményei feletti kontrollt gyakorolhatja – az interjúalany pedig, elfogadva a meghívást, hallgatólagosan elismeri a műsorvezető interakciós hatalmi pozícióját (Huszár 2007) –, mégis előfordulhatnak helyzetek, amikor a beszélgető partner az intézményi normáktól eltérően viselkedik. Ha az elhangzott kérdés például homályos, tisztázásra szorul, az interjú alanya visszakérdezhet, hogy kiderítse, miről szolt a kérdés valójában (Huszár 2007, 110). Ha a kérdés telített (*'loaded'*), összetett, vitatkozó és/vagy nyíltan korlátozó vagy hamis/megtévesztő elemeket tartalmaz, a beszélgetőpartner javítást kezdeményezhet, megkérdőjelezheti a kérdést, visszautasíthatja a propozíciós tartalmat, elkerülheti a direkt választ

(Walton 1991; 2008). Abban az esetben pedig, amikor egy kérdés túlmegy a kérdező hatáskörén, Borge (2007) javaslata szerint az alanynak el kellene utasítania a válaszadást, rávilágítani a figyelmet a kérdés illegitím minőségére, s ha szükséges, akár hazudhat annak érdekében, hogy az információt megvédje. Ugyan ezek a javító és ellenálló lépések nem vonják kétségbe az interjúvezető interakciós hatalmát teljes egészében, de hozzájárulnak ahhoz, hogy a politikus a kompetens, jól felkészült, talpraesett interjúalany képét jelenítse meg, aki tudja, hogyan reagáljon, miként kezeljen olyan helyzeteket, melyekben ködös, megtévesztő, vagy illetéktelen kérdések merülnek fel.

A politikai interjúk a közönség számára készülnek, ennél fogva rendkívüli jelentősége van annak, hogyan beszél és cselekszik a politikus miközben adásban van (Heritage 1985; Heritage & Greatbatch 1989). Mivel a politikus jövőbeni sikere azon áll vagy bukik, mekkora szavazótábor tud maga köré gyűjteni, a TV interjúban való részt vételével célja, hogy kialakítsa, formálja és fenntartsa a magáról és a pártról alkotott pozitív képet, hogy meggyőzze a nézőközönséget és a még hezitáló választókat arról, hogy ő potenciális és kompetens politikai erőt képvisel, s a nézők lehetséges jövőbeni vezetőként tekintsenek rá (Heritage 1985; Jucker 1986).

A politikus homlokzata

Goffmann (1967) homlokzat fogalmát használva – ahol a homlokzat az adott személy társadalmilag megalkotott pozitív énképét jelenti – Bull et al. (1996) kidolgoztak egy háromosztatú politikusi homlokzati modellt, amelyet a nyilatkozó politikusnak óvnia és őrizni kell, amikor mikrofon elé kerül. Ezek a homlokzati elemek a politikus politikai-személyes homlokzata, a párt/képviselt testület homlokzata, valamint további fontos szereplők (pl. párthoz köthető intézmények, a párt választói, támogatói) homlokzata. Ezen felül Bull et al. (1996) még megállapítottak egy negyedik homlokzatot is, ez pedig a riválisok/negatívan értékelt jelentős többiek (pl. további pártok, politikusok, rivális intézmények) homlokzata.

Elemzésem folyamán egyértelművé vált számomra, hogy a modell szerint egybetartozó politikusi homlokzat személyes és politikai aspektusai egymástól elkülöníthetők, mivel azokat külön-külön, egymástól függetlenül is behatás, fenyegetés érheti, ezért azokat szétválasztva kezeltem a munka során. A személyes homlokzat a politikus saját magáról kialakított jó hírnevét, a magáról, mint emberről alkotott pozitív képet jelenti, melybe beletartozik a privát térhez, információhoz és titkokhoz való személyes jog. A politikus politikai homlokzatához pedig az illető politikai elismertségéről, kompetenciájáról a társadalomban kialakított pozitív kép elemei tartoznak.

Bull et al. (1996) szerint a politikus legfőbb célja az, hogy a beszélő személyéhez kötődő fent említett homlokzatokat megvédje, fenntartsa és amennyire lehetséges, pozitív irányba előremozdítsa, úgy, hogy a riválisok homlokzatát ne támogassa. A szerzők úgy vélik, ha a politikus nem tudja a saját, a párt és a fontos további szereplők homlokzatát megvédeni, vagy a riválisok homlokzatát erősíti véletlenül, akkor azzal a súlyos kockázatot vállal, mert következetlennek, ellentmondónak tűnhet, ezzel veszélybe sodorva nemcsak a saját, hanem pártja jövőbeli sikereit is.

Illegitim kérdések

Az illegitim kérdések személyes, akár személyeskedő, intimnek tekinthető kérdések, melyek tartalma túl bizalmas és érzékeny ahhoz, hogy a nagyközönség előtt választ adjunk rájuk. Ilyen kérdések például, a teljesség igénye nélkül, a szexuális orientáltságra, szavazói preferenciára, személyes kedvelésekre és viszolygásokra, egészségi állapotra vonatkozó információszerző kérések.³ Steffen Borge (2007) írt elméleti tanulmányt a jelenségről, amelyben következőképp határozza meg az illegitim kérdéseket:

Egy kérdés illegitim, ha annak feltevője nincs abban a formális vagy informális pozícióban, hogy jogosan érdeklődjön a kérdés tárgya felől, bármi legyen is az, ennél fogva nem is áll abban a helyzetben, hogy őszinte vagy bármilyen válasz elvárhasson. A kérdezőnek ilyen esetben úgyszólván semmi köze ahhoz, mi lenne a kérdésre a válasz. (1690)⁴

A beszélgetés résztvevői az egymásközi kapcsolat minősége, illetve az adott szituáció, alapján meg tudják ítélni azt, hogy olyan helyzetben vannak-e, hogy bizonyos kérdéseket feltegyenek, azonban, mindig a kérdés címzettjének a felelőssége, hogy eldöntse, egy adott kérdést meg akar-e válaszolni vagy sem (Borge 2007, 1693). A tévében közvetített interjúk esetében azonban a beszélgetők interszónális kapcsolata nem annyira tiszta és világos, mint az fent említésre került, mivel a közvetítés ténye módosítja a beszélgetés minőségét, hiszen az interjúalany kikerül a közvélemény elé, a beszélgetés nem csak két vagy néhány ember közt játszódik le bizalmas, biztonságos körülmények között. Borge (2007, 1692) felveti, ha egy kérdés valódi célja az, hogy kényelmetlen helyzetbe hozza a címzettet vagy provokálja őt, az

---

³ Az ilyen típusú kérdések különböző médiumokban történő megjelenésére többen is rámutattak már a nyelvészeti szakirodalomban (Clayman 2010; Walton 1991; 2008), viszont az elenyésző rendelkezésre álló adat következtében, ezek részletes bemutatására eddig nem került sor.

⁴ Az eredeti szöveg magyar fordítása a Szerzőtől származik.

információkérést nem lehet valódi kérdésnek tekinteni, ennél fogva pedig válaszra sem kell méltatni. Ez azonban szembemegy az interjú intézményesített normáival, jelesül azzal, hogy a műsor meghívottja válaszoljon a feltett kérdésre.

Az illegitim kérdések csapdába, úgynevezett ‘trilemmába’ ejtik az interjú alanyát, akinek három lehetséges kimenetel közül lehet és kell választania. (1) Elmondhatja az igazságot, de ezzel kiadja a kezéből azt az információt, amit szeretetett volna elrejteni. (2) A címzett úgy is választhat, hogy hazudik, de ennek következményeként kockáztatja azt, hogy veszít a hitelességéből. (3) Végül úgy is dönthet, hogy nem működik együtt a műsorvezetővel, azaz kitérő választ ad, vagy nem válaszol sehogyan sem. Ez utóbbi, nem-együttműködő viselkedésből azonban a hallgató- vagy nézőközönség könnyen levonhatja azt a következtetést, hogy valamiféle titok vagy rejtett információ lappang a háttérben (Borge 2007, 1695–1696). Borge (2007, 1969) szerint a beszélő ilyen esetben azt teheti, hogy „hozzávetőleges pontossággal megpróbálja kiszámítani, milyen fajta ki nem mondott beismerést generálna azzal, ha nem lenne hajlandó válaszolni egy bizonyos kérdésre”, s eszerint reagál. Jelen tanulmány célja, hogy megvizsgálja, az interjú készítői hogyan próbálnak meg személyes, érzékeny adatot kinyerni vendégeikből, s hogy bemutassa, a politikusok hogyan kezelik az effajta információgyűjtő kísérleteket.

Az elemzés célkitűzései

A politikai interjúkat a TV csatornák online archívumáról gyűjtöttem 2014. szeptember 1. és október 31. között. Azokat a beszélgetéseket vizsgáltam, amelyekben az interjú alanyai az adatgyűjtés idejében aktív politikusok vagy politikai vezetők voltak. Az interjúkban az illegitim kérdések után kutattam, így csak azok a társalgások kerültek az adatbázisba, amelyek ilyen információszerző módokat vonultattak fel, azokat a párbeszédeket, amelyekben ilyenek nem fordultak elő, kizártam. A beszélgetések átírása során a konverzáció elemzésben (CA) használt Jefferson-féle (Jefferson 1984) átírási rendszert alkalmaztam.

A beszélő homlokzatának fenyegetettségének és védelmének vizsgálatához Bull et al. (1996) háromosztatú homlokzat-modelljét és kódrendszerét alkalmaztam, illetve alakítottam át a tanulmány szükségleteihez. A már korábban is említett újabb, négyosztatú rendszert követve a politikus személyes homlokzatát, politikai homlokzatát, párt homlokzatát és jelentős mások homlokzatát ért kérdéseket, támadásokat és fenyegetéseket elemeztem.

A politikusok válaszait Bull (1994) és Bull et al. (1996) munkáit követve elemeztem, akik három választípust különítettek el: direkt válasz,

köztes válasz, nem-válasz. Direkt válasznak nevezzük azokat a feleleteket, amelyek teljes egészében megválaszolják a kérdést, minden lényeges információrészt megosztanak. A köztes válaszok némi információval szolgálnak, de azok vagy homályosak,⁵ vagy nem hordoznak elegendő információt,⁶ vagy megzavart/félbeszakított válaszok.⁷ A nem-válaszok pedig semmilyen lényegi információval nem bírnak, nem adnak választ a kérdésre; ilyenek a ködösítések és a visszautasított válaszok.

Az interjúvezetők kérdésfeltevési stílusának vizsgálatához Eklicsné Lepenye (2013) disszertációjára támaszkodtam, melyben a kutató magyar politikai interjúvezetők beszélgetésirányítási stratégiát vizsgálja a verbális és nem-verbális kommunikációs eszközök együttes figyelembevételével. Emellett Huszár (1994) együttműködési együttthatóját is alkalmaztam, amely a partnerek interakciós együttműködésre való hajlandóságát jelzi. Az érték kiszámításához az interjúalany elhangzott szavainak összességét el kell osztani a műsorvezető szavainak összességével. Minél több szót használ a meghívott vendég, annál magasabb egy együtttható értéke. Politikai interjúk esetében, mondja Huszár, ez az érték általában 1,5 és 2,5 közt alakul a műsorvezetői közbeavatkozásoknak és a kérdésismétléseknek köszönhetően.

Eredmények

Összesen 198 olyan interjú került adásba a vizsgált TV műsorokban, amelyek a kutatási feltételeknek megfeleltek. Köztük csupán tizenegy olyan interjú fordult elő, amiben illegitim kérdésfeltevással élt a műsorvezető. A 11 interjú közül 7 került adásba az „Egyenes Beszéd” (ATV) műsorában, 4 pedig az „Az Este” (M1) programján. Az EB (ATV) esetében 5 interjúalanyt Kálmán Olga, a fő műsorvezető kérdezett, 2 beszélgető partnere volt Simon Andrásnak, míg az M1 (AZ) csatornán Jegyes-Tóth Kriszta vezette az összes dialógust.

A műsorokban megjelenő politikai pártok tekintetében elmondható, hogy a programok részrehajlást mutattak a preferált politikai csoportokkal szemben, mivel mindkét adón a csatorna által jobban kedvelt oldalak

⁵ Homályos válaszok például az implikációk, amelyek esetében a válaszadó csak sejteti a választ, burkoltan utal rá, de direkt módon nem mondja ki.

⁶ Nem teljes (*incomplete*) válaszok tekintetében megkülönböztethetjük a fél, a töredékes és a részleges válaszokat. A fél válasz a feltett két összetevős (*double-barrelled*) kérdésből csak a kérdés egyik felére ad választ, a töredékes válasz egy több összetevős (*multi-barrelled*) kérdésnek csak az egyik elemére (töredékére) ad feleletet, míg a részleges válasz az egy összetevős kérdésnek csak egy részletére, részlegére válaszol, nem a teljes kérdésre.

⁷ Megszakított válaszok esetében az interjúvezető közbeavatkozása miatt lehetetlen eldönteni, hogy a válaszadó a közbevágás nélkül válaszolt volna-e a kérdésre vagy sem.

képviselői kerültek többségében megkérdezésre. Az *ATV* összes politikus vendégének 66%-a érkezett bal oldali (szocialista és zöld) pártokból, míg az *M1* interjúalanyainak 63%-a a kormányzó Fidesz-KDNP koalíció színeiben volt jelen. Ezek az arányok fontosak az illegitim kérdések alkalmazásának szempontjából, mivel a beszélgetések vezetői jelentős különbségeket mutattak. Megmaradva a csatornák közti összehasonlításnál, az eredmények kimutatták, hogy Jegyes-Tóth Kriszta, az *M1* műsorvezetője, minden illegitim kérdését ellenzéki oldalon álló politikusnak tette fel, megkímélve a kormánypárti képviselőket az élő adás nyilvános terében. Kálmán Olga és Simon András illegitim kérdéseik döntő többségét – a kérdések 92%-át – ellenzéki politikusokhoz címezték; a fennmaradó 8% százalékot pedig baloldali politikusokhoz intézték. Az *ATV* EB műsorában illegitim kérdést kapott interjúalanyok 58%-a érkezett a baloldali szocialista vagy szövetséges pártokból (azaz a csatorna által favorizált oldalról), 14% képviselte a liberális, 14% a szélsőjobb és 14% a kormányon lévő koalíciós pártot. Bár átfogó általánosítást a fentiekből nem tudunk levonni, az eredmények mégis azt mutatják, a csatornák merőben másként alkalmazták az illegitim információszerzésre irányuló kéréseket: az *ATV* műsorvezetői inkább éltek a provokáció és az infotainment, azaz egyszerre szórakoztató és informáló műsor elemeivel (Györffy 2010) a vendéggel szemben, mint a köztelevízió műsorvezetője.

Az illegitim kérdések gyakoriságának vizsgálata kimutatta, hogy ezek a kérdéstípusok azonos mértékben fordultak elő az adatbázisokban, hiszen mindkét csatorna esetében a kérdések 7–7%-a kapott illegitim minősítést. S bár ezek az arányok egyezést mutatnak, a műsorvezetők között személyes különbségeket lehetett megfigyelni. Kálmán Olga (*ATV*) produkálta a legtöbb illegitim kérdést, a feltett 193 kérdés közül 15 lépte át a műsorvezető hatáskörét (az interjúvezető kérdéseinek összesen 8%-a). Őt követte a sorban Jegyes-Tóth Kriszta (*M1*), akinek 88 kérdése közül 7 került az illegitimnek csoportjába (a kérdések 7%-a), végül Simon András zárta a sort, akinek mindössze 2 illetéktelen kérdése volt 15-ből (ami az általa feltett kérdéseknek csupán 5%-a).

Az illegitim kérdéskörök és a homlokzatok kapcsolata

Illegitim kérdések három különböző tárgykörben bukkantak fel: (1) magánélet/személyes kérdések, (2) másik politikus/párttag, (3) kampány/választás témájához kapcsolódtak. Az EB-ben (*ATV*) a kérdések többsége vagy a meghívott vendég magánéletére vonatkozott, azaz személyes preferenciák, egészségügyi állapot után érdeklődött (43%), vagy más párttársról, politikusról tudakozódott (43%), s csak elenyésző számban

foglalkoztak az éppen zajló kampánnyal és választással (14%). Ezzel szemben az *M1* műsorában minden illegitim kérdés az önkormányzati kampánnyal és választással volt összefüggésben (100%), egy sem vonatkozott párttársakra vagy más politikusokra, s nem firtatott kifejezetten személyes témákat sem.⁸ Bár átfogó következtetéseket ezekből az eredményekből sem lehet levonni, az mégis elmondható, hogy az *ATV* műsorvezetői, Kálmán Olga és Simon András, gyakrabban eltértek a politikai interjú normáitól a tekintetben, hogy pusztán személyes vagy személyeskedő kérdéseket is használtak, míg kollégájuknak, Jegyes-Tóth Krisztának sikerült a kérdéseit politikai mezőben megtartani, bár ezek helyénvalósága és illetékessége megkérdőjelezhető volt. A személyesség tatalmát tekintve hasonló eredményekre jutott Eklcsné Lepenye (2013) is, aki kevesebb személyes, magánéletet érintő kérdést talált a köztévén közreadott politikai interjúkban, mint a magántókéből fenntartott tévécsatornákon.

A kérdéskörök és a kérdések által érintett homlokzatok közötti kapcsolatról elmondható, hogy a különböző témák más-más homlokzatokat érintettek, fenyegettek. A személyes/személyeskedő kérdések az interjúalany személyes homlokzatát vették célba, míg a párttagok/más politikusok iránt érdeklődő hozzászólások vagy a stúdióban jelen nem levő 3. személy személyes homlokzatát érintették egyedül vagy az előbbit a válaszadó személyes homlokzatával közösen. A kampányhoz/választáshoz kapcsolódó információszerző kísérletek pedig az esetek döntő többségében⁹ az interjúalany által képviselt összes homlokzatra kihatottak, azaz a megjelent beszélgető partner személyes és politikai homlokzatára, a párt homlokzatára és a fontos további szereplők homlokzatára is.

A kérdések által érintett homlokzatokat tekintve az *ATV* esetében elmondható, hogy az illegitim kérdések 59%-a az interjúalany személyes homlokzatát érintette, mint például „*Ön nem is szereti a lovakat?*”, vagy „*A keuruc.hu az ön kedvenc hírportálja, avagy sem?*” A kérdések 6% kizárólag egy másik párttag homlokzatát vette célba: „*Azt én értem, de hát Lászlár János is ugyanezeket az elveket vallja, feltételezhetően.*” Ugyanakkor 29% fenyegette a műsor meghívottjának személyes homlokzatát egy másik politikus homlokzatával együtt: „*Biztos Kovács Béla ártatlanságában?*”, vagy „*Engem az érdekel, hogy négy szemkőzt mit mondott neki.*” Illetve, 6% érintette a politikus személyes és

⁸ Az *M1* adatbázisában egy interjú volt, amelyet Fodor Gáborral, a Magyar Liberális Párt elnökével folytatott le Jegyes-Tóth Kriszta, ahol a politikus az aktuálisan folyó kampányhoz kötődő kérdést kapott, melyet eszerint kategorizáltam, azonban az implikált kérdést személyes kérdésként értelmezte a meghívott, mely érintette nemcsak az ő személyes és politikai homlokzatát, hanem egy másik politikus homlokzatát is.

⁹ Ez alól kivétel képzett az *M1* műsorán Fodor Gáborral, a Magyar Liberális Párt elnökével folytatott interjú.

politikai homlokzatait, a párt homlokzatát és más jelentős személy homlokzatát, ilyen például a „*Kire tetszik szavazni vasárnap?*”

Az M1 adatbázisában az illegitim kérdések 86%-a fenyegette az interjúalany személyes és politikai homlokzatát, a párt homlokzatát és jelentős többiek homlokzatát, melyre példa a „*De tényleg, hova teszi a voksát?*” A fennmaradó egyetlen kérdést (14%) – ami bár a kampánnyal kapcsolatban került feltevésre – a címzett úgy értelmezte, hogy az az ő és egy politikus társának homlokzatát érinti. Ez az információszerző kísérlet így hangzott „*Szóval recsegett az a telefonvonal?*”

Interjúvezetés: Személyes különbségek

Az interjúvezetési stílus elemzése során a műsorvezetők együttműködési együttthatóját (Huszár 1994) vizsgáltam, valamint Eklicsné Lepenye (2013) tanulmánya segítségével az interjúvezetők által használt nem verbális elemeket. Bár a kamera nem minden esetben mutatta az interjú készítőjét szemből vagy félprofilból az illegitim kérdések feltevése során, néhány tendenciát így is meg lehetett figyelni, ami alapján a három műsorvezető kérdésfeltevési stílusát megkülönböztethetjük a női és a férfi stratégiák mentén.

Jegyes-Tóth Krisztina (M1) összesen 4 olyan interjút folytatott le, amelyekben illegitim kérdések hangzottak el, s azok mindegyike az akkor zajló kampánnyal és választással állt kapcsolatban. A vendégek mindegyike az ellenzéki oldalról érkezett: Gőgös Zoltán képviselte a Magyar Szocialista Pártot (MSZP), Fodor Gábor a Magyar Liberális Pártot (MLP), és Karácsony Gergely, a Párbeszéd Magyarországért pártot (PM). A kormányzó pártokat tekintve egy politikus sem kapott illegitim kérdést a vizsgált időszakban, azaz Jegyes-Tóth megkímélte a TV csatorna által kedvelt politikai oldalt az ilyen típusú kérdésfeltevésektől, ez pedig a politikai részrehajlás árnyékát veti a tévé műsorra.

Jegyes-Tóth Kriszta együttműködési együttthatójának átlagértéke 2,72. Ez összességében azt mutatja, hogy a műsorvezető hagyta vendégeit kibontakozni, nem lépett közbe az interjúalanyok beszédfordulataiba túl gyakran. Érdekes módon a legmagasabb és a legkisebb értékek (3,93 és 1,75) ugyanazon politikussal folytatott interjúk, Karácsony Gergely két különböző alkalommal sugárzott interjúja során születtek. Az eltérés oka a két interjú során bekövetkezett változásoknak tudhatók be, ugyanis a két adás között eltelt idő alatt a Karácsony Gergely pártja által is támogatott budapesti főpolgármester-jelölt visszalépett az indulástól. Míg az első interjúban a feltett illegitim kérdésre („*Ezek után már csak arra lenné kíváncsi, kire fog szavazni?*”) Karácsony egyenes választ adott („*Falus Ferencre fogok szavazni?*”) azzal a céllal,

hogy a budapesti lakosokat is erre a döntésre buzdítsa, a második interjú során, melyet a visszalépést követően készítettek vele, már csak fél, illetve kitérő választ adott ugyanerre a kérdésre. Ez utóbbi esetben tehát a párt-, a saját személyes és politikai-, valamint a további jelentős személyek homlokzata kerültek előtérbe, s hogy sérülést ne szenvedjenek, a meghívott politikus nem adott egyenes választ. Ezen a ponton fontos kiemelni, hogy az interjú készítője maga is felismerte, hogy a kérdés, amire a választ keresi, nem tartozik rá, ahogy erre ki is tér a kérdés megismétlése után: „*Tudom, hogy ez az ön személyes magánügye, de ha elárulja, akkor azt megköszönöm!*” Ez az illetékességi beismerés is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nem-választ követően a műsorvezető nem firtatta tovább a feleletet, következetes maradt önmagához, illetve ezzel egyidejűleg tiszteletben tartotta interjúalanyának a kérdés alól való kitérését és továbblépett a következő beszélgetési pontra.

A nem-verbális elemeket tekintve elmondható, hogy az illegitim kérdések alkalmazásakor Jegyes-Tóth Kriszta szemkontaktust teremtett a beszélgető partnerekkel, az esetek többségében az interjúalany felé gesztikuláló kézmozdulatok kísérték a beszédaktust, jelezve, hogy a kérdés fontos, a műsorvezető pedig választ vár rá a vendégtől. Három beszélgetés esetében félmosoly/somolygás kísérte a kérdést, amit a beszélgetés vezetője alkalmazhatott egyrészt a kérdés által előidézett homlokzatfenyegetés csökkentése céljából, ugyanakkor az irónia, hitetlenkedés, burkolt kritika eszközeként is.¹⁰ Erre a kettősségre látunk példát a Fodor Gáborral folytatott interakció (FG) esetében, akit a műsorvezető egy rejtélyesnek ítélt telefonbeszélgetésről faggatta, amely érintette az akkor folyó kampányt:

Interjú (1):

- 1 JTK Szóval recsegett az a telefonvonal? ((szemkontaktus, fej biccentése, félmosoly/somolyog))**
2
 3 FG Hát, nézze, ez a telefonbeszélgetés már egy legendássá
 4 válik. Minden esetre annyit hadd mondjak, hogy én
 5 természetesen egy telefonbeszélgetésről senkinek nem
 6 kívánok beszélni. Egyébként minden úgy történt, ahogy
 7 Bodnár Zoltán mondta, én teljes egészébe' ott állok Bodnár
 8 Zoltán mögött, de magánbeszélgetésekről nem beszélek
 9 senkinek se.

¹⁰ Az elemzett interjúk között egy olyan eset történt, ahol a műsorvezető nő elnevette magát az esetlenül feltett kérdést követően, amelyre a beszélgető partner ugyan nyíltan válaszolt, ám mivel az nem az a felelet volt, amit az interjúvezető várt, így átfogalmazta a kérdést, ekkor már sokkal visszafogottabb arcimikával, melyre a válaszadó kis hezitálással ugyan, de ismét egyenes választ is adott.

Látható, a politikus felismerte a kérdés valódi célját (azaz: kideríteni, miről szólt a telefonbeszélgetés), s rövid bevezetőt követően (3. sor) magánjellegűnek minősítve a beszélgetést megindokolta a kitérést a válaszadás elől (5–6. és 8–9. sorok), amely indoklást a műsorvezető elfogadott, mert más kérdéssel folytatta a műsort.

Kálmán Olga (ATV) öt vendége különböző politikai oldalról érkezett, hárman a baloldali szocialista/zöld pártoktól (Falus Ferenc az Összefogást¹¹ képviselte, Karácsony Gergely a Párbeszéd Magyarországért-et, Molnár Csaba pedig a Demokratikus Koalíciót), egy vendég érkezett a nagyobbik kormányzó párttól (Gulyás Gergely, a Fidesztől), és egy fő a szélső-jobboldalról (Novák Előd, a Jobbik akkori alelnöke). Azaz, három interjúalany érkezett a csatorna által preferált pártok közül, ketten pedig az ellenkező oldalról, vagyis a műsorvezetőnőről elmondható, hogy nem kímélte a kedvelt oldalhoz kötődő politikusokat, ők is kaptak illetéktelen kérdést. A kérdések tematikáját illetően fontos megjegyezni, hogy mindhárom baloldali képviselő személyes kérdést kapott (mint például személyes kedvencek, egészségi állapot vagy magántalálkozók). Ezzel szemben a jobboldalról érkező delegáltakat vagy másik párttagról faggatta az interjúvezető, vagy párttársról és személyes preferenciákról egyaránt kérdezett.

Kálmán Olga ismert rámenős, kompetitív interjúvezetési stílusáról, mely a vezetett beszélgetések átlagolt együttműködési együttthatójának értékében is megmutatkozott: 1,67 századpontot ért el. Jegyes-Tóthhoz viszonyítva, a műsorvezető többször ismételte meg a kérdéseket vagy vágott közbe a vendég beszédfordulatába, számos alkalommal fejtette ki saját nézetét egy adott témában vagy fűzött a vendég mondandójához megjegyzéseket, vetett fel szembenálló szempontokat annak érdekében, hogy a válaszadót pontosabb, kifejtettebb feleletre bírja. A legmagasabb együttműködési együtttható értéket a szélsőjobboldali ellenzéki politikussal, Novák Előddel folytatott interjú produkálta (2,01), míg a legalacsonyabb értéket a Karácsony Gergellyel folytatott beszélgetés hozta (1,47). Bár a Novák-interjúban született a legmagasabb együtttható érték, szükséges megemlíteni, hogy ebben a dialógusban hangzott el a legtöbb illegitim kérdés a vizsgált adatbázisokat figyelembe véve, összesen 7, melyek közül a műsorvezető az egyik témára további három alkalommal tért vissza, míg a másokra összességében háromszor kérdezett rá. Az előbbi esetben egy politikai botrányral kapcsolatos kérdéseket Kálmán Olga, mely a Jobbik egyik tagját és annak feleségét érintette, az utóbbi esetben egy szélsőjobboldalinak tartott hírportál külföldi pénzügyi támogatása felől érdeklődött. Mindkét kérdéskör akkor vált

¹¹ Az Összefogás egy rövid életű politikai szövetség volt a baloldalon, melyet az Magyar Szocialista Párt, az Együtt és a Párbeszéd Magyarországért, a Demokratikus Koalíció és a Lehet Más a Politika pártjai alapítottak a 2014-es önkormányzati választások előtt.

illegitimé, amikor a személyes meggyőződésekre vagy preferenciákra vonatkozó faggatássá változott át a beszélgetés: „*Ön hisz még Kovács Béla ártatlanságában?*” vagy „*A kurucinfo önnek kedvenc hírportálja, avagy sem?*” A feltett kérdések elől a politikus minden alkalommal kitért, vagy végső esetben bevallotta, hogy nem tud arra válaszolni.

Kálmán Olga nem-verbális kommunikációjának vizsgálatát tekintve elmondható, hogy ő is felvette a szemkontaktust a kérdések feltevésekor, gesztikulált a kezeivel a partner felé, mutatva, hogy figyel, érdeklí a téma, s hogy választ vár. Több esetben el is mosolyodott, mely egyaránt szolgálhatott a kérdés élének tompításaként, illetve az irónia, rejtett humor megjelenítéseként. A vizsgált időszakban a műsorvezető nők interjúvezetési stílusa közötti jelentős különbség, hogy Kálmán Olga gazdagabb arcminimikával és markánsabb, sokszor kifejezőbb intonációval nyilvánította ki azt, ha az elhangzottakkal nem értett egyet, vagy az meglepte őt. Ez utóbbira mutat példát a Falus Ferencsel (FF) folytatott beszélgetés, amelyben a személyes kérdések a politikus házi/háztáji állatokhoz fűződő viszonyát igyekeztek feltárni:

Interjú (2):

- 10 KO **Ön nem is szereti a lovakat?** ↓ ((*szemkontaktus,*
11 *csodálkozó tekintet, csodálkozó hanghordozás*))
12 FF Eöh: hát különösebben nem, nekem [öhm]
13 KO **[Hú:]** ((*nem*
14 *mutatja a kamera, meglepődött hang*))
15 FF Az a dolgom [ebben]
16 KO **[És e]-eltűri (.) az asszony miatt.**
17 **((nem mutatja a kamera, megdöbbenés hallható a**
18 **hangjában))**
19 FF Hát nemcsak eltűröm, hanem ha akkor öh: ott
20 vagyok és gondozom is őket, de a feleségem, az
21 gyerekeket tanít lovagolni, ez a foglalkozása és ebbe
22 elég sikeres.

A fenti részletben látható (10. sorban), ahogy Kálmán Olga negatív polaritású eldöntendő kérdést fogalmaz meg azt illetően, hogy Falus egyáltalán kedveli-e az otthoni jószágokat vagy sem. A negatív fókusz nemcsak a műsorvezető megdöbbenését emeli ki, de annak szemantikai implikációja – azaz, hogy Falus nem szereti a lovakat – negatív képet fest a politikusról, amellyel szemben a főpolgármester-jelöltnek meg kellett volna védenie magát. Ő ezzel szemben hezitál, megszólalása elején kényelmetlenségének hangot is ad (*Eöh:*), de válaszol a kérdésre (12. sor). A direkt válasz meglepetésként éri a műsorvezetőt, amelyet a 13. sorban elhangzott elnyújtott „*Hú?*” is kifejezésre

juttat. Ezt nem sokkal később egy nyílt személyes homlokzat elleni támadásnak beillő megjegyzés is kísér (16. sor), miszerint a vendég csak azért tolerálja az állatokat, mert azok a feleségéhez tartoznak („*És eltűri az asszony miatt*”) megkérdőjelezve a politikus döntési kompetenciáját, független autonómiáját az ügyben. Ahelyett, hogy Falus visszautasította volna ezt a vádat, nem-válaszával megerősítette, sőt kiegészítette az elhangzottakat (19-22. sorok).¹²

Simon Andrásnak (ATV) csupán két interjúja került bele a korpuszba, műsorvezető társaitól azonban jelentősen eltér az a technika, ahogy az illegitim kérdéseket feltette, ezért érdemes szólni róla a lehetséges nemek szerinti különbözőség miatt. A beszélgetések, amelyeket ő vezetett, egy baloldali szocialista (Lendvai Ildikó, a Magyar Szocialista Párttól) és egy középen álló liberális (Fodor Gábor, a Magyar Liberális Párttól) politikussal folytatott. Az előbbi meghívott vendég a folyó kampányhoz és választásokhoz kapcsolódó illegitim kérdést kapott, míg az utóbbi esetben személyes (tisztán magán) jellegű illegitim kérdés hangzott el.

Simon András együttműködési együttthatója volt a legmagasabb a három műsorvezető közül, 2,94 pontot ért el. Lendvai Ildikó esetében ez 3,13, míg Fodor Gábornál 2,74 százados eredményt mutatott. Bár mindkét érték magas, a köztük lévő differenciában szerepe lehetett a műsorvezető és a meghívott vendég közötti gender különbségeknek. Fodor Gábor, a férfi vendég, a műsorvezetőnél ugyan idősebb volt, de nem tetemesen (összesen 6 évvel), a vele elhangzott interjúnak közvetlenebb, barátiabb hangvétele volt, még inkluzív többes szám első személyű felszólítás is elhangzott benne („*Mások piszkálása helyett akkor legyünk jó liberálisok és térjünk vissza a párthoz!*”). Míg Lendvai Ildikó (LI) nemcsak idősebb volt a beszélgetés vezetőjénél (22 évvel), de nő is, így a konvencionális etikett szabályai is ösztönözhatték a beszélgetés vezetőjét arra, hogy jó kedélyű, de visszafogottabb beszélgetést folytasson, több teret engedve ‘női’ riportalanyának a vélemény kifejtésére, minimálisan ütköztetve azt a sajátjával.

Az interjúvezetési stílus nem-verbális elemeit tekintve elmondható, hogy Simon András szintén felvette a szemkontaktust a vendégekkel, bár jóval kevesebbet gesztikulált a kezeivel a beszélgetőpartnerek felé, mint nő kollégái, a kezét viszont gyakrabban emelte az állához, ami szintén a figyelem mutatásának, az elhangzottak követésének egyik jele. A legmarkánsabb különbség Simon testtartásában és hanghordozásában volt tapasztalható: ő

¹² Szükséges megjegyezni, hogy Falus Ferencnek nem volt politikusi pályafutása mielőtt főpolgármester-jelöltté vált, ennél fogva nem sok tapasztalata és gyakorlata volt a politikai interjúk terén sem, ami közrejátszott abban, hogy nem sikerült az erős, felkészült politikai vezető képét kialakítania és fenntartania, s egyes megszólalásai inkább esetlenek voltak.

ugyanis mindkét illegitim kérdés feltevése alkalmával csökkentette a maga és az interjú vendége közötti teret és visszafogta hangerejét:

Interjú (3):

- 23 SA **Kire tetszik szavazni vasárnap? ((szemkontaktus, az**
 24 **asztal felett előredől az interjúalany irányába,**
 25 **összekulcsolt kézzel támaszkodik az asztalon, mosolyog))**
 26 LI Eö Bokros Lajosra szavazok, eö itt ugye van egy bizonyos
 27 hangsúlykülönbség az országos és a budapesti elnökség
 28 között, én született kompromisszumkötő vagyok.
 29 Egyetértek az országos elnökségnek azzal a kijelentésével,
 30 hogy nagyon sajnálom, hogy baloldali jelöltre nem
 31 szavazhatok, benne van a sok mindenki hibája, majd utólag
 32 elemezzük. Egyetértek velük abban, hogy épp ezért dupla
 33 gózzal szavazok a kerületem baloldali jelöltjeire, és,
 34 ugyanakkor egyetértek a budapesti vezetéssel, azzal, abban,
 35 hogy ezzel együtt elballagok, és ha nincs baloldali
 36 demokrata jelölt, akkor legalább demokrata jelöltre
 37 szavazok.

A fenti interjúrészlet 23–35. sorában is látható a leírás, hogy a műsorvezető egyenesen a beszélgető partner szemébe nézett, az asztal felett előre dőlt, s ebben a távolságsökkentett pozícióban tért rá a kérdésre suttogva, mintha maga is tudná (és egyben mutatná), hogy a kérdés, amelyet feltenni szándékozik, túlmegy az ő hatáskörén. Az előre dőlés, suttogás a bizalmas beszélgetések gyakori kísérője, célja, hogy biztonságos légkört teremtsen, míg a kérdés végi mosoly baráti viszonyként, valamint a kérdezés élének elvételi eszközöként, de akár az illetéktelenség beismeréseként is értelmezhető. Ezek együttes hatása válthatta ki azt, hogy Lendvai Ildikó bár meglepődött a kérdés hallatán (ezt jelezte a 26. sorban a válasz kezdetén elhangzó, meglepődést kifejező hezitáló „Eö” is), mégis egyenes választ adott, melyet kiegészített az aktuális helyzetre vonatkozó magyarázattal, mellyel egyben meg is indokolta választát.

A vezetési stílusok, válaszadási eredmények és a homlokzati védelem összefüggései

A legkompetitívebb interjúvezetési stílust Kálmán Olga prezentálta, akinek a legalacsonyabb volt az együttműködési együttható értékének átlaga (1.67). Őt követte Jegyes-Tóth Kriszta és Simon András, akik a vizsgált interjúkban mindketten magasabb értékeket produkáltak, mint az a politikai

interjúk esetében megszokott (előbbi 2,72, míg utóbbi 2,94 századpontot teljesített). Bár nagy különbség a két utóbbi műsorvezető közt nincsen, eredményeik így is azt mutatják, hogy a férfi interjúvezető képviselte a legkevésbé versengő vezetési stílust, ő hagyta a vendégeit leginkább kibontakozni az adás során. Bár általános következtetéseket ezekből az értékekből nem célszerű levonni az alacsony rendelkezésre álló adat miatt, azt mindenképpen fontos megjegyezni, hogy a női műsorvezetők inkább vettek fel határozottabb, ebben az értelemben 'maszkulinabb' vezetési stílust, mint férfi kollégájuk (vö. Walsh 2006). Ez mindenképpen arra enged következtetni, hogy a televíziós politikai interjú nyilvános terében indirekt módon igyekeztek 'hiteles' kérdezőnek, azaz hatalommal bíró műsorvezetőnek feltűnni. Ezt a hipotézist az is megerősíti, hogy ugyan Kálmán Olga és Jegyes-Tóth Kriszta más (politikai kötődésű) csatornákon dolgoztak, vezetési stílusaik hasonlóságokat is felvonultattak. Mindketten direkt szemkontaktus mellett tették fel illegitim kérdéseiket, artikuláltan, nem csökkentett hangerővel, határozottan fogtak bele a kérdésekbe. Ezeket gyakran kísérte a partner felé irányuló kézmozdulat, gesztus, esetenként fejbiccentés, valamint mosoly. Megfigyelhető volt, hogy a visszásnak, ironikusnak értékelt kérdések esetében félmosoly, somolygás, esetleg kuncogás, nevetés követte az információszerzésre irányuló kísérleteket náluk, mintha ezzel nem csak azt mutatták volna, hogy a válaszadó szorult helyzetben van, nem mondja vagy mondta el a teljes igazságot, hanem ezzel egy időben mintha közvetve igyekeztek volna a fenyegetés élet is elvenni. Simon András ezzel szemben a kérdések felvezetésekor előre dőlve, fizikálisan csökkentette a távolságot maga és partnere között, visszafogta hangerejét, s ezek kíséretében mosolygott rá a szemben ülő félre, enyhítve a kérdés élet, és kimutatva, hogy a kérdése túlmegy interjúvezetői hatáskörén.

A válaszadási eredményeket tekintve elmondható, hogy a műsorvezetők eltérő módon teljesítettek. Kálmán Olga illegitim kérdéseinek 33%-a találkozott direkt válasszal, a többire nem érkezett válasz. A kérdéskörök vizsgálata kimutatta, hogy a párttársakra vonatkozó kérdéseket a politikusok vagy kikerülték, vagy visszautasították a válaszadást arra hivatkozva, hogy arra nincs felhatalmazásuk. Ilyen kérdéseket csak a jobboldali politikusok kaptak, ami azt jelenti, hogy mindketten elzárkóztak az effajta érdeklődés elől. A személyes kérdésekre a baloldali képviselőktől 71%-ban direkt válasz érkezett, 29% nem kapott választ, míg a szélsőjobboldalról érkező vendég minden ilyen típusú (100%) kérdés elől vagy kitért, vagy visszakozott a válaszadástól.

Jegyes-Tóth Kriszta kampányhoz és választáshoz kapcsolódó kérdéseinek 67%-a kapott direkt vagy köztes választ. Az ő esetében a liberális képviselő utasította vissza a válaszadást arra hivatkozva, hogy a kérdés tisztán

magánjellegű (bár választási köntösbe volt burkolva), így nem kíván rá felelni. A baloldali zöld párt tagja (Karácsony Gergely) az esetek 33%-ában adott egyenes választ, 66%-ban pedig kitért előle a kampányban történt fordulatnak köszönhetően, míg a baloldali szocialista politikusok közvetlenül felelt mindkét kérdésre – itt azonban azt hozzá kell tenni, hogy az adás idejére a szocialista politikusok feltejt kérdések aktualitásukat veszítették, mivel azok választási eredmények ismertetése után kerültek feltevésre.

Simon András ugyanakkor 100%-os válaszadási mutatót ért el, bár ezt mindösszesen csak két illegitim kérdés feltétele során: egy tisztán személyes kérdést intézett a liberális és egy választási témáját a baloldali politikushoz.

A politikusok homlokzatvédelmi stratégiájáról elmondható, hogy azt számos tényező befolyásolta. A fenyegetettség vélt mértéke/súlyossága, a további, jelen nem lévő szereplők kérdés általi érintettsége, valamint a megvédendő és az elérni kívánt politikai célok mind hatással voltak arra, hogy a meghívott vendégek nyitottak-e a válaszadás felé, annak érdekében, hogy elérjék az áhított célt, vagy a védelmet tartották szem előtt, és kibúvót kerestek, ködösítették a feleletet. A személyes információk és titkok védelme¹³ akkor került leginkább előtérbe és domináns szerepbe, amikor pozitívan értékelt jelen nem lévő szereplőket érintett a kérdés (ilyenek voltak a párttagokra (is) és a választási szándékokra vonatkozó információszerző próbálkozások). Ezek esetében inkább mutattak visszafogottságot a meghívott vendégek. Azokban az esetekben nyíltak meg igazán, amikor a lehetséges politikai nyereséget nagyobbra vélték, mint az esteleges homlokzatot ért károkat, sérüléseket (például politikai szavazategyűjtés lehetősége esetén). A feltejt személyes kérdések többségére válasz érkezett, amely arra enged következtetni, hogy a politikusok a párthomlokzatának, valamint a fontos többiek homlokzatának védelmét nagyobb értéként tartotta számon, mint a saját személyes homlokzatukat. A tisztán személyes homlokzati kérdéseket abban az esetben utasították vissza, ha az politikai botrányhoz, szélsőséghez volt köthető.

Konklúzió

A tanulmánnyal a célom az volt, hogy egyrészt megvizsgáljam a választott politikai műsorokban a műsorvezetők (két nő és egy férfi) illegitim kérdésfelvetését a stúdióba meghívott magyar politikusokkal vezetett hírinterjúk során. Másrészt igyekeztem fényt deríteni a politikusok válaszadási

---

¹³ Steffen Borge (2007) cikkében bevezeti az ún. adatvédelemhez való jogot (*Privacy Policy*), amely szerint a beszélgetés részt vevőjének joga van ahhoz, hogy megvédje a saját, illetve mások adatait, titkait, véleményét, gondolatait akár nem-válasz vagy hazugság árán is.

és homlokatvédelmi stratégiáira ezekben az esetekben. A vizsgálat eredményei kimutatták, hogy a különböző műsorvezetők más-más kontextusban és módon alkalmaztak illetéktelen kérdéseket interjúik során. Az *ATV*-s „Egyenes beszéd” című műsor két műsorvezetője több tisztán személyes kérdéssel élt, mint kollégájuk „Az Este” című köztelevíziós adásaiban. Ezek alapján elmondható, hogy Kálmán Olga és Simon András EB műsorvezetők bulvárosabb, közvetlenebb, infotainment-szerű, azaz egyszerre informatív és szórakoztató jelleget kölcsönöztek a beszélgető műsornak, míg Jegyes-Tóth Kriszta (AZ) kérdéseit a politika terepén tartotta.

Ami a kérdezők stratégiáinak nemek szerinti megoszlását illeti elmondható, hogy bár a női interjúvezetők más társaságoknak dolgoztak, kérdésfeltevési stílusuk hasonlóságokat mutatott, s inkább sugároztak ‘maszkuinnak’ nevezhető vezetési stílust, szemben az *ATV* férfi műsorvezetőjének előadásmódjával, aki kisebb mértékben lépett fel kompetitív, versengő stílusban a meghívott vendégekkel szemben. Ebben a különbségben szerepe lehetett annak, hogy a Kálmán Olga és Jegyes-Tóth Kriszta csak férfi alanyoknak, tehát ellenkező nemű politikusoknak tették fel kérdéseiket olyan térben és műsorfajtában, ami elsősorban ‘férfiaknak’ fenntartott terep, amire közvetve az is utal, hogy nekik többször kellett egyes kérdéseket megismételni a válasz reményében. Simon András ezzel szemben egy nála jelentősen idősebb nőpolitikust és egy férfi politikust interjúvolt meg, akik a kedveltebb vagy semlegesebb, de semmiképp sem a csatornával szembehelyezkedő politikai pártok képviselőitében érkeztek – s akikkel szemben neki nem adódott eleve legitimitási gondja: férfi újságíróként joggal gondolhatta, hogy a ‘helyén volt’.¹⁴

A politikusok válaszadásait tekintve elmondható, hogy több tényező is befolyásolta a felvonultatott válaszfelkérési manővereiket. Ilyen elem volt a kérdés által érintett homlokatok száma, a homlokatfenyegetés megítélt mértéke és a direkt válasz súlya (azaz, mekkora politikai nyereséget – például szavazószám növekedést – vagy veszteséget/homlokat sérülést – például személyes/politikai reputáció megingást/vesztést – vonna magával az adott válasz). Az elemzés eredményei kimutatták, hogy azon információszerzésre irányuló kérdéseket, melyek további, pozitívnak ítélt fontos szereplők homlokatát is magukkal vonták, a politikusok a többi szereplő homlokat szűkségeit magasabbra, a sajátjuknál sebezhetőbbnek értékelték, így azokat hajlamosabbak voltak kikerülni, vagy visszautasítani illetéktelenségre vagy felhatalmazottság hiányára hivatkozva.

¹⁴ A ma is meglévő nemi diszkrimináció működésére a politikai hatalom terepén ‘nem a helyükön’ megjelenő nő elutasítottságával küzdő politikus nőkre adott, az USA-ban működő gyakorlatra ld.: Lakoff 2003.

A kérdéskikerülési stratégiákkal kapcsolatban megfigyelhető volt, hogy az interjúvezetők elfogadható indokolás hiányában nem fogadták el a válasz kikerüléseket. Ilyen esetekben többször feltették ugyanazt a kérdést, akár egymás után vagy fogalmazták át az információkérést felelet reményében, s addig nem tágitottak a kérdés mellől, míg valamiféle nyugvópontra, azaz válaszra vagy direkt felelet elutasításra nem jutottak. Ugyanakkor, ezt a stratégiát csak a két nő műsorvezető volt kénytelen követni – függetlenül a két csatorna köztudatban elfogadott politikai karakterétől. Nekik ilyenkor a saját 'legitimitásukkal' kellett megküzdeniük. Amennyiben azonban akceptálható visszautasítás érkezett (illetékesség hiánya vagy megkérdőjelezhetősége), egyik női interjúvezető sem harcolt tovább a kérdés megválaszolásért, hanem továbblépett a következő pontra.

Jelen tanulmány kísérleti jellegű elemzés, melynek eredményeiből végső következtetéseket, általánosításokat levonni nem érdemes, hisz az itt rendelkezésre álló adatmennyiség nem elégséges ahhoz, hogy ezt megtegyük. Elsődleges célom az illegitim kérdések intézményi keretek közötti feltevésére való figyelemfelhívás volt, azaz hiánypótlás és kiegészítés a politikai interjúanalízis kutatási területén. Ugyanakkor a jövőben ezt a munkát folytatni lehetne a női műsorvezetők 'illetékességének' vizsgálatával több, férfi műsorvezetőtől gyűjtött anyag egybevetésével. Emellett érdemes lehet a politikai interjúvezetésben használt illegitim kérdéseket hazai és nemzetközi szinten egyaránt vizsgálni, így további kulturális ismeretekre lehetne szert tenni, nyomon követve a tapasztalható változásokat az évek során, kutatni, hogyan alakult át ezeknek a kérdéseknek az elfogadottsága, illetve a nő-kérdezők elfogadottsága ezekben a fő műsoridőben sugárzott politikai műsorokban, tovább nehezedett-e jelenlétük, illetve az illegitim kérdések használata.

Felhasznált irodalom

- Borge, Steffen. 2007. „Unwarranted Questions and Conversation.” *Journal of Pragmatics* 39 (10): 1689–1701.
- Brown, Penelope & Stephen C. Levinson 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge UP.
- Bull, Peter. 1994. „On Identifying questions, replies and non-replies in political interviews.” *Journal of Language and Social Psychology* 13 (2): 115–131.

- Bull, Peter, Judy Elliott, Derrol Palmer & Libby Walker. 1996. „Why politicians are three-faced: The face model of political interviews.” *British Journal of Social Psychology* 35 (2): 267–284.
- Clayman, Steven E. 1988. „Displaying neutrality in television news interviews.” *Social Problems* 35 (4): 474–492.
- 1992. „Footing in the achievement of neutrality: The case of news interview discourse.” In Paul Drew & John Heritage (eds.) *Talk at Work*. Cambridge: Cambridge UP, 163–198.
- 2010. „Questions in broadcast journalism”. In Alice F. Freed & Susan Ehrlich (eds.) *“Why do you ask?” The Function of questions in institutional discourse*. New York: Oxford UP, 256–278.
- Clayman, Steven E. & John Heritage. 2002. *The news interview: Journalists and public figures on the air*. Cambridge: Cambridge UP.
- Eklics, Kata. 2009. „[Metakommunikációs és metainformációs nyelvi elemek a politikai interjúkban.](#)” *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* IV (1): 141–154. Letöltés: 2019. október 25.
- Eklicsné, Lepenye Katalin. 2013. [Interjúvezetési stratégiák nők által irányított, elsősorban férfi partnerekkel folytatott politikai beszélgetésekben. PhD disszertáció.](#) Pécs: Pécsi Tudományegyetem. Letöltés: 2019. október 25.
- Eklics, Kata & Huszár Ágnes. 2010. „[Válaszkikerülési stratégiák politikusi interjúkban és az ellenük való védekezés.](#)” *Magyar Nyelvőr* 4: 390–404. Letöltés: 2019. október 25.
- Ekström, Mats. 2001. „Politicians interviewed on television news.” *Discourse and Society* 12: 563–584.
- Goffman, Erwin. 1967. „On face-work: The analysis of ritual elements in social interaction.” In Erving Goffman. *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behaviour*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 5–45.
- Győrffy, Miklós. 2010. [Az interjú a neotelevízióban. DLA dolgozat.](#) Budapest: Színház- és Filmművészeti Egyetem. Letöltés: 2019. október 25.
- Heritage, John. 2002. „The limits of questioning: Negative interrogatives and hostile question content.” *Journal of Pragmatics* 34: 1427–1446.
- Heritage, John & David Greatbatch. 1989. „On the institutional characteristic of institutional talk: The case of news interviews.” In Forstorp, P. A. (ed.) *Discourse in Professional and Everyday Culture*. Linköping,

Department of Communication Studies, University of Linköping, Sweden, 47–98.

- Heritage, John & Andrew Roth. 1995. „Grammar and institution: Questions and questioning in the broadcast news interview.” *Research on Language and Social Interaction* 28 (1): 1–60.
- Huszár, Ágnes. 1994. „Az együttérzés beszédaktusai.” *Studia Nova* I: 99–109.
- . 2007. „[Egy politikai interjú anatómiája](#).” *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* II (1): 109–118. Letöltés: 2019. október 25.
- Jefferson, Gail. 1984. „Transcription Notation.” In J. Maxwell Atkinson és John Heritage (eds.) *Structures of Social Interaction*. New York: Cambridge UP, ix–xvi.
- Lakoff, Robin. 2003. „Gender and Politics: Putting “Women” and “Power” in the Same Sentence.” Holmes, Janet & Miriam Meyerhoff (ed.) *The Handbook of Language and Gender*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 161–178.
- Varga, Domonkos György. 2014. [Új médiatörténelem \(1956–\)1989–2010\(–2014\): A Magyar rendszerváltás tömegközlésének természetrajzához](#). Magyar Elektronikus Könyvtár. Letöltés: 2019. október 25.
- Walsh, Clare. 2006. “Gender and the Genre of the Broadcast Political Interview.” In Judith Baxter. (ed.) *Speaking Out. Female Voice in Public Contexts*. Basingstoke: Pallgrave: Macmillan, 121–138.
- Walton, Douglas. 1991. „Critical faults and fallacies of questioning.” *Journal of Pragmatics* 15: 337–366.
- . 2008. „Questions and answers in dialogue.” In Douglas Walton. *Informal Logic: A Pragmatic Approach* (2nd ed). Cambridge: Cambridge UP, 38–77.

Mellékletek

Jefferson-féle átírási rendszer (1984)

Szimbólum	Név	Használat
[szöveg]	Szögletes zárójel	Az egymást átfedő beszéd kezdő és végpontját jelöli.
=	Egyenlőségjel	A folyóbeszédbe történő közbevágás kezdetét és a beszéd folytatását jelöli.
(# másodperc)	Mért szünet	A kettős keresztet megelőző szám mutatja a beszéd során bekövetkezett szünet időtartamát (másodpercenként mérve).
(.)	Mikro szünet	Rövid szünet, általában kevesebb, mint 0.2 másodperc.
. vagy ↓	Pont vagy lefelé mutató nyíl	Ereszkedő hanglejtést jelöl.
? vagy ↑	Kérdőjel vagy felfelé mutató nyíl	Emelkedő hanglejtést jelöl.
,	Vessző	Ideiglenes intonációs emelkedést vagy ereszkedést jelöl.
-	Kötőjel	A beszédben történő hirtelen megállást vagy szünetet jelöli.
>szöveg<	Nagyobb, mint / kevesebb, mint szimbólumok	Jelzi, hogy a közbeékelts beszéd gyorsabban hangzott el, mint az a beszélőtől megszokott.
<text>	Kevesebb, mint / több mint szimbólumok	Jelzi, hogy a közbeékelts beszéd lassabban hangzott el, mint az a beszélőtől megszokott.
°	Fokozás jelölés	A suttozást, visszafogott hangerőt jelöli.
SZÖVEG	Nagybetűs szöveg	A kiabálást, erősebb hangerőt jelöli.
<u>szöveg</u>	Aláhúzás	A beszélő beszédének egyéni nyomatékkal történő hangsúlyozását jelöli.
:::	Kettőspont(ok)	Elnyújtott hangzót jelöl.
(hhh)		Hallható kilégzés
? or (.hhh)		Hallható belégzés
(szöveg)	Zárójeles szöveg	Nem tiszta / nem tisztán hallható beszéd átírási jelölése.
((szöveg))	Dupla zárójeles dőlt betűs szöveg	Nem-verbális cselekvés leírását zárja közre.

Gelencsér Petra

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Azonos nemű párok otthoni munkamegosztása¹

Dolgozatomban azonos nemű párok háztartási munkamegosztásának mintázatait, illetve ezeknek az otthoni feladatok elosztásában lényegi szerepet játszó tényezőkkel való összefüggéseit vizsgálom. Feltételeztem, hogy a párok – többek között minta hiányában – az otthoni munkamegosztással kapcsolatos új stratégiák kidolgozására kényszerülnek, és ennek eredménye egy feltehetően konszenzuson alapuló, és alapvetően egyenlő munkamegosztás lesz. Ezt az eredmények – összhangban a témával kapcsolatos külföldi szakirodalom főbb állításával – szinte teljeskörűen alátámasztották. A kutatás empirikus alapját 3 leszbikus és 3 meleg pár tagjaival készített félig strukturált interjúk képezik.

Bevezetés

Az, hogy mit értünk háztartási munka alatt, bár a köznyelvben is gyakran használatos kifejezésről van szó, nem feltétlenül egyértelmű. Egységes nemzetközi meghatározás, és a mérési módszert érintő konszenzus hiányában a témával kapcsolatos kutatások összehasonlíthatósága is erősen megkérdőjelezhető. Az egyik gyakran használt definíció szerint a háztartási munka „nem fizetett munka, amely a család vagy az otthon fenntartására irányul” (Shelton & John 1996, 300; Herche 2010, 69). Arról sincs közmegegyezés, hogy a gyermekneveléssel kapcsolatos teendők beletartoznak-e ebbe a feladatkörbe – én ezeket olyan gondoskodói feladatként értelmezem (Csányi, Gagyai & Kerékgyártó 2018), melyek szorosan a témához tartoznak. Ha a kérdést a termelési viszonyok és társadalmi reprodukció fogalma felől közelítjük meg, az élet rövid távú újratermelése alá tartoznak azok a tevékenységek, melyek alapvetően szükségesek ahhoz, hogy az egyén életben maradjon, és munkaerejét napról napra visszanyerje. A házimunka tehát a kapitalista termelési viszonyokba mélyen beágyazott oly módon, hogy – bár társadalmi szinten, és családi szinten is sokszor reflektálatlanul, de – előfeltétele a piacon is „látható értéket” teremtő, így egészen más megbecsülésben részesülő produktív, fizetett munkának (Csányi,

---

¹Ez a tanulmány az *Azonos nemű párok otthoni munkamegosztása* című, 2019-ben az ELTE szociológia képzésén, Gecser Ottó szakvezetésével készült BA dolgozat szerkesztett változata.

Gagyí & Kerékgyártó 2018). Nők esetében a házimunka végzése, és a gondoskodói feladatok ellátása illetve férfiaknál az ezektől való távolmaradás az internalizált nemi szerepelvárások kifejezésének eszköze lehet (Brines 1994; Neményi & Takács 2018). Ez a jelenség megragadható a *'doing gender'* fogalmával (West & Zimmermann 1987; Neményi & Takács 2018) – vagyis „a két világosan elkülönítettként tételezett nemnek megfelelő viselkedés dinamikus folyamatokban alakul, interakciókban keletkezik és termelődik újra” (Neményi & Takács 2018, 358). A háztartási munka végzése így több szinten, materiális értelemben és szimbolikusan megerősíti a fennálló nemi viszonyokat. Egyfelől tehát gazdasági funkcióval bír, és ehhez kapcsolódó struktúrákat reprodukál (Seccombe 1974). Másfelől a nő, a házimunka végzésén keresztül és a gyerekekkel való foglalkozás során be tudja mutatni, sőt újra és újra bizonyítani tudja nőiességét, a férfi pedig, akihez a társadalom elsősorban a nyilvánosságot és a keresőtevékenységet rendeli, ezeken keresztül, illetve a házimunka el *nem* végzésén keresztül erősítheti meg férfiasságát (Yavorsky et al. 2015; Deutsch 2007; Neményi & Takács 2018). Heteroszexuális kapcsolatokban, ha a különböző demográfiai és szocioökonómiai tényezők összefüggéseit vizsgáljuk, egyértelműen a *nem* a házimunka-megosztást leghangsúlyosabban meghatározó változó (Kroska 2004; Pilinszki 2014). Az a tény, hogy a tradicionális szerepfelfogások, melyek elsősorban a nőkhöz rendelik a háztartás körüli, és a gondoskodói feladatokat, a mai napig fent tudtak maradni nem független azoktól a strukturális feltételektől, melyekbe a mindennapok beágyazódnak, és melyek „szisztematikusan rendelik a nőket a férfiakhoz képest előnytelenebb társadalmi – és különösen munkaerőpiaci – pozíciókba” (Neményi & Takács 2018, 357).

Felmerülhet a kérdés, hogy hogyan alakul mindez, ha kiesik ez a tradicionális családi munkamegosztást alapjaiban meghatározó tényező. Ha a témát a *'doing gender'* fogalma felől közelítjük meg, azonos nemű párok otthoni munkamegosztása egyrészt a házimunkát körülvevő heteronormatív jelentéstartalmak által nagymértékben befolyásolt – ebből a szempontból a *'doing gender'* kategóriájába illeszkedik – egy másik szinten azonban újraértelmezheti ezeket, vagyis az *'undoing gender'* jelenségkörébe is tartozhat (Goldberg 2013). Tágabb összefüggésben pedig felvetődhet annak a lehetősége, hogy a makroszinten közvetített heteronormatív társadalmi berendezkedéshez kötődő üzenetek a munkaerőpiacon vagy a kora gyerekkortól internalizált nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi normákon keresztül konkrétan vagy legalábbis szimbolikusan kényszeríthetik ezeket a párokat, hogy a tradicionális nemi szerepekbe való belesimulás által mégis konformizálódjanak a fennálló hierarchikus nemi berendezkedéshez.

A kutatás központi kérdése az volt, hogy hogyan osztják meg az azonos nemű párok a háztartási feladatokat. A téma feltérképezéséhez, és a kérdés megválaszolására 3 meleg és 3 leszbikus pár tagjaival készítettem külön-külön félig strukturált interjút. A házimunka-megosztás mintázatainak elemzéséhez a Blaskó Zsuzsa (2006) által ismertetett három fő megközelítés, a *relatív erőforrások elmélete*, az *ideológiai beállítottság* és az *időkorlátok* hatása szolgált kiindulópontként. Ezeket a már kifejezetten azonos nemű párok otthoni munkamegosztásával foglalkozó szakirodalom szempontjaival kíséreltem meg árnyalni, illetve kiegészíteni.

Szakirodalmi áttekintés

Mivel Magyarországon élő azonos nemű párok háztartási munkamegosztását érintő publikációt mindössze egyet találtam (Borgos 2015), így az alábbi áttekintés főként a nemzetközi szakirodalom tartalmi megállapításaira támaszkodik (magyar LMBTQ családokról más témákban lásd Béres-Deák Rita, Borgos Anna, Takács Judit egyes munkáit). Fontos megjegyezni, hogy ezek a kutatások túlnyomórészt kérdőívekkel és nagyobb mintával dolgoztak, így a módszertani különbségekből adódóan hangsúlyaik is sokszor máshová esnek, mint az én kutatásoméi.

A meleg és leszbikus kapcsolatok vizsgálata sokáig több tudományágon belül is alulkutatott területnek számított (Huston & Schwartz 1995; Ossana 2000; Haas 2003). Bár a házimunka problémája a társadalomtudományokban viszonylag alaposan vizsgált témakör, a vonatkozó tanulmányok szinte kivétel nélkül a heteroszexuális kapcsolatokra korlátozódtak (Sutphin 2010). Azok az elmúlt pár évtizedben végzett kutatások, melyek középpontjában családok, háztartások álltak, gyakran teljesen kihagyták az azonos nemű párokat a megkérdezettek közül (Allen & Demo 1995; Sutphin 2010), mert nem feleltek meg bizonyos, a házassággal és a gyerekneveléssel kapcsolatos, normatív értelmezéseknek (Powell et al. 2010; Stacey 2003; Hopkins, Sorensen & Taylor 2013). Ahogy az azonos nemű párok társadalmi láthatósága nőtt, egyre nagyobb lett az igény mind a szociális jogok terén való, mind a kulturális szintű el- és felismerésre (Chauncey 2004; Hopkins, Sorensen & Taylor 2013), és a 1990-es évek második felére már több szerző is újraértelmezte a család fogalmát (pl. Carrington 1999; Allen & Demo 1995; Sutphin 2010).

A meleg és leszbikus párok kapcsolatára vonatkozó viszonylag gyakori feltételezés, hogy valamiféle azonosulás történik a tradicionális értelemben vett férfi és női szerepekkel, vagy legalábbis megfigyelhető egyfajta polarizáció ilyen téren. Felmerül a kérdés, hogy ez csak egy a heteronormatív társadalom részéről megfogalmazott elvárások közül, vagy esetleg megalapozott

feltételezés abban az értelemben, hogy minta hiányában a homoszexuális párok is az őket többségében körülvevő kapcsolatokat fogják valamilyen szinten követendő modellnek tekinteni. Béres-Deák Rita egy tanulmányában (2013) a család intézményét övező mítoszokkal kapcsolatos diskurzusokat vizsgálta a magyar LMBTQ közösségben, és azt találta, hogy a várakozással ellentétben a többségi társadalom által osztott elképzelések számos esetben nem íródnak felül. Azonban, ha a hipotézist már kifejezetten a nemi szerepekre szűkítjük, a legtöbb tanulmány arról számol be, hogy egyértelműen egyfajta újraértelmezés történik (Kurdek 1987/1993; Kurdek & Schmitt 1985/86a; 1986b; Lynch & Reilly 1985/86; Haas 2003). Az, hogy az egyik fél egy inkább maszkulinként, míg a másik egy femininebbként azonosítható szerepbe helyezkedik bele egyáltalán nem, a szerepek flexibilitása és felcserélhetősége ezzel szemben sokkal inkább jellemző mintázat, ilyen értelemben a tradicionális heteroszexuális házasság nem számít uralkodó modellnek a homoszexuális kapcsolatok számára (Peplau 1982; Haas 2003) – Diana Khor, egy cikkében (2007) részletesen elemzi emellett az esetleges azonosulás mentén felmerülő kérdéseket is. Kifejezetten a házimunka témaköre felől közelítve is ennek megfelelő eredményekkel találkozhatunk: az azonos nemű párok házimunka-megosztását vizsgáló kutatások szinte kivétel nélkül azt mutatják, hogy az otthoni munkamegosztás egyenlőbben történik, mint heteroszexuális kapcsolatok esetében (Goldberg, Smith & Perry-Jenkins 2012; Kurdek 1993/2007; Perlesz et al. 2010; Solomon, Rothblum & Balsam 2005; Goldberg 2013). Még ha nem is lesz a megvalósuló felosztás tökéletesen egyenlő, a törekvés valamiféle igazságosságra, illetve egy mindkét fél számára „méltányos” helyzet megteremtésére jóval nagyobbak bizonyult – attól függetlenül, hogy nevelt-e a pár gyereket vagy sem –, mint általában heteroszexuális pároknál ez lenni szokott (Patterson 2000; Kurdek 2005). Borgos Anna a témát érintő kutatása is az otthoni feladatok egyenlő megosztásáról, és ezzel kapcsolatos rugalmasságról és tudatosságról árulkodott (Borgos 2015). Ha meleg és leszbikus párok otthoni munkamegosztását hasonlítjuk össze, általában véve elmondható, hogy a leszbikus párok esetében beszélhetünk nagyobb mértékű egyenlőségről (Blumstein – Schwartz 1983; Bauer 2016; Goldberg et al. 2012; Khor 2007; Patterson, Sutfin & Fulcher 2004; Perlesz et al., 2010; Solomon, Rothblum & Balsam 2005; Hauck & Kelly 2015; Carrington 1999; Khor 2007). Ha azt vizsgáljuk, hogy milyen tényezők mentén történik a háztartási feladatok felosztása, a kérdezettek leggyakrabban az individuális vágyakat/egyéni igényeket, a kompetenciát, és az időbeosztást említették (Kurdek 1993; Haas 2003).

Az egyenlőbb munkamegosztást több kutatás azzal magyarázza, hogy mivel a meleg és leszbikus párok tagjai általában véve jóval „rugalmasabb”

nemi identitással rendelkeznek (Kurdek & Schmitt 1986; Lippa 2008; Goldberg 2013), így a házimunka felosztásához való hozzáállásuk is sokkal rugalmasabban alakul (Julien, Arellano & Turgeon 1997; Goldberg 2013). Azonban azt fontos megemlíteni, hogy külső és belső elvárások hatására mind a leszbikus, mind a meleg párok – éppúgy, mint a saját munkamegosztásukat egyenlőnek ítéelő heteroszexuális párok – a valóságosnál egalitáriusabbnak is mutathatják magukat (Deutsch 1999; Risman 1998; Goldberg 2013).

Módszer, mintavétel

Bár a téma vizsgálatára leginkább a kérdőíves időbecsléseket és időmérleg-felvételeket szokták alkalmazni, ezek a munkamegosztás részletesebb jellemzésére, mögöttes okainak feltárására nem igazán alkalmasak. Helyettük mind a jelenség mélyebb megértése, mind a kutatás gyakorlati kivitelezhetősége szempontjából a félig strukturált interjú tűnt a legmegfelelőbb módszernek. Ez, az előbb említett kvantitatív kutatási módszerekkel ellentétben nem annyira a házimunkával töltött idő és az ezzel kapcsolatos egyenlőség mértékének pontos felmérésére, hanem sokkal inkább a háztartási munka elosztásában főszerepet játszó tényezők felderítésére, különböző mintázatok kirajzolására, illetve kapcsolati (bizonyos értelemben hatalmi) dinamikák tetten érésére ad lehetőséget. Ennek megfelelően az olyan jelenségek, viszonyok és esetenként egyenlőtlenségek, melyeket a pár egyik fele sem érzékelt vagy osztott meg velem, és a munkamegosztás bemutatása alapján sem ütközött ki, feltáratlanul maradhattak. Mivel egy interjú keretei között nem a legkézenfekvőbb visszaidézni, hogy melyik munkára milyen gyakorisággal kerül sor, és alkalmanként mennyi időt vesz igénybe, így a vezérfonal sokkal inkább a feladatok megosztásának természetére – ki végzi gyakrabban, vagy nagyjából egyenlően végzik-e – illetve a mögöttes tényezők feltárására tért ki – miért épp a pár azon tagja végzi az adott feladatot. Ezen felül az interjú még alkalmasnak bizonyult az ezzel kapcsolatos rutin kialakulásának feltérképezésére – hogyan jött létre a jelenlegi állapot, és változott-e lényegileg az együttélés éve alatt (amennyiben igen, minek köszönhetően). Mindezen okok miatt a tényleges egyenlőség körülbelüli megállapítása, az érzékelt egyenlőség és a tapasztalatok összeecsengésének, vagy éppen különbözőségének, illetve ezek egyéb – a későbbiekben kifejtésre kerülő – tényezőkkel való összefüggésének vizsgálata került előtérbe az interjúk elemzése során.

Az interjúra két egyesületen keresztül lehetett jelentkezni: a Labrisz Leszbikus Egyesület és a Háttér Társaság különböző közösségi platformokon tette közé a hirdetésemet, amiben röviden már a téma is ismertetve volt. Ilyen módon a Háttér Társaságon keresztül 3 meleg pár vállalta a beszélgetést. Az

egyik leszbikus párt egy ismerősen keresztül értem el, a további két leszbikus pár elérhetőségét pedig – hólabda módszerrel – egy olyan meleg pártól kaptam meg, akikkel már elkészítettem az interjúkat. Így a terveknek megfelelően összesen 12 interjú készült, a párok tagjaival külön-külön beszélgettem, azt feltételezve, hogy így mindketten jóval szabadabban tudnak asszociálni a kérdések kapcsán, anélkül hogy a másik jelenléte akár a legkisebb mértékben is befolyásolná egyes gondolatok megjelenését, vagy a beszélgetés folyását.

Az, hogy a párok fele magától jelentkezett, és a további hat interjúalany megkérdezésre szívesen vállalta a beszélgetést, abból a szempontból fontos körülmény, hogy feltehetően olyan egyénekről van szó, akik többé-kevésbé elégedettek a kapcsolattal, amiben élnek és a vele járó otthoni munkamegosztással is, vagy legalábbis nem okoz gondot számukra a témával kapcsolatos gondolataik megosztása (nem beszélve arról, hogy mindezt az élettársukkal párhuzamosan teszik).

Az interjúk átlagosan 48 perc hosszúak lettek, a legrövidebb interjú 31, a leghosszabb 80 perc körül volt. Férfiak és nők között, illetve a párok egyes tagjai között sem volt lényegi különbség ilyen tekintetben – egyetlen esetben beszélt egyikük fél órával többet a másiknál.

Mintám életkor tekintetében elég széles skálát ölelt fel: 20-as, 30-as, 40-es, 50-es, és 60-as éveiben járó interjúalanyom is volt. Kétharmaduk Budapesten, a többiek pedig egy-egy magyar városban, kisvárosban, vagy külföldön születtek, de mindannyian legalább 10 éve Budapesten – vagy Budapest közvetlen közelében – élnek. Iskolai végzettség szempontjából heten legalább alapdiplomával – ebből hárman ennél is magasabb végzettséggel – rendelkeznek, három interjúalanyomnak az érettségi (ebből egyikük elkezdte az egyetemet, de nem fejezte be), kettőnek pedig szakiskolai bizonyítvány a legmagasabb iskolai végzettsége. Túlnyomó többségben az életük szinte minden területén tudják vállalni azt, hogy meleg vagy leszbikus kapcsolatban élnek. Minden interjúalanyom legalább 4 éve él együtt a párjával (hirdetésemben szinte egyetlen feltételként volt meghatározva, hogy a pár tagjai legalább egy-két éve egy háztartásban éljenek, hogy egy kialakult rutin feltételezhető legyen.)

A leszbikus párok esetében 4 nőnek – 3 külön párból – a jelenlegi kapcsolata előtt csak heteroszexuális kapcsolatai voltak (ez a meleg párok tagjai közül senkire nem igaz). Emellett a leszbikus párok tagjaiból ötről elmondható, hogy volt már a mostani előtt olyan kapcsolata, hogy huzamosabb ideig együtt élt a párjával. Ezeknek a nőknek a korábbi házimunkával kapcsolatos tapasztalatait a mostanival összefüggésben is igyekszem majd felvázolni.

Ami a házimunka elosztásának kérdésében tagadhatatlanul fontos szerepet játszó tényező az a munkaidő hossza és kötöttségének mértéke. Ilyen

szempontból a mintám által adott kép kissé korlátozott, a 12 interjúalanyból egy háztartásbeli, hatan pedig kötetlen munkaidőben dolgoznak, ami bár nem feltétlenül jelenti azt, hogy kevesebb időt töltenek munkával, mint valaki kötött munkarendben, azonban minden bizonnyal nagyobb rugalmasságot tesz lehetővé, így hatással lehet a házimunkák végzésének ritmusára is.

A relatív erőforrások elmélete értelmében esetleges hatalmi dinamikák, illetve egyenlőtlenségek alapját – ami aztán többek között a munkamegosztás mikéntjében tud megmutatkozni – képezheti a párok tagjainak eltérő képzettsége, munkaerő-piaci pozíciója (alkalmazás módja, jövedelem) (Blaskó 2006). Ezeket a tényezőket Suzanne Taylor Sutphin elemzése alapján a születési idővel (Oerton 1997; Sutphin 2010), az együttélés körülményeivel (hogyan vették vagy fizetik a lakást, amiben most élnek, hogyan oszlanak meg nagyjából az ezzel kapcsolatos költségek), a tradicionális férfi vagy női szereppel való azonosulás, és a döntéshozatali folyamatok jellemzésével egészítem ki. A döntéshozatali folyamatok kiegyensúlyozatlansága a hatalom összpontosulásának indikátora lehet (Huston & Schwartz 1995; Haas 2003), és ilyen módon összefüggést mutathat a házimunka megosztásának természetével. Az egyenlőtlenségek egyfajta összesített tényezőjének a munkamegosztással való kapcsolatát az interjúelemzés során vizsgálom meg közelebbről.

Az interjú vezérfonalát négy nagyobb tematikailag elkülönülő blokk alkotta: a bevezető részt túlnyomórészt szociodemográfiai kérdések tették ki; ezt a nemi szerepekkel és a párkapcsolatokkal általánosságban foglalkozó, illetve az interjúalany aktuális kapcsolatával, az összeköltözés körülményeivel, és végül a házimunka-megosztás témakörével kapcsolatos nyitott kérdések követték.

A fentebb már ismertetett definíciók alapján házimunkaként értelmeztem azokat a fizetetlen munkákat, melyek az élet rövid távú újratermeléséhez szükségesek. Ezek olyan napi, heti – igényszinttől függően változó – rendszerességgel előforduló tevékenységek, melyek, ha a munkavégzés nem családon belül történik, piaci értékkel bírnak. Közülük a legidőigényesebb feladatok (Robinson & Godbey 1997; Kurdek 2007): a takarítás (helyiségek tisztán és rendben tartása), főzés, mosogatás, bevásárlás, mosás. De idetartozik még például a vasalás, a varrás, a ruhaneműk javítása, karbantartó, javító munkák (szerelések, autóval kapcsolatos feladatok), különféle ügyintézesek (mérőórák leolvasásával kapcsolatos teendők, pénzügyi tennivalók ellátása, posta, szakemberekkel [például: szerelőkkel] való egyeztetés), ház körüli munkák (családi ház esetén például a kert gondozásával kapcsolatos feladatok), szabadidő-tervezés (programszervezés, közös barátokkal való kapcsolattartás), növények és háziállat gondozása (KSH 2012). Vagyis az olyan teendők, melyekre szükség lehet egy háztartás hosszabb távon

való fenntartásához, de meglétük kapcsolatonként változik, kevesebb időt vesznek igénybe vagy jóval ritkábban fordulnak elő, mint az első körben említettek. Illetve a társadalmi reprodukcióhoz kötődnek még az úgynevezett gondoskodói munkák, ilyenek a gyermekneveléssel együtt járó, illetve a gondozásra szoruló hozzátartozók ápolásával kapcsolatos feladatok. Utóbbi feltárására külön kérdés nem vonatkozott, elsősorban azért, mert az általam vizsgált munkák közvetlenül a pár háztartásának fenntartásához kötődőek voltak, de természetesen, ha a kérdezett megemlítette mint a házimunka témaköréhez tartozó feladatot, vagy a beszélgetés során más formában felmerült, akkor ennek természetére is kitértünk. Ily módon ez a kérdés egy interjúalanynál jelentkezett a kapcsolat alatti időszakra vonatkozóan, ennek ismertetésére a későbbiekben kerül majd sor részletesebben. A gyermekneveléssel együtt járó feladatkör – erre vonatkozóan szerepelt külön blokk az interjúvázbán – két párnál merült fel, így az ezzel kapcsolatos tevékenységek áttekintésére ebben a két esetben fogok kitérni.

Eredmények

A nemi szerepekkel kapcsolatos beszédpozíciók

Mielőtt rátérnénk a párok otthoni munkamegosztására, érdemes áttekinteni a nemi szerepekre vonatkozó vélekedésekkel, és ezzel összefüggésben a házimunkával kapcsolatosan kirajzolódó diszkurzív mintázatokat. A nemi szerepekre vonatkozó különféle elképzeléseket első körben az egyes tulajdonságok nőiesként vagy férfiasként való felcímkézése, az ezekkel a tulajdonsághalmazokkal – melyek jelentéstartalma interjúalanyonként változó lehet – való azonosulás mértéke, és az egyes háztartási feladatok esetleges nemekhez rendelése felől közelítem meg.

A különféle tulajdonságok nemi alapú besorolása terén két nagyobb értelmezési sémát lehetett elkülöníteni az interjúalanyoknál. Az első séma (1) szerint gondolkodók a pusztán nemi alapú megkülönböztetést nem fogadták el, az egyes jellemzők meglétét sokkal inkább a személyiség, mint a nem kifejeződésének találták. Ezen az értelmezési sémán belül két részleteiben eltérő megközelítés rajzolódott ki: az első (1a) teljes mértékben elutasította a nemek szerinti felosztást – elismerte az erre vonatkozó sztereotípiák létezését, azonban a saját világlátásba ezek semmilyen mértékben nem voltak beilleszthetők; a második (1b) szintén elutasította az összes nőre vagy férfire történő általánosítást, de egyes tulajdonságokat nagyobb eséllyel társított az egyik vagy a másik nemhez – ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az ide sorolható interjúalanyok ezeket a képzettársításokat minden alkalommal

a „sztereotíp” jelzővel illették. Az 1a megközelítéshez öt interjúalany sorolható négy különböző kapcsolatból, az 1b-hez pedig szintén öt és szintén négy különböző kapcsolatból. Az utóbbiak közül két nő számolt be arról, hogy előző, heteroszexuális kapcsolataikban vagy többé-kevésbé, vagy teljesen belehelyezkedtek általuk női szerepként definiált helyzetekbe, és bár ezekben nem kifejezetten érezték jól magukat, sokáig nem tudatosult bennük, hogy pontosan miben gyökerezik ez az érzés. Erről egyikük így számol be:

‘Tudtam a helyem.’ Ez ilyen nagyon csúnyán hangzik, de hogy [a párja neve] előtt az volt, hogy tudtam, hogy nekem az a dolgom, hogy szüljek, főzzek, takarítsak. [...] Most így az utóbbi években alakult át a fejemben, hogy ez egyébként nem kéne, hogy így legyen. [...] Egyáltalán nem éreztem jól magam, (...) de mondjuk így nem gondoltam rá, hogy ebből ki kell lépni, és mondjuk delegálni a feladatokat, mert én ‘nő vagyok, én arra születtem, hogy szolgáljak valakit’. [...] [a párjával] tök érdekes, mert sohasem beszéltük meg [...] egyszer csak így azt néztem, hogy ‘azta, de jó, ki van takarítva, és nem is én csináltam’.

A két, előbb felvázolt, megközelítés gondolatilag átfedheti egymást, így az egyes emberek kategóriákba való besorolása sem egyértelmű. A másik nagyobb elkülöníthető értelmezési séma (2) bizonyos tulajdonságokat – legyen szó kinézetbeli vagy személyiségbeli jellemzőkről – egyértelműen férfiasként vagy nőiesként címkézett fel. Ehhez két nő beszámolója társítható, ugyanabból a kapcsolatból.

A nemi identitással kapcsolatos nézetek nagyjából ugyanezen felosztás mentén különíthetők el, és az interjúalanyok tekintetében is gyakorlatilag teljes az átfedés. Ennek megfelelően az első csoportba (1a*) azok sorolhatók, akik egyáltalán nem azonosultak a biológiai nemükhöz kapcsolt – általuk sztereotípiák szintjén körülírt – tulajdonsághalmazzal (elsősorban abból az okból kifolyólag, hogy nem értenek egyet ezzel a felosztással). A második kategóriába (1b*) azok tartoznak, akik bizonyos tulajdonságokat, melyeket tipikusan – elmondásuk alapján – az ő nemükhöz szokás rendelni, felfedeztek önmagukban és ezek meglétét összefüggésbe – ha nem is feltétlenül szoros, és közvetlen összefüggésbe – hozták a nemi identitásukkal. A harmadik csoportot (2*) az általuk férfiasnak vagy nőiesnek ítélt tulajdonsághalmazokkal való szinte teljes körű azonosulás jellemezte, és – mint fentebb említettem egy párról van szó – ennek a bináris felosztásnak egymás jellemzése is teljes mértékben megfelelt. Míg egyikük egy, általuk férfiasabbként, addig a pár másik fele egy nőiesebbként körülírt nemi identitást vallott magáénak. Az egyes háztartási munkák férfiasként vagy nőiesként való jellemzése csak a harmadik csoport esetében fordult elő, olykor egyfajta magyarázatként arra vonatkozóan, hogy miért a pár azon tagja végez egy adott munkát, így

felcímkezve mind a feladatot, mind a feladatot végző egyént. Egyikük – a magát nőiesebbnek leíró fél – beszámolója esetében maga a háztartás vezetése is egyértelműen olyan feladatkörként jelent meg, ami a nőkhöz tartozik, és egy férfi esetében nem fér össze férfiasságának megélésével: *„Én azért szívesen veszem, ha egy férfi férfiás. [...] szerintem hülyén néz ki, hogy ha egy férfi vezeti a háztartást, meg neveli a gyereket.”*

Az egyes tulajdonságok vagy a háztartási munkák nemekhez társításának lehetősége, egy kicsit tágabb összefüggésben két esetben kapcsolódott össze – bár egészen más irányból – a szexuális orientációval. Egy meleg férfit, beszámolója alapján az, hogy ő mikroszinten bizonyos értelemben ellenpéldája a fennálló – makroszinten – közvetített normáknak és nemi szerepelvárásoknak, tulajdonképpen arra ösztönözte, hogy ezekhez a szerepekhez jóval kritikusabban álljon hozzá:

Abból hogy én meleg vagyok, nekem logikusan derül ki, hogy én ezeknek a sztereotípiáknak a rombolója vagyok, méghozzá nem csak azzal, hogy én mit mondok, és mit gondolok, hanem milyen vagyok, és ki vagyok. [...] Az, hogy ki főzön vacsorát: férfi vagy nő, egy férfi párnál ennek a kérdésnek semmi értelme nincs, mindenféleképpen férfi fog főzni vacsorát [...] tehát logikai értelmetlenség így felfogni a világot.

Míg – a fentebb már említett – leszbikus nő, aki teljes mértékben azonosult bizonyos, általa férfiasként értelmezett tulajdonságokkal, a társadalom által elvárt „férfiszerepnek” való nem teljes körű megfelelését a múltban kudarként élte meg. Ezzel párhuzamosan, és ettől természetesen nem függetlenül, összekapcsolta a saját nemi identitásának önmaga által férfiasnak ítélt voltát azzal a ténnyel, hogy a saját neméhez vonzódik:

Férfiak társaságában, ha voltunk, akkor nem tudtam magamat egyenlőnek, vagy akár jobbnak érezni magamat a férfiaknál. Tehát lealacsonyítottam magamat, leértéktelenítettem magamat, hogy ’nem, hát én nem érhetek annyit, mint ők, viszont a barátnőmnek biztos, hogy egy olyan kell, aki egy 100%-ban férfi’. [...] Nagyon sokrétű ez egyébként, mert pont ezért mert sokan úgy vannak velem, hogy mitől alakult ki egyáltalán, hogy az ember a saját neméhez vonzódik? [...] nem tudom, én azt gondolom, hogy ez velem született, tehát ezt nem tudták volna semmilyen irányba befolyásolni. Tehát én amióta az eszemet tudom, én matchboxokkal akarok játszani, ’már pedig nekem senki ne mondja meg, hogy nekem babázni kell’, úgyhogy nem értem azokat az embereket, akik ezt betegségnek gondolják.

Azt a kérdést, hogy „mennyire találkoznak olyan elvárásokkal, hogy valamelyikük egy inkább női, míg a pár másik fele egy férfiasként azonosítható szerepbe helyezkedjen bele” csak a leszbikus pároknak tettem fel, így az ő

elbeszélésük mentén kikristályosodó mintázatokat tudom bemutatni, illetve a férfiak közül az utolsó interjúalanynak az álláspontját, akinek említésére a kérdés a vezérfonalba került. Ezek a mintázatok is korrelálnak az eddig felvázolt elképzelésekkel, és ez alapján két részre oszthatóak. Az első csoport (a meleg férfi és két leszbikus pár) tagjai többször is találkoztak ehhez hasonló elvárással, és teljesen elvetik ezt a fajta polarizációt önmagukra nézve. Az egyik leszbikus pár tagja magára a kérdésfelvetésre is reflektált, miszerint sosem értette, és nem is tud mit kezdeni ezzel az gondolattal; pont az adja a kapcsolat – egyik – különleges aspektusát, hogy két nő alkot egy párt. Az ettől alapjaiban eltérő véleményt – értelemszerűen – azon pár egyik tagja fogalmazta meg, akik a fentebb kifejtett kategóriák alapján azonosultak egyfajta – általuk – férfiasnak és nőiesnek ítélt szereppel. Véleménye szerint azért nem találkoznak ilyen kérdésekkel, mert rajtuk látszik, hogy ki a „nő” és ki a „férfi”: *„ha mi a párommal együtt vagyunk, és valaki ránk néz, akkor úgy van egy sejtése ebből.”*

A házimunka problémájáról gyakorlatilag majdnem minden interjúalany úgy nyilatkozott, mint valamiről, ami összességében senkinek sem hiányzik, de meg kell csinálni, bár némelyikük egy-két feladatról azt állította, hogy időnként kifejezetten élvezettel végzi.

A főzésen, a bevásárláson, és a takarításon kívül nem volt más olyan feladat, melynél felmerült a „kiszervezés” lehetőségének igénybevétele. A főzés kapcsán két meleg pár egy-egy tagja említette, hogy idő vagy kedv hiányában előfordul, hogy az étkezést nem háztartáson belül oldják meg, hanem fizetett szolgáltatást vesznek igénybe. Az előbb említett két férfi közül az egyik a nagyobb bevásárlásokat rendszeresen olyan áruházláncoknál oldja meg, ahol van házhozszállítási lehetőség, mivel ezt a feladatot egyedül szokta ellátni, kocsai hiányában ez számára a legkényelmesebb opció. A takarítás kiszervezése kapcsán három csoportot lehetett megkülönböztetni a beszámolók alapján. Az első azoknak a csoportja, akik magáról a témáról nem rendelkeztek különösebben határozott véleménnyel, vagy nem fejtették ki bővebben az álláspontjukat, de a saját háztartásukra nézve feleslegesnek ítélik meg a fizetett alkalmazott fogadását – többen számoltak be arról, hogy annyira kicsi a lakásuk, hogy igazából értelmetlen lenne ezért külön fizetni. A második csoportot gyakorlatilag egy interjúalany alkotja, ő több szempontból is megközelítette a kérdéskört: egyrésztől úgy érzi, elveinek valahol ellentmondana az, hogy ilyen segítséget igénybe vegyen, és mivel kötetlen munkaidőben dolgozik, nem is szorul rá; másrésztől a téma rendszerszemléletű megközelítésére is reflektált:

Azt tökre el tudom képzelni, hogy ha valaki reggel kilenctől este ötig dolgozik, akkor utána már nem az lesz a legfőbb vágya, hogy még házimunkát is végezzen, és ha erre tud találni erőforrást [...] akkor ezt választja. [...] A kapitalizmus kritikája ennek a dolognak az egy külön

történet, de hát az egy nagyon szép elméleti fölvetés, ami egy valós élethelyzetben nem biztos, hogy úgy lesz.

A harmadik csoport pedig egy leszbikus pár, akik mostanában szervezték ki a takarítást, mert ez volt az a feladat, amit egyikük sem csinált szívesen, és úgy ítélték meg, hogy van akkora jövedelmük, hogy megéri számukra takarítót fogadni.

A főbb mintázatok és az egyenlőség mint ideál

Maga az egyenlőség mint valamiféle olyan cél, amire a kapcsolat folyamán törekedni kell, három pár esetében jelent meg egyértelműen. Ebből egyszer a házimunkák megosztását a fizetett munkaidővel és a keresettel együtt kalkulálva, olyan módon, hogy aki többet dolgozik (pénzért), és magasabb a jövedelme, annak valamivel kevesebb feladat jusson otthon. Ez az egyetlen eset, ahol, bár nagyon tudatos koncepció állt a munkamegosztás kialakítása mögött, a gyakorlatban az elképzelés csak részben valósult meg. A kérdésről beszélve a pár mindkét tagja arra jutott, hogy a jelenlegi helyzet nem felel meg teljes egészében az egyébként közösen kialakított elképzelésnek: mindketten körülbelül ugyanannyi időt töltenek házimunkával – ezt (amennyire egy kívülálló számára megbecsülhető) a felsorolt feladatok alátámasztják –, pedig az egyikük valamivel többet dolgozik, és többet is keres.

Két kapcsolat esetében fogalmazódott meg a hosszú távú egyenlőség gondolata, miszerint bár lehetnek időszakok, amikor a pár valamelyik tagja több házimunkát végez a másiknál, hosszú távon van törekvés arra, hogy ne billenjen ki az egyensúly. Ez a megközelítés a jövedelmi különbségekkel nem számolt, de a munkaidővel olyan szempontból igen, hogy hangsúlyozta az egymásra való odafigyelést: tekintettel kell lenni a másik munkájára és fáradtságára. Az egyik párnál – minthogy mindketten nagyjából ugyanannyit dolgoznak, ennek mértéke csak időszakonként változik – az otthoni feladatok elosztása hosszú távon alapvetően egyenlően alakul (mindkét beszámoló szerint). A másik párnál egyikük hetenként valamivel több időt tölt fizetett munkával, és amikor dolgozik, a párja gyakran megcsinál néhány dolgot (például kitakarít), de az esetek túlnyomó többségében egyenlően oszlanak meg a háztartási munkák. Mindkét esetben a pár egyik tagjának beszámolója egybehangzó volt élettársáéval, és az érzékelt egyenlőség is megegyezett az általam – a feladatok alapján – megítélt relációval. Három esetben számoltak be arról a kérdezettek, hogy nincs kifejezett törekvés az egyenlőségre, ebből két párnál többek között azért, mert – elmondásuk szerint – „magától” viszonylag egyenlően alakul a munkamegosztás. Bár egyikük sem említette a fizetett munkaidővel való kalkulálást, az elmondottak alapján, megítélesem

szerint, az egyik esetben csaknem egyenlő, a másik esetben valamivel egyenlőtlenebb a viszony (a pár mindkét tagjának egy-egy rögzült feladata van, és míg az egyik napi feladat [főzés], a másik mindössze hetente-pár hetente fordulhat elő [szerelés]). Mindkét kapcsolatnál a fiatalabbra, illetve a kevesebb jövedelemmel rendelkezőre hárul a több munka, bár fontos megjegyezni, hogy az egyik esetben a több házimunkát végző fél háztartásbeli. A harmadik esetben az egyenlőségre törekvés hiánya, az érzékelt és a tényleges egyenlőtlenség egyszerre áll fenn. Itt valami olyasféle hozzáállás jelent meg, hogy bár a pár egyik felére hárul a házimunkák zöme, a pár másik fele ebben megpróbál neki segíteni. Ez a hozzáállás sem a fizetett munkaidővel, sem a jövedelemmel nem mutat összefüggést, olyan esetlegesen hatalmi viszony alapját képező tényezőkkel azonban igen, mint a közös lakás tulajdonjoga, a nemi szerepek tradicionális megítélése, a férfi és női szerepekkel való valamilyen szintű azonosulás, a háztartási feladatok egy részének ehhez hasonló felcímkézése, illetve egy – az interjú során a pár mindkét tagja által említett – nagyobb döntéshozatali folyamat kiegyensúlyozatlan volta. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy az ideális munkamegosztásról megfogalmazott gondolatok mind a hat párnál összhangban voltak a gyakorlatban megvalósult munkamegosztás természetével. Az, hogy ezek egyetlen esetben kis mértékben eltértek egymástól, valószínűleg annak a ténynek tudható be, hogy ez az egyetlen pár számolt be teljesen határozott koncepcióról, amihez nehezebb az embernek tartania magát, mint csak félig-meddig rögzített elképzelésekhez. Ezt a meleg párt ez a fajta tudatosság más szempontokból is jellemezte, amire mint a kapcsolat egy lényegi értékére mindketten ki is tértek.

A háztartási munka megosztásának témakörével kapcsolatosan az összes interjúalany alapvetően elégedettségről számolt be. Az öt nőből, akinek már volt a mostani előtt olyan – egy nőnek lesbikus, négynek heteroszexuális – kapcsolata, hogy együtt is élt a párjával, négy számolt be arról, hogy az eddigiekhez képest elégedettebb a mostani házimunka-megosztással, egy pedig az előző, heteroszexuális kapcsolattal is elégedett volt és a jelenlegi felállással is az.

A feladatok elosztásában szerepet játszó tényezők

Összességében – feladatokra még nem lebontva – a munkák elosztásában leghangsúlyosabbnak tartott összetevőt 5 pár tudott meghatározni (ez esetben is összhang volt a párok egyes tagjainak beszámolóí között). Ilyenek voltak például: az *idő* – ki ér épp rá, vagy általában véve ki van többet otthon, kinek van több ideje –, a *kedv* – kinek van épp hangulata az

adott munka elvégzéséhez, ki az, aki kevésbé fáradt –, vagy az *affinitás* – ki szereti általában véve jobban a szóban forgó feladatot elvégezni.

A feladatok kapcsán megjelenő tényezőket az alapján csoportosítottam, hogy a pár egy adott tagjához „rögzíti” a feladatot, vagy sem. A leggyakrabban „rögzítő” tényezők az *affinitás* és a *kompetencia* voltak: az előbbi minden pár említette, összesen 14 feladat kapcsán, az utóbbit 4 pár összesen 13 feladat kapcsán. A *kompetencia* tényezőt kétfelé lehet osztani az alapján, hogy az interjúalany milyen értelemben használja, valamilyen tanult képességet ért alatta, vagy inkább valamiféle személyiségből fakadó adottságot, de mivel ez a kettő a legtöbb esetben keveredik, nem teszek kísérletet a szétválasztásukra. Egyetlen esetre térnék csak ki részletesebben, ahol teljesen egyértelműen kapcsolódott össze egy feladat „férfiasként” való felcímkézése és a kompetencia mint adottság – mint a „férfiasságból” következő adottság – értelmezése: „*Az autóval kapcsolatos dolgok... az mind az övé. [...] ő jobban ért hozzá, ilyen férfi beállítottságú ilyen téren, ő meg tudja egy kicsit bütykölni is.*”

A nem rögzítő, vagyis a feladat rugalmas végzését elősegítő tényezők: az *idő* – 4 pár esetében, és több mint 15 feladatnál merült fel –, a *méltányosság* (egymásra és egymás fáradtságára tekintettel lenni) – ezt általánosságban szinte minden pár említette, de konkrét feladat esetében csak 3 leszbikus pár, és mindannyian a főzéssel kapcsolatban –, továbbá a *kedv* – 3 pár, 3 feladat – voltak. Az, hogy egy pár tagjai inkább a feladatok rögzültségéről, vagy rugalmasságáról számoltak be, az elosztás egyenlőségével – ha kizárólag a fizetetlen munka mennyiségét vesszük figyelembe – olyan értelemben mutatott összefüggést, hogy a feladatok rögzültsége – egy esetet kivéve – jellemzően egyenlőtlenebb munkamegosztással járt, mint rugalmasan kezelésük (ezt persze részben magyarázhatja, hogy a rögzült feladatok esetében könnyebben tetten érhetők a különböző egyenlőtlenségek).

A hatalmi tényezők

Az – esetlegesen – hatalmi viszony alapjául szolgáló tényezők (mint a kor, iskolai végzettség, jövedelem, fizetett munkaidő hossza, a tradicionális férfi vagy női szereppel való azonosulás, összeköltözéssel/lakással kapcsolatos körülmények, vagy egy-egy említett múltbéli döntéshelyzet teljesen kiegyensúlyozatlan volta) részlegesen összekapcsolódni látszottak egy-egy pár esetében. Egy leszbikus és egy meleg párnál két ilyen tényező mutatott ugyanannak a félnek kedvező egyenlőtlenséget. Egy leszbikus pár esetében három hatalmi tényező esetén volt egyenlőtlenség, azonban nem egyértelműen ugyanazon fél „javára”, és a három közül egyik esetben sem állt fenn a házimunkák megosztásának ennek megfelelő irányú kiegyensúlyozatlansága. A

három további párnál azonban három-négy ilyen fajta hatalmi fölény koncentráldott az egyik félnél, úgy hogy mindeközben a párjuk egyik vizsgált hatalmi tényező tekintetében sem volt fölényben. A leggyakoribb (a háromból legalább két esetben előforduló) ilyen tényező a kor, a jövedelem, a lakás, és a múltbéli (az interjúalanyok által nem használt kifejezéssel) „ultimátumszerű” döntéshozatal volt. Ezek a kiegyensúlyozatlan hatalmi relációk mindhárom esetben összefüggést mutattak a házimunka elosztásának egyenlőtlenségével. Két esetben olyan módon, hogy a felek között egy párnál nulla, a másik párnál heti fél nap fizetett munkaidőbeli különbség volt, tehát nagyjából ugyanannyi időt fordíthattak volna otthoni feladataikra. A háztartási feladatok legegyenlőtlenebb megosztására annak a kapcsolatnak az esetében került sor, ahol olyan tényezők jelentek meg, mint a lakással kapcsolatos egyenlőtlenség, kiegyensúlyozatlan döntéshelyzet, és a férfi és női szerepekkel való azonosulás.

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy a női szereppel való azonosulás a korábbi – heteroszexuális – kapcsolatokban (ami mindhárom leszbikus párnál előfordult valamelyik féllel) összefügg-e az aktuális kapcsolat háztartási munkamegosztásával, akkor két párnál egyáltalán nem figyelhető meg semmilyen összefüggés, a harmadik eset pedig a fentebb már bővebben ismertetett kapcsolat. Ez esetben a női szereppel jelenleg is azonosuló fél végzi a házimunkák jelentős részét, ez bár bevallása szerint előző kapcsolataiban is így volt, és sosem zavarta különösebben, a mostani felállást a múltbeliekhez képest mégis valamivel kedvezőbbnek értékelte: *„azért sokkal jobb a helyzet [...] (az előző pájáról) tőle nem is vártam el, hogy bármit is segítsen.”*

Ha azokat a kapcsolatokat vizsgáljuk meg, melyekben a pár mindkét fele „demokratikus”, vagy ehhez hasonló jelentéstartalmú jelzővel illette a döntéshozatali folyamatokat, akkor azt vehetjük észre, hogy ezek ugyanazok a kapcsolatok, melyek az egyenlőséget valamilyen formában elérni kívánt célként fogalmazták meg az otthoni munkamegosztás kérdésével kapcsolatban.

A gondoskodói munkák

A gyermekneveléssel kapcsolatos és más gondozói feladatok kérdését is, amennyire lehetőség van rá, érdemes kibontani, bár az előbbi csak két, az utóbbi csak egy párnál fordult elő. A gyerek körüli teendők megosztása annak megfelelően, hogy a két pár esetében rendkívül eltérő körülmények közé illeszkedik, két teljesen más mintázatot mutat. A meleg pár esetében, akik pótapaként az anyával közösen neveltek 11 éven át egy fiút – aki most lett 18 éves – mindkét beszámoló alapján az idő volt a legfőbb tényező abban, hogy hogyan osztották fel a feladatokat: mivel egyiküknek, háztartásbeliként, jóval több szabadideje volt, így az időigényes tevékenységek gyakorlatilag kivétel

nélkül rá (és az anyukára hárultak), azonban – a beszámolók alapján – az érzelmi, szellemi energia, az odafigyelés alapvetően egyenlően oszlott meg a két fél között. Ugyanezen pár esetében merült fel az egyetlen – a kapcsolat időszaka alatti, és az interjúk során említésre kerülő – betegápolási feladat. A fizetett munkával, és így napi szinten lényegesen kevesebb idővel rendelkező fél testvérének gondozását a pár „közvetlenül nem érintett” tagja vállalta – mások segítségével – magára. A másik – leszbikus – pár az egyikük előző két házasságából született két fiút neveli közösen 4 éve, de mivel egyikük most 15–16, a másik 18 éves, így a „klasszikus” gyerekneveléssel együtt járó feladatok nagy része – a beszámolók alapján – mára már teljesen megszűnt. Az összeköltözés idején is már elég nagyok voltak, így kifejezetten sok teendő akkor sem volt, de ami volt, azt mind a gyerekek szükségletei köré szervezték: *„ez valahogy meg is határozta a munkamegosztásunkat, meg azt, hogy egyáltalán milyen feladatokat kell elvégezni.”* Energiát szinte teljesen egyformán fektettek és fektetnek a gyerekekre való odafigyelésbe, illetve az egyéb teendőket is viszonylag egyenlően osztják meg velük kapcsolatban, de az intimebb feladatokat – például orvosi látogatások –, illetve az apukákkal megbeszélendő dolgokat elsősorban biológiai édesanyjuk intézi.

A rutin kialakulása

Az interjúalanyok napi- és heti rutinjának alakulásában egyértelműen a kötetlen illetve kötött munkaidő kérdése bizonyult legfontosabb tényezőnek. Ilyen szempontból a leglátványosabb feladat a takarítás volt, ami a kötetlen munkaidőben dolgozó három párnál nem feltétlenül tolódik hétvégére, a másik három pár esetében viszont jellemzően igen. A kötött munkaidőben dolgozó párok hétköznapijai, a leírások alapján a fizetett és így a többi, napi rendszerességgel előforduló fizetetlen munkák vonatkozásában is jóval szabályozottabbak.

A párok rutinjának kialakítására alapvetően valamilyen – akár többszöri – verbális megállapodás volt a jellemző.

A háztartási munkák megoszlásának természete minden párnál változott az évek során, legtöbbször az egyenlőség irányába. Ebből kettő volt olyan tudatos – a párok által alakított – folyamat, amikor a pár tagjai úgy érezték az aktuális helyzet nem ideális mindkét fél számára, és ezért változtattak. A kialakult rutint módosította még valamelyest, egy esetben a takarítás kiszervezése (ez nem tette egyenlőbbé a munkamegosztást, közös döntés volt, és előtte nagyjából egyenlően osztották meg az ezzel kapcsolatos teendőket), két esetben a gyerekek majd nem „felnőtté válása”, illetve egy párnál a kapcsolat elején munkanélküli fél munkába állása (akire addig a háztartási feladatok zömében hárultak, ám ezután már egyenlően oszlottak

meg a felek között). A munkamegosztás egyetlen esetben tolódott a viszonylag egyenlőtlen felől a még egyenlőtlenebb felé, ez az eset bizonyos (fentebb már részletesen kifejtett) hatalmi tényezőkkel mutat összefüggést, illetve azzal a ténnyel, hogy a feladatok egyre nagyobb részét magára vállaló fél saját bevallása szerint szívesen végzi ezeket a munkákat. Bár párja – mindkettőjük beszámolója alapján – amikor tud, besegít, ő is észleli, hogy kevesebb dolgot kell csinálnia, mint akár a kapcsolat elején: *„egyre több mindent magára vállal [...] ellustul az ember, ha valaki megcsinál helyette mindent.”*

Konklúzió

Összességében elmondhatjuk, hogy feltételezésem beigazolódott. A vizsgált párok által kialakított gyakorlatok – többek között abból eredően, hogy mentesek voltak az olyan automatizmusoktól, melyek heteroszexuális párok otthoni munkamegosztását gyakran jellemzik – a legtöbb esetben viszonylag egyenlő munkamegosztásra törekvésről, és minden pár esetében a másikra való odafigyelésről árulkodtak. Mind a házimunka elosztásával kapcsolatos elképzelések – akár tudatosan átgondolt, akár kevésbé reflektált hozzáállásról volt szó – és a tényleges viszonyok, mind a párok egyes tagjainak beszámolóit, alapvetően összhangban voltak egymással. Az, hogy a bevezetésben felvázolt nemi szerepek esetleges megismétlése az interjúk elemzése alapján mindössze egy párnál jelent meg, feltételezésem szerint összefüggésben áll azzal a ténnyel, hogy Magyarország félperiférikus helyzetén belül a párok túlnyomó többségben centrum pozíciót tudhattak magukénak, így viszonylagosan nagy szabadsággal, cselekvési térrel rendelkeztek (az ezzel kapcsolatos tényezők hatásait a dolgozat végén részletezem), ami miatt megkerülhetővé váltak, bizonyos – amúgy nagyon is valóságos – társadalmi elvárások és strukturális kényszerek.

Az interjúk elemzése alapján elmondhatjuk, hogy a háztartási munkamegosztásban a legfontosabb szerepet játszó tényezők az *idő*, az *affinitás*, a *kompetencia* és a *kedv* voltak, amelyek szinte teljesen megfelelnek azoknak, melyeket a szakirodalom is említ.

A hatalom jelentősebb összpontosulása – ami nemi különbség hiányában kizárólag más tényezők mentén formálódik – mindössze három pár esetében volt megfigyelhető. Ebből egy párnál a házimunka mennyisége a jövedelemmel és a fizetett munkaidő hosszával mutatott összefüggést. Két párnál pedig a hatalmi reláció a fizetett munkaidővel együtt számolt fizetetlen munkaidő egyenlőtlenségében, illetve múltbéli komolyabb döntések kiegyensúlyozatlanságában mutatkozott meg. Az egyik (meleg) párnál a hatalmi tényezők a kor és a jövedelem voltak, a másik (leszbikus) pár esetében

pedig a lakással kapcsolatos egyenlőtlenség, és a tradicionális nemi szerepekkel való azonosulás.

A párokra, az utóbbi esetet leszámítva, tehát egyáltalán nem volt jellemző ez a fajta polarizáció. Fontos és érdekes eredmény azonban, hogy ugyanebben az egy esetben hiányzott egyedül az egyenlőségre való törekvés, és volt a legegyenlőtlenebb a házimunkák megosztása. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy ez az egyenlőtlenség a pár egyik tagját sem tette elégedetlenné munkamegosztással kapcsolatban, ami nagy valószínűséggel nem független azoktól az internalizált szerepelvárásoktól, melyek elsősorban a nőkhez – ebben az esetben a „nőiesebb” félhez – rendelik a házimunka végzését, illetve attól a tényről sem, hogy bár az egyenlőség nem, az egymásra való odafigyelés ennél a kapcsolatnál is fontos szempontként jelent meg.

Mindezen eredményeket azonban azzal a ténnyel együtt érdemes csak értelmezni, hogy mintám viszonylag kicsi és mint már említettem, bizonyos szempontból kiegyensúlyozatlan volt – még úgy is, hogy a bármiféle általánosítás a magyarországi meleg és lesbikus párokra sosem szerepelt, és nyilvánvaló okokból kifolyólag nem is szerepelhetne a kutatás céljai között. Egyrészt beszélhetünk a mintavétel jellegéből fakadó – a *Módszer, mintavétel* részben kifejtett – torzító hatásról, ez a feltételezett hatás olyan értelemben be is igazolódott, hogy minden egyes interjúalanyom a jelenlegi otthoni munkamegosztással való elégedettségéről számolt be. További fontos körülmény a környezet kérdése, vagyis hogy kizárólag fővárosi és főváros közeli interjúalanyokról van szó, ami sok szempontból nagyobb szabadságot feltételez, például a meleg és lesbikus kapcsolatok vállalása terén, és ez akár a házimunka-megosztására is hatással lehet. Mintám mindezek mellett az iskolázottság és a munkaidő rugalmassága szempontjából is igen homogén, és minthogy ezek a tényezők az otthoni munkavégzés dinamikájára igen jelentős hatással lehetnek, érdemes rájuk tekintettel lenni. A kutatás ezen okokból való limitáltsága újabb kérdéseket vethet fel (például: mennyire lesznek igazak a fent megállapítottak egy kisebb településen élő és kötött munkaidőben dolgozó azonos nemű párra?), így további kutatásokra adhat okot, melyek ugyanezen kérdéskör más aspektusait képesek feltárni és bemutatni.

Felhasznált irodalom

Bauer, Gerrit. 2016. „[Gender roles, comparative advantages and the life course: The division of domestic labor in same-sex and different-sex couples.](#)” *European Journal of Population* 32 (1): 99–128. Letöltés 2019. augusztus 2.

- Béres-Deák, Rita. 2013. „[A Gretna Green-i kovács Budapesten: a család mítoszai LMBTQ szemszögből.](#)” In Szász Antónia & Kirzsa Fruzsina (szerk.): *A kultúra rejtelméi. Kapitány Ágnes köszöntése.* Budapest: MAKAT & L'Harmattan, 89–101. Letöltés: 2019. október 28.
- Blaskó, Zsuzsa. 2006. *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka. A 'család' tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése.* Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet.
- Borgos, Anna. 2015. „['A státuszom egy átlagember fejében nem is létezik.' A társanyak helyzete magyarországi szivárványcsaládokban.](#)” *Imágó Budapest online* 4 (2). Letöltés: 2019. október 28.
- Csányi, Gergely, Gagy Ágnes & Kerékgyártó Ágnes. 2018. „Társadalmi reprodukció. Az élet újratermelése a kapitalizmusban.” *Fordulat* 24: 5–29.
- Goldberg, Abbie E. 2013. „['Doing' and 'undoing' gender: The meaning and division of housework in same-sex couples.](#)” *Journal of Family Theory & Review* 5 (2): 85–104. Letöltés: 2019. április 23.
- Haas, Stephen M. „[Relationship maintenance in same-sex couples.](#)” In D. J. Canary & M. Dainton (eds.) *Maintaining relationships through communication: Relational, contextual, and cultural variations.* Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 209–230.
- Hauck, E. & Kelly, M. 2015. „[Doing Housework, Redoing Gender: Queer Couples Negotiate the Household Division of Labor.](#)” *Journal of GLBT Family Studies* 11 (5): 438–464. Letöltés: 2019. október 20.
- Herche Veronika. 2010. „[Háztartási munkamegosztás – azonosságok és különbségek Európában: Szakirodalmi áttekintés.](#)” *Demográfia* (53) 1: 67–90. Letöltés: 2019. április 23.
- Hopkins, J.J., A. Sorensen & V. Taylor. 2013. „[Same-sex couples, families, and marriage: Embracing and resisting heteronormativity.](#)” *Sociology Compass* 7 (2): 97–110. Letöltés: 2019. április 23.
- Khor, Diana. 2007. „['Doing Gender': A Critical Review and an Exploration of Lesbian Domestic Arrangements.](#)” *Journal of GLBT Family Studies* 3 (1): 35–73. Letöltés: 2019. október 20.
- Kurdek, Lawrence A. 2007. „[The allocation of household labor by partners in gay and lesbian couples.](#)” *Journal of Family Issues* 28: 132–148. Letöltés: 2019. április 23.

- . 2005. „What do we know about gay and lesbian couples?” In Terri D. Fisher, James McNulty (eds.) *Current Directions in Human Sexuality and Intimate Relationships*. Boston, MA: Allyn & Bacon, 123–129.
- KSH. 2012. [Időmérleg 2009/10: Összefoglaló adattár](#). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest Letöltés: 2019. április 23.
- Neményi, Mária & Takács Judit. 2018. „[Családfenntartó anyák munkamagánélet harmonizációs kísérletei Magyarországon](#).” In Nagy Beáta, Géring Zsuzsanna & Király Gábor (szerk.): *Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában*. Budapest: L'Harmattan, 355–380.
- Pilinszki, Attila. 2014. „[A háztartási munkamegosztás, a kapcsolattal való elégedettség és a párkapcsolati instabilitás összefüggései](#).” *Erdélyi Társadalom* 12 (1): 31–43. Letöltés: 2019. április 23.
- Seccombe, W. 2018 (1974). „A háziasszony és munkája a kapitalizmusban.” *Fordulat* 24: 31–52.
- Sutphin, S. 2010. „Social exchange theory and the division of household labor in same-sex couples.” *Marriage and Family Review* 46 (3): 191–206.

Kérchy Anna

Szegedi Tudományegyetem

„Kockáztatni és késznek lenni sebezhetővé válni” Interjú Andrea Zittlau feminista performanszművész kultúrantropológussal

Dr. Andrea Zittlau kultúrakutató, tanár, költő, előadóművész egyetemi adjunktusként tanít a Rostocki Egyetem Amerikanisztika Tanszékén. A kritikai kultúrakutatáson belül főbb szakterületei a társadalmi nemek tudománya, a fogyatékoságtudomány, a kulturális antropológia és a muzeológia testábrázolásait érintik. *Különös Exotica (Curious Exotica)* című monográfiája a faji másság, a rassz különbözőségének etnográfiai tárgyasításait és az önálló, autentikus ’őslakos’ hang megjelenítésének lehetőségeit vette számba az etnográfiai múzeumi kiállítások változatos formáiban. Kérchy Annával közösen szerkesztett nemzetközi tanulmánykötete *Exploring the Cultural History of Continental European Freak Shows* a kontinentális európai szörny-showk kultúrtörténeti vizsgálatát tűzte ki célul. Emilio Leonardi fotográfussal közösen készített, jelenleg is futó, verses akt fotó képeslapsorozatuk évente tizenkét alkotásban reflektál kurrens feminista poétikai, politikai dilemmákra. Multimediális testművészeti kísérletei mellett, a nemzetközi szintén is számotartott kreatív/terapeutikus írás workshopokat vezet, melyek keretében a társadalmi nemek tudománya elméleti kérdéseinek gyakorlati vonatkozásait dolgozza fel egyetemi hallgatókkal, művészekkel, menekültekkel és más marginális csoportokkal együttműködésben.

Conversations with water
Photo: Emiliano Leonardi

Egyetemi kutatóként régóta foglalkozol a másság társadalmi konstrukciójának hatásmechanizmusával. Miért érezted szükségét, hogy a művészi alkotói tevékenység felé fordulj? Hogyan egyeztethetők össze a tudományos kutatómunka és az

intézményes oktatási kereten túllépő kreatív projektjeid? Az elmélet és a gyakorlat képesek-e, folytonosan újjajta megvilágításba helyezve egymást, kölcsönös ihletadóként funkcionálni?

Doktorandusz hallgatóként végzett kutatásom során kiábrándított a tudományos szövegek korlátozottsága. Nem szeretném lekicsinyelni ezt a műfajt, azonban mindvégig úgy éreztem, a hagyományos értelemben vett tudományosság korlátolt mind az ismeretek elsajátításában, mind azok átadásában. Az objektivitásra törő, akadémikus szövegek felvállaltan semmibe veszik az emberi testet/testiséget és annak materiális, fizikai környezetével való kölcsönhatását. Ideális olvasójuk és írójuk egy csendes helyen, egyedül ül, ahonnan kirekeszti a világot, amely körülveszi. Azon kulturális dinamikák megértéséhez, amelyek engem foglalkoztattak, ez a módszer nem volt alkalmas. Ekkor fordultam a művészethez. Bár korábban is éltem már a kreativitás önkifejezési formáival, de ott motoszkált bennem, hogy ebben a formában nem lehetek akadémiailag hiteles – és talán jogos is volt ez a félelmem. Végül arra jutottam, a művészet az én nyelvem, amely segítségével leghatékonyabban tudok kommunikálni és legkomplexxebben tudom feltérképezni a világot. Ez a módszer számomra működik; talán vannak olyanok, akiknek nem ez az útjuk, és nincs is azzal semmi baj, ha több irányba indulunk el. Számomra más módon, művészileg hozzáállni a világhoz, annyit jelent, hogy kockázatokat vállalunk és készek vagyunk sebezhetővé válni. Kiszolgáltatottságot és kudarcot foglal magába, viszont éppen az esendőségünkkel szembesülés révén sokkal magabiztosabban is tudjuk kétségbe vonni a megkérdőjelezhetetlenként tételezett elméletek és fogalmak hitelességét. Művészetem valójában arra tesz kísérlet, hogy megkérdőjelezzem a világot: annak egy nagyon kis részletére koncentrálva – ahogyan ezt valamilyen szakterületre specializálódott kutatóként is tesszük. A művészet mára már létfontosságú eleme a kutatómunkámnak, de ez fordítva is igaz. Az elméleti szaktudás – mások gondolatainak magányos olvasata a leendő párbeszéd céljából – megkerülhetetlenül beépül a művészetembe. Művészként megkísérlem az emberek nézőpontját elmozdítani, megpróbálom őket rávenni arra, hogy a tanult tudások komfortzónájából kimozdulva másképp (is) lássanak és gondolkozzanak. Ezáltal saját magamat is kihívások elé állítom. Az elmélet és a kutatómunka nélkül úgy érezném, a művészi kifejezés korlátozott. Mindennek van egy tüzetesen feltárható társadalomtudományos, aktuálpolitikai, kultúrtörténeti kontextusa, amelyről érdemes tudomást szerezni, hogy még közvetlenebb kapcsolatba léphessünk a kutatókkal.

Honnantól eredezteted feminista alkotói munkásságod? Milyen a személyes, illetve politikai kapcsolatod a feminizmussal? Vannak-e olyan feminista elődök, akik különösen erőteljes hatással voltak a munkáidra?

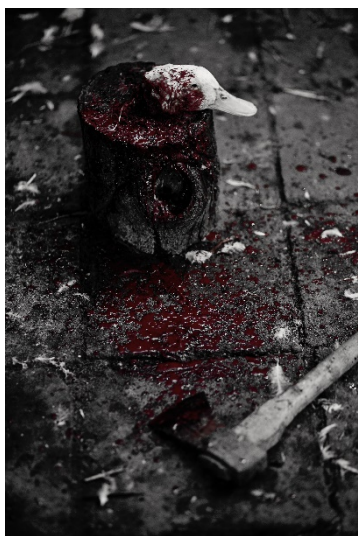
Elsősorban költőnek látom magam, akinek a teste történetesen nőként értelmeződik. Nemem kulturálisan kódolt jelentésmezsgyéje leszűkíti azokat a módozatokat, ahogy a művészetem értelmezhető. Férfi szerzőkkel vagyunk körülvéve, és akármennyire igyekszünk a művészi alkotásokat a létrehozójuktól függetlenül értelmezni, a patriarchális, férfi jelenlét rendkívül erős a művészettörténetben és a nőiséget meghatározó társadalmi diszkurzusokban. Férfi hang szabja meg számunkra, hogyan viselkedjünk és hogyan nézzünk ki, vagy miképp rójuk le alázatos hálánk, ha elfogadnak minket annak ellenére, hogy nem felelünk meg a normatív szépségideálnak. Egy patriarchális kultúrában a nő számára látva lenni annyi tesz, mint tárgyasítani magunkat és kiszolgáltatni a férfitelteknek. Valódi kihívás a megtestesült női szubjektum számára az ideológiailag meghatározott és természetesnek tett kereteken- korlátokon túllépve, kívül állva alkotni mind az írásban, mind a vizuális önkifejezésben. Nincsenek kompromisszumok. A kudarcot vallott nő számára nincs megértés, a kudarcot vallott férfi számára viszont annál inkább. Inspirálnak Audre Lorde és Kathy Acker írásai, akik hagyományosan férfiasnak tételezett médiumot és formátumokat használnak, pusztán azért, hogy dühösen visszaüvölthessenek neki. Csodálom Ana Mendieta és Carolee Schneeman alkotásainak sajátos, nehezen kategorizálható művészi előadásmódját. Azért tiszteltem őket, mert képesek voltak minden számukra fontos közlést kifejezni, anélkül, hogy a kanonizált kategóriák korlátai közé szorították volna magukat. Meg tudták alkotni saját tereiket. Számomra épp ezt jelenti a feminizmus: megismerni a határainkat, és ezeket meghaladva létrehozni a saját tereinket. Csak így, a bennünket korlátozó, interiorizált ideológiai diszkurzusoknak való megfelelési kényszeren túllépve leszünk képesek saját felelős döntéseket hozni. A feminizmus nem csak a társadalmi nem fogalmát gondolja újra, de a nőket hátrányos szerepekbe helyező diszkurzusokkal is szembe száll/szól. Mivel az elnyomás minden nemre hatással van, mindenki feministává válhat, ha újragondolja vagy visszautasítja a számára kötelezően kiszabott identitás szerepek határait, melyek, a diverzitást és inkluzivitást csírájában elfojtva egyaránt hátráltatnák az egyén és a társadalom kibontakozását.

Néhány éve elindítottál egy verses akt képeslapsorozatot, amely a költészet, a fotó, az önéletírás és az önkifejezőmódjait ötvöző, a fallogocentrikus reprezentáció határait feszegetve, multimediális platformon közvetít feminista üzenetet. A metszet-szemléletű feminizmus jegyében – a társadalmi nemi és osztály hovatartozást egyaránt problematizálva – a projekt a kapitalista fogyasztás kritikájaként is értelmezhető. Arra buzdítod a résztvevőket – akik havonta egy, összesen tízenként képeslapot kapnak, minden évben egy adott témában – hogy vállaljanak interaktív részt az „elengedés művészetében.” A felhívás lényege, hogy a címzettek ahelyett, hogy megőriznék a képeslap-műtárgyakat,

Postcard Series 2016
Self-portraits
 Photo: Emiliano Leonardi

agyagsontokat, esőben feloldódó szobrocskákat helyeztem el különböző helyszíneken, melyek földrajzi koordinátáit feltüntettem a verssorok mellett. Néhányan, akiknek tetszett az előző évi sorozat, csalódtak voltak, mivel én magam testi valómban nem szerepeltem a fotókon. Ez a közönségreakció elgondolkodtatott a női akt elementáris csáberejéről és vizuális művészetben

Postcard Series 2018
Human Animal No. 36
 Photo: Emiliano Leonardi

inkább küldjék azokat tovább másoknak, ezáltal is újabb személyes kapcsolatokat létrehozva, a művészi jelentés asszociatív láncainak komplex közösségi hálóját burjánztatva. Mondanál néhány szót erről a feminista törekvésről? Hogyan választod ki a témát a sorozatokhoz? Hogyan készülnek a versek és a fotók? Miért választottad a képeslapot művészeti közlésformául?

A 2016-ban elindított képeslapsorozaton először jelmezbe bújva különböző tájakba helyeztem el magam. Kapcsolatot szerettem volna teremteni a környezetemmel és közben rájöttem, hogy lehet, hogy többet kell dolgoznom a tájon, mint a saját testemen. A 2017-ben készült tájképsorozatomban kiégetetlen

betöltött hagyományos szerepéről. Amint megjelenik a meztelen női test a színen, ez minden, amit látunk és amit látni kívánunk. Az emberi test korlátain túllépve, elkezdtem más fajokkal való találkozásokkal kísérletezni: 2018-ban állatokkal, 2019-ben fákkal készítettem önaktokat. Ahogyan 2016-ban maszkok mögé bújva rejtőztem el, úgy próbáltam a különböző fajok mellett elbújni az utóbbi két sorozatban. Számomra a projekt a női test lehetőségeinek feltérképezéséről szól: Hogyan kísérrelhetünk meg valami más egyenértékű részévé válni ahelyett, hogy magányosan tetszelegnénk vagy feszengnénk a kitüntetett figyelem fókuszában? Hogyan tud a testem kiegészíteni például egy fát anélkül, hogy dominálná a kompozíciót? Ez a vizuális kísérlet jelent meg a verseimben is, szöveg szinten is megpróbáltam minél inkább ezekkel

az érzéki, ősi átfedésekkel és metszetszemlélettel dolgozni. Elsőként mindig a performatív látványvilág külső élménye készül el (a testművészeti performansz fotós leképezése), majd ezután, ennek hatására jönnek létre a versek. Bár néha a vers készül el előbb, és ezután próbálom megtalálni azt a teret, ahol vizuális formát ölthetnek a szavaim.

Úgy érzem, a munkám középpontjában az elengedés áll. Az elengedés gyöngéd folyamata az ajándék. Úgy gondolom, nincs szükségünk arra, hogy a különböző események materiális, kézzel fogható emlékeztetőibe kapaszkodjunk, mivel az emlékek mentális, karnális lenyomatai velünk maradnak, és ahogyan azok változnak, úgy fejlődünk mi is. Ajándékokkal valaki más életét gazdagítjuk – csakúgy, mint egy képeslappal. Ez a közlésforma már szinte elavult. Tapintható, taktilis mivolta elkápráztat. A digitális korban minden gyors, felszínes, azonnal elérhető, ezzel szemben egy képeslap elküldése lassú, mély jelentéssel bír. Ebben a formájában tökéletesen illik a projekthez. Más projektekhez más médium szükséges, azonban a tizenkét képeslap, amit minden évben elkészíték, több értelemben a saját utazásomat jelenti/jelöli ki egy kérdés irányába, egy gondolat felé, amely nem feltétlen fejeződik be az év végével, hanem gyakran tovább folytatja útját, valami mássá formálódva.

Postcard Series 2019

Tree No. 39

Photo: Emiliano Leonardi

A verses képeslapok önaktjain megjelenített meztelenséggel valahogy szembe szállsz a női test patriarchálisan hagyományos erotikus tárgyiasításával és fetisizálásával. Néhol mintha megpróbálnád a látványként tételezett nézetet a tekintet viszonzó nézőként bemutatni. Másutt a tapintás kézzel fogható élményét domborítod ki a szemlélés vizuális regiszterében. Hogyan jellemeznéd reprezentációs stratégiáid, céljaid és motívációid?

Mialatt a testemet beállítom, megpróbálok nem gondolni a reprezentációs sémákra, hogy kiléphessek belőlük. Ezalatt azt értem, hogy megpróbálok nem pózolni. Olyan helyzetet igyekszem találni a testem számára, amelyet az adott környezet megkíván. A természetes tér és élőlényeknek együttese vezetnek. Ez egy intuitív folyamat. Nem az a célom, hogy előtérbe helyezzem a testem, hanem hogy beleillesszem a környező közegébe. Nem pózolni szeretnék a tájkép, hanem a háttér, a táj(kép)

részévé akarok válni. Emiliano, a fotográfus, dokumentálja az énkeresés, a magamra és másokra rálelés folyamatát. Fotókat készít, miközben megpróbálok rábukkanni a megfelelő pozícióra, kapcsolatba lépni a környezetemmel. Ezekből a képekből lesznek a képeslapok. Azért sem irányít engem, mivel munkája során általában hétköznapi helyszíneken készít pillanatfotókat mindennapi emberekről, akik nem pózolnak mesterségesen. Nagyon szeretek vele dolgozni, mert megérti és tiszteli azt, amit keresek, és ahogy keresek. Ez egy nagyon gyengéd, őszinte, egyenes együttműködés.

A legutóbbi verses képeslap sorozataid az állatok, a csontok, és a fák témáira összpontosítottak. Az emberi mivoltot és a természeti környezetet nem-hierarchikus, kölcsönösen függő és egymást kiegészítő viszonyrendszerben próbáltad ábrázolni. Ember, állat és növény egyenlő partnerként, társfajokként, vagy hibrid fűzőjük révén kerültek megjelenítésre. Elmosódott a különbségtétel a humán alak és a természetes élőhely, a környező élővilág mint háttér között. Milyen a kapcsolatod az ökofeminizmussal? Számos manapság meghatározó női aktivista, művész, és gondolkodó tevékenységének fényében olybá tűnik, hogy a 21. században sajátosan „női küldetésnek” minősül „felemelni a hangunk földanyánk megóvása érdekében”? Mi a véleményed Ana Mendieta környezetvédő tájművészetéről, Annie Sprinkle ökoszexualitásáról, illetve Greta Thunberg klíma-aktivista tevékenységéről?

Nem hiszem, hogy egyedül a nő dolga lenne megóvni a környezetet. Ez mindannyiunk feladata. Épp ez a baj az ökofeminizmussal mint elmélettel, hogy az a következtetés vonható le belőle, hogy kifejezetten a nők feladata a bolygónk védelme. A feminista elmélet gyakran a különböző beszéd módok, a diszkurzus valóságformáló szerepének problematizálását a társadalmi nem kérdései elé helyezi. Ahogy Donna Haraway felhívja a figyelmünket *Staying with the Trouble* (2016) című könyvében: „itt az ideje, hogy a feministák vezető szerepet vállaljanak a képzelet, az elmélet, és az aktivizmus terén, hogy feltárják a kapcsolatot származás és rokonság, a rokonság és fajtársiasság között.” Arra ösztönöz, hogy társként tekintsünk a körülöttünk élő teremtményekre, hogy törődjünk a környezetünkkel, létesítsünk érdemi kapcsolatokat a különböző fajokkal, létformákkal. Ezt a törekvést nem látom megjelenni a mai mozgalmakban. Ezt talán legjobban Ana Mendieta és Annie Sprinkle művészetének kontrasztja ábrázolja. Mendieta az őt körülvevő fajokkal dolgozott, míg Sprinkle ma a fajokon dolgozik. Sprinkle ökoszexuális sétái ugyan felhívják a figyelmünket a természetre, de csupán a célból, hogy az emberi szexuális vágyainkat növényekre vetítsék ki, leginkább fákra projektálják azokat. Mendieta együttműködött a fákkal – Sprinkle kihasználja őket. Ha a nonhumán fajok politikai eszközzé és kizsákmányolt inspirációs forrássá válnak, akkor elbuktunk. Fajtársakra kellene lelnünk, ami annyit

jelent, hogy valóban hallgatnunk kellene a környezetünkre, tanulnunk kellene a természettől, olyan módszereket alkalmazva más fajok megismerésére, amelyek nem használják ki, nem abuzálják a nem-humán létformákat.

Gyakran dolgozol együtt hasonló gondolkodású, kortárs, feminista nőművészekkel. Egy képeslapoddal kapcsolódtál például Helen Vosters 2016-os performansz előadásához, amely során a résztvevők felfejtettek – öltésről öltésre, szájról szájról szétbontottak – egy amerikai zászlót. A gyászszertartást idéző, meditációs mélységgel bíró, kollektív performansz társadalom-kritikai, aktivista üzenete egyszerre vitte színre a „queer munka terméketlenségének” és a „nacionalizmus ellehetetlenülésének” tapasztalatait. A transzmediális és transznacionális kapcsolatiságra rájátszva az egyik verses képeslapod mintegy amplifikálta Vosters közlendőjét. A lap képes oldalán egy orvosi maszkos, ön-anatomizáló arcképeden szereid az amerikai zászlót tükrözték, míg a túloldal verses üzenetét a Vosters performanszából megőrzött cérnaszálakkal egészítetted ki, a levélművészeti kompozíció címzettjeit arra buzdítva, hogy küldjék azt tovább valaki másnak, akivel meg szeretnék osztani, mit jelenthet valamit felfejtve újraszóni. A legutóbbi, Rómában létrehozott, Papír Ruha (The Paper Dress) című projekted ismét multimediális, kollaboratív műalkotás. Mondanál erről az alkotásról, illetve a jövőben tervezett további együttműködéseidről néhány szót? Miért fontosak számodra ezek a „nővéri együttműködések”?

A *Papír Ruha* projektemhez több mint 150 ember kívánságait gyűjtöttem össze, sokszínű közösségekből, a világ minden tájáról. Mindig megpróbálok egy közös kapcsot találni az emberek között, és a kívánság, a valamire valódi vágyódás úgy tűnt egy ezek közül. Ezeket a vágyakat kézzel festettem papírra, ezután pedig két olyan ruhát készítettem belőlük, amelyek esküvői ruhákat idéznek. A performanszot együtt adtuk elő Kyrahmmal;

Paper Dress 2018
Performance with Kyrahm
Photo: Emiliano Leonardi

helyszínéül pedig egy katolikus templom szolgált Rómában, Olaszországban. Mindketten egy-egy ruhát viseltünk a kívánságokkal, amelyeket az emberek azután leszakítottak és felolvasták a rajtuk található kívánságot, amit három nyelven festettünk a papírra (angolul, németül és olaszul). Kyrahm művészete a női testtel, az identitással, a bevándorlással, és újabban az olasz maffiával foglalkozik. Hálás vagyok,

amiért csatlakozott hozzám a performansz során, és gazdagabbá tette azt egyedi előadói képességeivel és színpadi ötleteivel. Szeretek együttműködni más alkotókkal, mert így mindannyian hozzáadhatunk valamit a munkához, amely közösségében mégis egyedi, és közben tanulhatunk egymástól. Tévhit, hogy a művészet csak elszigetelt helyeken jöhet létre. Valójában mindannyian mindig együttműködések során inspirálunk és inspirálódunk – hát miért ne tennénk ezt a folyamatot még látványosabbá?

Jelenleg Franci Duran kanadai médiaművésszel dolgozom együtt. Az ő művészete az emlékekkel és történelemmel foglalkozik; ezen belül a totalitárius rendszerek történelmével, legújabbán pedig a minket körülvevő, non-humán életformákkal. Én írtam a verseket Franci Duran *Vestigial* (2020) című filmjéhez, egy zoológiai gyűjtemény példányaiból merítve ihletet. A film két archívum képeit vegyíti: a rostocki Stasi főhadiszállás belsejéről, a békés forradalom idején, egy aktivista megmozdulás alkalmával készült képeket, valamint a rostocki egyetem zoológiai gyűjteményében fellelhető tárgyakról készült fotókat.

Szólnál pár szót azokról a workshopokról is, amelyeket menekülttáborokban tartottál? Mi a véleményed a feminizmus változó nemzetközi megítéléséről? Hogyan tudnak a nyugati, értelmiségi, privilegiált helyzetben lévő feministák segíteni azokon a peremre rekedt rászorulókon, akik a sebezhetőséget a mindennapi létélmény szintjén kénytelenek megtapasztalni? Hogyan tudjuk gyakorlatba átültetni az együttélés feminista etikáját a – Judith Butler szavaival élve – a prekaritás, a kiszolgáltatottság, és bizonytalanság korában?

Gyakran tartok workshopokat és kreatív írás kurzusokat olyan helyeken, amelyekről nem sokat hallunk: börtönökben, szanatóriumokban, menekülttáborokban. Ezt legfőképpen magam miatt csinálom, hogy ne veszítsem el a lendületemet, hogy odafigyeljek mindenkire és emlékezzem, hogy mindenkitől tudok tanulni. A módszerem tudatosan és felvállaltan feminista. Ritkán készítünk azért dolgokat, hogy aztán meg is tartsuk magunknak. Ezek az órák a megosztásról és az odaadásról szólnak, és természetesen sosem dolgoznak a patriarchátust vagy a szexizmust fenntartó szövegekkel – még dekonstrukciós szándékkal sem. Mégis, mikor olyan gyakorlati kérdések merülnek fel, mint a nők helyzete vagy a női cselekvőkészség megerősítésének módjai, ismételten szembesülnöm kell vele, hogy egy privilegiált burokból élek, ahol lehetőségem nyílik saját döntéseimet meghozni a saját közösségem támogatásával. Erősen kifogásolható és antifeminista dolog lenne dogmatikusnak lenni, előírni a nőknek (és a férfiaknak), hogy a különböző kontextusokban mit és hogyan cselekedjenek. Mégis rengeteg vita során ez a forgatókönyv lép életbe.

Akárhogyan is, akármelyik közösségben vagyok, nem csupán azért vagyok ott, hogy segítsek, hanem azért is, hogy tanuljak, és találkozzak jövőbeli munkatársaimmal. Megpróbálok egy olyan elemet keresni, amely összeköt minket és rálelni a nyilvánvalóan közös kiindulópontként felsejlő a pontokra, hogy ezek mentén indulhassunk el.

Legutóbb Courtney Leonard Shinnecock keramikussal működtem együtt. Szoborcsoportokat készítettünk egy fesztivál során egy rostocki menekülttábor helyszínén. Courtney mindenkinek megtanította, hogyan kell elkészíteni a közösségben hagyományosan használt agyagedényt (pinch pot vessel). Ebből a korszóból épp csak egy pillanatig, kortyonként lehet inni, mivel lapos alj híján nem képes folyadékot tárolni. Ezeket az egyedi korszókat szereltük aztán össze több, gombaszerű szoborcsoporttá. Az egész eseményt az adott nap dinamikája és tere vezérelte. Az agyagböggrék különös együttállásai visszaadták a közösségünk sokszínű jellegét: az alkotás számos különböző csoportot rendkívül szerteágazó ötletekkel, múltakkal, emlékekkel, politikai nézettel és elméletekkel kötött össze. A szobrokat ott hagytuk, azért, hogy együtt változhassanak az időjárással és végül beleolvadhassanak, beleenyészhessenek a környezetükbe. Magával ragadott az eredmény. Úgy érzem, ez sok mindenben választ adhat a kérdésre. Olyanok vagyunk, mint a gombák: különböző csoportok, melyek együttműködnek egymással, ám közben mégis individuálisak maradnak. Kezdetnek egyszerű lenne, hogyha mindnyájan felelős döntéseket tudnánk hozni és igyekeznénk tudatosan kijelölni önnön helyünket. Ebből a kiindulópontból azután képesek lehetnénk végre valóságyszerűen megfogalmazhatni feminista elképzeléseinket egy fenntartható jövő szolgálatában.

*Fordította: Szigethy Nóra
Lektorálta: Kérchy Anna
Szegedi Tudományegyetem*

Kérchy Anna *A nő nyelvet ölt. Feminista narratológiai, esztétikai, testelméleti tanulmányok.* Ikonológia és Műértelmezés 14. Szeged: JATE Press, 2018. 323 oldal. ISBN 978-963-315-383-3.

Kérchy Anna *A nő nyelvet ölt* című kötete izgalmas interdiszciplináris vállalkozás a Szerző 2003 és 2016 között magyar nyelven megjelent feminista tanulmányainak és néhány recenziójának összegzésére. A kötet egyfajta számvetés, válogatás a Szerző doktori képzésben szerzett abszolutóriuma és habilitációja között megjelent szövegeiből. Ezt a szándékot erősíti az „Előszó” is, amiben Kérchy a „szakmai mérföldköveket” (10) életútjának eseményeibe ágyazottan tekinti át; illetve a kötet ajánlása is, ami példaképének, Dr. Reschné Dr. Marinovich Saroltának szól, a Szegedi Tudományegyetemen a társadalmi nemek programját megalapító egykori mentorának és kollégájának. Köszönet illeti az első közlő kiadókat, amiért hozzájárultak az újraközléshez, valamint az „Ikonológia és Műértelmezés” sorozat főszerkesztőjét és a JATE Presst, akik meglátták a huszonkét szöveg egy kötetbe rendezésében az egyéni életpályán túl mutató, szakmapolitikai jelentőségű vállalkozást. A tanulmányok így sokkal erőteljesebb hangon tudnak megszólalni – aminek különös jelentősége van a társadalmi nemek tudományát érő méltatlan politikai támadások kritikus pillanatában. Feminista értelmezési kerete megkerülhetetlenné válhat a magyar nyelvű irodalomelméletben, vizuális kultúra kritikában és testtudományban; miközben kirajzolódnak a Szerző megközelítési módjainak, kritikai módszertanának sajátosságai is.

A közreadott szövegek széles elméleti skálán mozognak, hatalmas, szerteágazó fogalmi apparátust mozgósítanak – már csak a kötet interdiszciplináris tagolása okán is. A huszonkét tanulmányt öt, közel azonos terjedelmű részbe rendezte a Szerző. Az ‘Elmélet’ négy tanulmányát követi az ‘Irodalom’ négy elemzése, a ‘Mozgóképek’ és a ‘Média’ négy-négy tanulmánya, amit aztán a ‘Képzőművészet’ hat, rövidebb lélegzetű szövege zár. Ez utóbbiból kettő, műfaját tekintve, recenzió („Lilith ecsetje”, „Harcosnők, flamingók, Évák”); így a négyes osztást tulajdonképpen sikerült mindvégig megtartani.

Mivel a szövegek már megjelent tanulmányok, fontos döntés kellett legyen, hogy kíván-e a Szerző egy bevezető tanulmányt írni eléjük, hogy az eltelt idő távlatából reflektáljon az egyes tudományterületeken kirajzolódott álláspontjára – hangot adni jelenlegi felfogásának, megközelítési módjának. Azt hiszem fontos lett volna egy ilyen tanulmányban felvázolni, hogy a szerkesztés időpontjában Kérchy mit tekint maga számára érvényes feminista felfogásának a kiemelt három elméleti fogalom, a narratíva, a tekintet és a test

kapcsán. Kisebbségi beavatkozással járó lehetséges megoldás lehetett volna, ha úgy dönt, az eredeti szövegeken változtat némileg, ellátja őket egy-egy reflektáló, keretező összefoglalóval – túl azon a ténylegesen követett és szerencsés eljárás, hogy az eredeti tanulmányok képi anyagából kevesebbet adott itt közre. Feltehetően ezt a döntést a nyomdatechnikai korlátok motiválták. A fekete-fehér nyomdatechnika inkább nehezítette volna a befogadó olvasást, inkább elidegeníti, mintsem közelebb hozza az olvasót. Olyan döntésekre is gondolok, amelyeket a kész szövegekben lehetett volna kisebbségi beavatkozás árán megoldani s a felfezető szövegben jelezni azt a szerzői szándékkal együtt. Azt hiszem, sokat segíthetett volna a tárgyalt és/vagy alkalmazott elméletekben kevésbé jártas, de érteni vágyó olvasónak, ha minden egyes tanulmány alfejezetekre bontva jelenik meg, nem csak tizenegy: így jelezve a tanulmányok főbb gondolati csomópontjait. A rövidebb szövegekben (pl. a recenziókban) ez egyáltalán nem zavaró, de az 'Elmélet' részben szereplő „Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai”, és a „Dilemmák a társadalmi nemek tudománya és a fogyatékosságtudomány metszéspontjain” című két tanulmányban, a másik két nagyívű áttekintéshez hasonlóan, mindenképp fontos lett volna ez az utólagos tagolás. A testelméletek kimerítő áttekintését fontos lenne majd az ismeretelméleti megközelítési felfogások mentén megkülönböztetve tagolni: az empiriára hivatkozó, a biológia által adottnak elgondolt test, a szemiotikai jelrendszerek esetlegesen változó konstrukciójaként, 'jelként' felfogott, illetve adott történelmi erőterben elrendeződő megtestesülésként definiált test fogalmait fontos lenne kiemelni, hogy aztán hozzájuk képest lehessen felvázolni a korporeális fogalmát. Szívből remélve, hogy sikeres lesz a kötet és lesz utánnymás, ez utóbbi javaslatot mindenképp megfontolásra ajánlom.

Az elemzett alkotások, alkotói pályák és alkalmazott elméleti irányzatok Kérchy Anna szűkebb szakmai otthonának, az Angol-Amerikai Intézet arculatának megfelelően brit és észak-amerikai, többnyire kortárs és/vagy kevésbé kanonizált művek, (nő)művészek és elsősorban feminista gondolkodók modelljei. Ugyanakkor a globális kultúra és elméleti irányzatok mozgásának szükséges velejárójaként magyar alkotásokat, azok fogadtatását és alkotóik pályaképét is körbejárja tanulmányaiban a Szerző. A magyar közeg kapcsán az elméleti reflexió azonban kevésbé van jelen. Nem abban az értelemben, hogy Kérchy Anna ne ismerné és ne alkalmazná értőn és magabiztosan bajtársnői, magyar kollégái vonatkozó tanulmányait, azaz (a teljesség igénye nélkül) Zsadányi Edit, Schildrik Margit, Séllei Nóra, Hernádi Ilona, Béneyi Tamás, Kádár Judit, Acsády Judit cikkei, monográfiáit. Az egyes tanulmányok végén szereplő hivatkozott kortárs magyar feminista kutatók nevének, idézett publikációinak pusztán listáját végig nézve is óhatatlanul meg kell szólaljon az olvasóban a hatalmas munka láttán az elismerő, rácsodálkozó

kérdés: Hogy lehet ennyi tanulmányt akárcsak értőn olvasni is, ennyi irodalmi szöveget, kiállítást, filmet, internetes adatbázist napról-napra figyelemmel kísérni, befogadni? Kérchy Annának *A nő nyelvet ölt* kötetéből kirajzolódó szakmaszeretete, elkötelezettsége és magas színvonalú munkabírása tiszteletet és elismerést parancsoló.

Egyúttal, talán a zavarba ejtően széleskörű ismeret és elszántság láttán is, rá is kérdez önmagára a kötet. A tanulmányok értő dekonstrukciós módszertanának jegyében nem tudja nem kibillenti a szöveget önnön komfortzónájából: Hol marad az angol, amerikai elméletekre adott kritikai reflexió? Fontos lenne arra is rákérdezni, hogy az eltérő társadalmi, kulturális közegben, jelesen a posztoszocialista magyar kulturális intézmények 21. századi rendjében megszülető művek mennyire és milyen irányban írják újra a megragadásukhoz szükséges, angol-amerikai és francia feminista gondolkodók saját kulturális, társadalmi közegeinek elemzése során megalkotott elemzési kategóriáit – ha egyáltalán. Ez lehetne *A nő nyelvet ölt* számvetését követő újabb tizenöt év méltó célkitűzése. A kötetben bemutatott értő és magasszintű értelmezések alapján izgalmas és mindenképp lehetséges útirány.

Az első fejezet, az 'Elmélet' a rákövetkező, művészeti területek mentén elkülönített tanulmányokat van hivatva megalapozni. Éppen ezért szerencsésebb lett volna ide az egyik olyan tanulmányt beemelni, ami a vizualitást elemző intermedialis tanulmányokat tudja elméletileg elhelyezni az 1970-es években jelentkező feminista pszichoanalitikus fogalom, a női tekintet, a női élvezet fogalmának kifejtését és újragondolását. A feminista önkritika során született nézőség fogalmát, a szexualitás queer felforgatásából következő sokféleképp felforgató nézői azonosulási stratégiákat, illetve a 2001. szeptember 11-én New Yorkban lejátsszódott koordinált terrorista támadás nyomán a társadalmi viszonyrendszerekbe ágyazott filmkritika szükségességét előhívó felfogás kitermelte fogalmi változásokat. Talán a „Lolita, a kishúgunk!?” tanulmányt lehetett volna beemelni ide a 'Mozgóképek' részből. Mindenekelőtt azért, mert ebből az írásból egyértelműen kiolvasható a fentebb említett elméleti ív. A tanulmány átmozgatása azért sem jelentett volna gondot, mert nem a mozgóképről, a filmről, hanem a fotográfia (statikus, állókép) műfaját elemzi, amelyet a 'Média' részbe rendezett populáris kultúra jelenségeit elemző tanulmányok járnak körül. A *Lolita*-ban a film maga inkább, mint a magyarországi nőgyűlölő, pedofília-igazoló médiarecepció kiváltotta, -feminista tiltakozás kapcsán kerül említésre, ahol éppen a 'tekintet' felfogások kerülnek a vita középpontjába. A „Nőies-e a kortárs női irodalom?” pedig kikerülhetne akkor az 'Elmélet' részből, talán át az 'Irodalom' részbe, mint konkrét esettanulmány. Ezzel az átrendezéssel egyformán fontos szempont maradna továbbra is a kötet struktúrájának kialakításában a kiemelt

és alaposan körbejárt elméleti fogalmak (narratíva, tekintet, test – kiegészülve a tekintettel) tárgyalása az ‘Elmélet’ részben, illetve a fogalmak alkalmazása és sajátosságainak, változásainak bemutatása a konkrét műalkotások elemzése során a műfajokra bontott további négy részben. A négy fejezet esettanulmányainak különösen fontos hozadéka, igaz közvetve, hogy mi történik a három elemzési kategóriával mikor műfaji határokat lépnek át, miként lesz elrajzolódnak, módosulásuk szükségszerű. Nagyon fontos érdeme ez a kötetnek: megkerülhetlenné teszi a fogalmak műfajba ágyazottságának feltérképezését. Innen pedig már csak egy lépés annak felvetése, hogy miként változnak a terminusok jelentései, ha országhatárokon, pontosabban geopolitikai régiókon, kultúrákon kelnek át.

A kötet értő kézzel kiválasztott, a neoliberais fehér, felsőközéposztálybeli, heteró, férfi elvű értékrendet megtestesítő kánonokat és előjogokat sikeresen és hitelesen felforgató műveket elemez izgalmas, meggyőző, időnként zavarba ejtő következetességgel. Reflexiói fontos, megkerülhetetlen tanulmányok minden magyarul olvasó kutató számára, aki ismeri a feminista irodalomkritika és kultúratudomány narratológiai, transzmediális és szemiotikai elméleti kereteit, s most egy rendszerező, a három kitüntetett fogalom műfaji és kulturális határátlépéseinek sajátosságai mentén szeretné a maga számára újra gondolni. Kérchy Anna tanulmányait olvasva óhatatlanul arra kényszerülünk, hogy feltérképezzük feminista ismereteink hasításait, hogy újragondoljuk és elhelyezzük saját esztétikai és ismeretelméleti közelítéseinket, s akár mi magunk is nyelvet öltünk – akár önmagunk egy-egy gondolatkísérletével szembesülve.

*Barát Erzsébet
Szegedi Tudományegyetem*

Yulia Gradszkova & Asztalos Morell Ildikó szerk. *Gendering Postsocialism. Old Legacies and New Hierarchies*. London: Routledge, 2018. 246 oldal. ISBN: 978-1-138-29606-0.

A Yulia Gradszkova és Asztalos Morell Ildikó által szerkesztett kötet arra vállalkozik, hogy egy metszetszemléletű áttekintést nyújtson a volt szocialista államok (azaz a szovjet megszállás és/vagy befolyás alatt álló) a szocialista állam felszámolása óta eltelt közel harminc évben végbement változásokról nem csak időben, de térben is. A szociológia területén íródott kötet abból a megállapításból indul ki, hogy a posztszocialista országok (Kelet-Európa és Eurázsia országai) egyszerre szeretnék nosztalgikus módon visszaállítani a hagyományosnak számító, monokulturális, nacionalista egyén alapú társadalmat, miközben ezzel egy időben a huszonegyedik századi sokszínű globális piacra igyekeznek betörni. A kötet hívószava az átmenet, azaz a kortárs problémákat a Szovjetunió idején fennálló helyzethez képest vizsgálja. A kötet elsősorban az átmenetnek azokat a változási folyamatait igyekszik bemutatni, amelyek a női és férfi nemi szerepeket érintik, rendezik újra. Hogyan változott a férfiasnak tartott szakmákban a nők aránya? Milyen lehetőségei vannak az érzékenyítésnek, a nőjogi mozgalmaknak, a kisebbségeknek? Hogyan vannak befolyással a gazdaságra a társadalmi szerepekben bekövetkezett változások? Hogyan változott az anyaság, az idősgondozás, az oktatás, a privát szféra megítélése?

A kiadványt a 2015-ben, Japánban megrendezett ICCEES (Közép- és Kelet-Európai Tanulmányok Nemzetközi Tanácsa) kongresszus inspirálta. A kötet szerzői különböző európai és ázsiai országokból származnak, akik a társadalmi nemek kérdéskörét érintő témákat minél szélesebb palettán igyekeztek bemutatni. Maguk a szerzők is olyan kutatók, akik egyszerre tartoznak több országba, több kultúrába, egyfajta úgynevezett „posztszocialista globalitást” képviselnek. A kötet ki is emeli, hogy szerkesztői, Yulia Gradszkova és Asztalos Morell Ildikó különböző országokban, Magyarországon, Kanadában, Svédországban és Oroszországban folytattak tanulmányokat, ezzel is alátámasztva az ígéretet, hogy a kötet multikulturális és nemzetközi nézőpontból készült.

A kötet fejezetei esettanulmányok, szám szerint tizennégy, melyek interjúkon, statisztikai adatokon, személyes dokumentumokon (memoárok, blogposztok, személyes interjúk), illetve jogi szövegeken alapulnak. A szerkesztők azért választották a posztszocializmust a kötet fókuszpontjának, mivel érvelésük szerint megközelítésük szociológiai természetű, nem politikai-ideológiai. Ez utóbbi esetben a posztkommunista jelző lenne a megfelelő

választás számukra. Szívesen láttam volna azonban a posztszocializmus, mint fogalom kritikai vizsgálatát, hiszen az nem csak a volt Szovjetunió és szövetségi rendszerébe kényszerült országainak átfogó geopolitikai neve lehet, az 'egyetartozás' átformálódásának politikai, ideológiai, szociális vonzatai vannak, a fogalom nem csak a szovjet rendszertől való elrugaszkodást, hanem komplexebb elméleti distinkciókat is feltételezne.

A tizennégy tanulmányt egyedül a posztszocialista államberendezkedés köti össze, mint a vizsgált jelenségek helyszíne, ezen túl viszont mind más-más elemét vizsgálják a társadalmi nemhez kötött szerepeknek és elvárásoknak. Ezért röviden bemutatnám a tanulmányok fő témáját és érvelését. A tizennégy tanulmányból kettő foglalkozik közvetlenül Magyarországgal, így a kötet általános ismertetése mellett ezt a két tanulmányt szeretném részletesebben is ismertetni.

A kötet az előszón és a szerkesztők által jegyzett, a kötetet kontextusba helyező bevezető tanulmányon felül négy részből áll. Az első blokk a földrajzi megközelítést helyezi a középpontba. A bevezető úgy érvel, hogy a berlini fal leomlása után egy határmentes világot képzeltek el az emberek, azonban ez túlzott optimizmusnak bizonyult, mivel újabb bináris határok jöttek létre: az EU országok és a maradék, a volt Szovjetunió újrarendeződött „szegény” és „gazdag” országai között; illetve új konfliktuszónák alakultak ki a volt Jugoszlávia, Közép-Ázsia és a Kaukázus területein, melyeket a posztszocialista gazdasági szakadékok csak tovább növeltek. A blokk első tanulmánya így posztkoloniális elméletek mentén igyekszik kritikusan megvizsgálni egy svéd adományozó szervezet és bosznia-hercegovinai női aktivisták kapcsolatát. Sanela Bajramović Jusufbegović érvelése szerint, habár a svéd szervezet jó szándékkal nyújtott segítsége elvitathatatlan, a kapcsolatot beárnyékolta többek között Bosznia-Hercegovina háború utáni, posztszocialista helyzete, az ehhez kötődő sztereotípiák és ideológiák. A Noriko Igarashi által írt következő tanulmány az oroszországi idősgondozást helyezi fókuszba. A Szovjetunió ideje alatt hivatalos idősgondozás nem létezett a nyugdíjrendszeren és bentlakásos intézményeken kívül. Habár ez ma már törvény által szabályozott és látszólag jól körül határolt, a tevékenység a gyakorlatban a család nőtagjaira hárul. Ezt igyekszenek feloldani bevándorló nők foglalkoztatásával. A gazdaságilag kevésbé fejlett posztszocialista országokból Oroszországba érkező idősgondozóként elhelyezkedő nők, akik a Szovjetunió alatt „szocialista testvéreként” voltak számon tartva, most új, a nők között erősen hierarchikus helyzetben találják magukat: etnicizálódnak. A migráció problémás kérdés Oroszországban, ami összetetten nehéz helyzetet teremt a nők számára. Li Bennich-Björkman tanulmánya zárja a földrajzi megközelítésű blokkot, mely a grúz és az örmény elit felfogását tárja fel a nemek közti egyenlőséggel kapcsolatosan. A tanulmány úgy érvel, hogy

bár mindkét ország erősen militáns, Örményország, Oroszországgal keresvén kapcsolatokat, elitjének viszonyulása a nemek közti egyenlőséghez nem változott, míg Grúzia Európai Unióval való szimpatizálása miatt a vezető réteg lassan, de biztosan formálja át ezzel kapcsolatos véleményét, és a fiatalabb generáció az egyenlőségre való törekvést támogatja.

A második rész témája a neoliberais irányítás és a „vállalkozói én” társadalmi neme. A rész bevezetőjében a szerkesztők hangsúlyozzák, hogy a neoliberais irányítási technikák vizsgálata különösen fontos, amikor a posztoszocialista terek társadalmi nem-alapú normáiról beszélünk. Ez hatással van a munka, a család, az ápolás és a szabadidő tereire és elvárásaira is. Ez a piacialapú, neoliberais közeg egy új, úgynevezett „vállalkozói ént” igényel, aki a szocialista múlt eltűzött közösségalapú szerveződésével szembe menve egyszerre termelő és fogyasztó, illetve teszi mindezt önmagára támaszkodva és teljes megelégedettséggel. Yulia Mikhailova tanulmánya két, az 1990-es években Japánban hoszteszként dolgozó orosz nő publikált életrajza alapján mutatja be, hogyan dolgozták fel a morálishan megkérdőjelezhető munkájuk hatásait és hogyan építették fel újra magukban a tiszteletreméltóság érzését – azaz, habár az önmegvalósítás új lehetőségei nyíltak meg számukra, a patriarchális berendezkedés hatása mégis megnehezítette az öngondoskodáshoz vezető utat. Artūras Tereškinas szövege a litván munkanélküli férfiak maszkulinitás-gyakorlatait vizsgálja. Azt elemzi, hogyan faragnak sikertörténeteket az életükből a hagyományos maszkulin szerepek figyelmen kívül hagyásával, s teremtik meg az új ideális maszkulin identitást maguknak. Olena Strelnyk arról ír, hogy az ukrán nők munkapiaci elhelyezkedését beárnyékolja az anyaság alapú identitástudat, illetve a munka és az élet egyensúlya megteremtésének nehézségei. Strelnyk „időéhínségnek” nevezi ezt az állapotot, és megállapítja, hogy (a többi posztoszocialista országhoz hasonlóan) a munkaerőpiaci részvétel támogatása helyett az anyaságra való ösztönzés kerül előtérbe a politikai- és közbeszédben.

Ebben a blokkban találjuk Asztalos Morell Ildikó tanulmányát is, melynek címe *Roma nők civil szervezeteinek ágenciája Magyarország marginalizált, vidéki önkormányzataiban*. Asztalos Morell egy olyan csoportot választott elemzése tárgyául, amely többszörösen hátrányos helyzetben van: vidékiként, kisebbségiként, ráadásul nőként politikai hangjuk szinte észrevehetetlennek tűnik. A tanulmány a Borsodi Roma Nők Egyesülete tagjaival készült interjúkon alapszik. Ez az egyesület igyekszik válaszokat találni a szociális és helyi alapú egyenlőtlenségekre, a közmunkaprogram kihívásaira. Asztalos Morell megállapítja, hogy a rendszerváltás legnagyobb vesztesei a romák voltak, mivel a gazdaság strukturális átalakulása következtében foglalkoztatottságuk javarészt megszűnt, így Magyarországon a szegénységi kérdés elsősorban roma kérdés, nem is beszélve a roma nőket érő családi

juttatásokkal és gyermekvállalási kedvvel kapcsolatos előítéletes támadásokról. Az Egyesület több fronton is igyekszik segíteni a nőket. A gyermekgondozási létesítmények nemcsak lehetőséget biztosítanak a nőknek, hogy munkát tudjanak vállalni, hanem egyúttal munkahelyet is teremtenek. Ráadásul ezek nem csak romák számára nyitottak, így az egyesület hidat teremt az etnikumok között, erősíti a bizalmat, köteléket épít, ez pedig kapcsolati tőkét biztosít a nők számára, feloldva a kulturális és diszkurzív egyenlőtlenségeket a különböző háttérű nők között. Természetesen sok kihívással is szembe kell néznie az Egyesületnek, egyrészt a roma férfiak részéről, másrészt több roma civil szervezettől, akiknek kevesebb lehetőségük van az Európai Unió források megpályázására és irányítására, ami rávilágít a civil társadalom gyengeségeire is.

A harmadik rész az államszocializmus által a térségre hagyományozott normák állhatatosságát mutatja be. A szerzők érvelése szerint a manapság megjelenő posztoszocialista fejlesztések gyökerei az államszocialista korszak nemi elvárásaiban keresendők. Az államszocialista időszak egyaránt zökkenetesen ki és állította helyre a patriarchális normákat különböző intézmények és felfogások formájában, ezt pedig a helyükön kialakult nemzetállamok sem csinálták másként. Radmila Švaříčková Slabáková tanulmánya ezt az újra rendeződést cseh nők különböző korszakokból származó memoárjainak vizsgálatával igyekszik bemutatni. Elsősorban a személyes terekre fókuszálva a tanulmány kimutatja, hogy az idősebb cseh nők esszencialista hozzáállást mutatnak a házasság, a családi élet és a házimunka felosztásának szerepében, melyet a szerző a szocialista korszakból hiányzó megfelelő feminista közbeszéd hiányával magyaráz. Yulia Gradszkova hasonló témát vizsgál a lakhatás biztosításának nézőpontjából. Érvelése szerint a nők szerepeinek konzerválódása a megfizethető és jó minőségű lakhatás hiányának következménye, részben mivel a nőktől közvetítői szerepet várnak el a komplex, privilegizált bürokratikus rendszer és a család között. A rész harmadik tanulmányát Kuanysh Tastanbekova jegyzi, amely a kazah felsőoktatásban vizsgálja a nők arányát. A tanulmány szerint a nemzetközi mintára történt reformok és a külföldi támogatók ellenére a nők aránya nem emelkedett, melyet a radikális vallásosság, az autokrata vezetés, a szociális háló hiánya és a város-vidék ellentét növekedése is befolyásolhat.

A negyedik blokk címe posztoszocialista társadalmak a piacosítás, a demokratizáció és a hagyományokhoz való visszatérés között. A posztoszocialista országokról általánosan elmondható, hogy hagyományosnak tartott, az államszocialista időszak előtti nemi szerepekhez igyekeznek visszatérni, azaz a heteronormativitást, a vallásosságot és a nacionalizálódást integrálva – ezzel próbálva ellenállni a globális egyenlőtlenségekkel szemben. A rész első tanulmányában Renata Ingbrant a lengyel keresztény egyház

abortuszvitában betöltött szerepét állítja fókuszba. Az abortuszellenes törvény a hagyományosnak tartott nemi szerepek visszaállításában kritikus szerepet játszott, amit Ingbrant a lengyel identitás maszkulinizálódásaként nevez meg.

A negyedik blokkban található a másik magyarországi vonatkozású írás a kötetben, Szekeres Valéria tanulmánya, a *Nőket hátráltató tényezők a műszaki felsőoktatásban* címmel. Egy magyar egyetem női hallgatóinak tapasztalatait vizsgálja egyéni és fókuszcsoportos interjúk alapján. Szekeres tanulmánya kezdetén röviden áttekinti a nők arányának változását a műszaki felsőoktatásban a szocializmustól napjainkig. Bár manapság több női hallgató van műszaki pályán, mint a szocialista időszakban, még mindig kifejezetten alacsony a számuk. Noha az is kimutatható, hogy arányaiban több nőn szerzi meg a diplomát, az informatikai és a műszaki területeken mégis férfidominancia van. Ráadásul, azoknak a nőknek, akik sikeresen felvételt nyernek a műszaki felsőoktatás valamely területére, több kihívással is szembe kell nézniük. A megkérdezettek arról számolnak be, hogy habár gyerekkoruktól kezdve érdeklődést mutattak a műszaki területek iránt, többségüket igyekeztek elterelni a pályáról, mondván, hogy az nem „nőies”, nincs esélyük karriert építeni. Férfi hallgatótársaik gyakran tesznek rájuk udvariatlan megjegyzéseket, de vannak közöttük, akik támogatóan lépnek fel – a női hallgatók ráadásul internalizálják is a nőgyűlöletet. A professzorok esetében hasonló a helyzet: némelyik támogatja, bátorítja őket, azonban több felháborító, sztereotipizáló megjegyzést elevenítettek fel a megkérdezett hallgatók. Sőt, volt olyan hallgató is, aki arról számolt be, hogy akadt olyan tanár is, aki egyenesen a társadalom rendjének felborulását vizionálta a női hallgatók számának emelkedésében. Mivel a női hallgatók súlyosan kisebbségi helyzetben vannak, sokkal több a negatív tapasztalatuk, viszont ugyanebből az okból megvan az esélyük arra is, hogy sikeresek legyenek, mivel többségüket hajtja a bizonyítási vágy, ami, ironikusan, férfi hallgatótársaikra is ösztönző hatással lehet.

A kötet utolsó tanulmánya Roman Abramov, Elena Iarskaia-Smirnova, Denis Saltykov közös munkája. A tanulmány azt vizsgálja meg, hogyan változott az egészségügyi szakemberek (orvosok és ápolók) filmes reprezentációja a régi szovjet és az új posztszovjet orosz filmekben. Míg a régi rendszer filmjei mögött a propaganda, az autoritás hangsúlyozása és a férfi orvos-női ápoló sztereotípiák megerősítés állt, a kilencvenes évek filmjei posztfeminista jellegű üzenetet hordoztak a nők számára. Habár a női orvosok karrierjüket előtérbe helyezve sikeresek, a magánéletük „hiányosságai” miatt nem lehetnek boldogok. A kétezres évektől kezdve inkább a nyugati mintára készült sorozatok dominálnak, ahol bár egy lassú folyamat eredményeként megváltoztak a társadalmi nemekhez kötődő sztereotipikus ábrázolások, mégis a hozzájuk kötődő klisék gyakran előkerülnek.

Nőként és feministaként mindig öröm és érdekes számomra a nőkkel foglalkozó tanulmánykötetek olvasása. Ez úttal is izgalmas volt látni a társadalmi nemek megkülönböztetését a különböző posztszocialista társadalmakat. A tanulmányok ugyan változatosak témájukban, a kötet egésze mégsem érződik széttagoltnak, a négy rész alá rendezett esettanulmányok inkább elmélyítik a témát, s koherensen tárják fel a posztszocialista országokban végbement változásokat, lehetőséget adnak arra, hogy az érintett területek magyarországi megvalósulásait nemzetközi, ám a miénkhez hasonló, posztszocialista kontextusban vizsgáljuk.

Szarnas Réka
Szégedi Tudományegyetem

Radclyffe Hall: *A magány kútja*. Ford. Gy. Horváth László. Esther Saxey utószavával. Park Könyviadó, 2017. 520 oldal. ISBN: 978-9-633-55355-8.

Egy csaknem kilencven éves regényt jelentetett meg a Park Kiadó szép, dekoratív kivitelben, nagyszerű fordításban. Mi indokolja azt, hogy éppen most ismertetik meg a magyar olvasóval ezt az annak idején zajos sikert és dühös elutasítást kiváltott könyvet, az első lesbikus *coming out* regényt? Vagy fordítsuk meg a kérdést: miért nem jelent meg annak idején?

Ez utóbbira viszonylag könnyű a válasz: a húszas, harmincas évek Magyarországnak prűd légköre szinte teljesen kizárta ezt a tematikát a közbeszédből. Ugyanakkor „léteztek lesbikus nők Budapesten, és próbálták keresni egymás társaságát. Sőt egy nők egymás iránti szerelmét bemutató pornográf regény is forgott a piacon *Bűnös szerelmek. Egy úrileány vallomásai* címmel, egy bizonyos »Nagy Irma« tollából” (Szécsi & Géra 2017, 88).

A korszak egészére viszont az a jellemző, hogy a kormányzat által leginkább sztárolt író, a *Napkelet* szerkesztője, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének alapító elnöke, Tormay Cécile (1875–1937) nagy valószínűséggel lesbikus volt, de ezt a tényt általános tagadás próbálta meg elpalástolni. A baloldali sajtó akkor foglalkozott részletesen Tormay szerelmi életével, amikor Zichy Rafael azzal vádolta meg az írónőt, hogy elcsábította feleségét, Pallavicini Eduardina grófnőt. A két nő rágalmazásért beperelte Zichyt, aki – miután Horthy is beleavatkozott a bírósági eljárásba – elvesztette a pert. A korszak hivatalossága tehát az elkendőzés taktikáját folytatta: ami nem látszik, az nincs is alapon.

Párizsban és Berlinben ezzel szemben a huszadik század második-harmadik évtizedében valósággal virágzott a lesbikus (szub)kultúra. A nők a háború alatt szerzett öntudattal mutatkoztak meg a nyilvános térben, s megjelentek mindenki számára láthatóan az addig rejtőzködő női szerelmek is. A nők nemcsak éltek, hanem alkotóként meg is örökölték a lesbikus lét sajátos világát (Lehnert 1997). A lesbikus körhöz tartozó Romaine Brooks festőművész képein zsakettbe, nadrágba öltözött, öntudatos fiatal nők jelennek meg. Egyik képének címével – *Peter, egy fiatal angol lány* – is jelzi modelljének határhelyzetét. Az ő képén jelenik meg kutyái társaságában Lady Troubridge is, Radclyffe Hall élettársa. Jeanne Mammen ironikus alkotásait a lesbikus bárok, lokálok hangulata lengi át. Volt saját színük – a lila, viráguk – az ibolya, és ikonjuk – Marlene Dietrich, aki énekesként szívesen fellépett lesbikus bárokban, bár interjúiban, életírásában mindig is tagadta, hogy köztük tartozna.

Ebben a légkörben született s jelent meg, Virginia Woolf *Orlando*jával¹ egy időben, 1928-ban Radclyffe Hall *The Well of Loneliness* című könyve, amely most végre magyarul is olvasható. A mű a *The Pink Paper* listáján a világ 500 legjobb leszbikus és meleg regénye között a tizenhatodik helyet foglalja el.

A szerző, Radclyffe Hall (1880–1943), aki műveit kettős családnevével jegyezte, női keresztnévét, a *Magueritet* pedig magánéletében *Johnra* cserélte, *The Well of Loneliness* megjelenésekor már ismert, sőt sikeres írónak számított. *Adam Breede* című, 1926-ban keletkezett regényét a *Prix Femina* és *James Tait Black* díjjal tüntették ki. Magánéletében nyíltan, sőt büszkén vállalta nőszerelmeit. Férfias szabású kabátokat és kalapokat hordott, bár hozzájuk általában szoknyát viselt.

A magány kútjával foglalkozók jó része tévesen állítja, hogy Radclyffe Hallnak ez az egyetlen leszbikus tematikát középpontba állító írása. Két másik szövegéről is szólni kell, ezek időben mintegy keretbe fogják *A magány kútját*, és annak motívumait dolgozzák fel, a fő regényhez képest másként. Az 1924-es *The Unlit Lampe* („*A meg nem gyújtott lámpa*”) nevelődési regény Joanról, aki egy dél-angliai településen él nyugalmazott ezredes apjával, hipochonder anyjával és önző húgával. A történet hasonlít Stephenére *A magány kútjából*, fellelhető benne az intellektuális társként a főhősnő mellé álló nevelőnő is. Ő arra biztatja tanítványát, hogy képezze magát, menjen egyetemre. Ez nem sikerül, mivel Joan nem képes legyőzni családjá heteroszexuális nőtagjainak – anyjának és Milly húgának – korlátlan önzését. A történet tanulsága az, hogy a kitörés csak férfisegítséggel – ezt kapja meg Stephen az apjától – és elegendő pénz birtokában lehetséges. Joan és Elisabeth marad a sivár családi kör fogságában. A leszbikus (inverz) vonal ebben az írásban még csak sejtethető.

A másik megemlíthető írás az 1934-ben megjelent *Miss Ogilvy Finds Herself* („*Miss Ogilvy magára talál*”). A novella hőse *A magány kútjához* képest itt már Stephen életének egy másik szakaszát, a világháborús éveket éli át. Miss Ogilvy agresszívnek és furcsának nevezi magát, aki már gyermekkorában is egy „queer little girl” volt, akire nővérei úgy tekintettek, mint az öccsükre. Anglia háborúba lépése valósággal felvillanyozza. A fronton megalapítja az „egységet”, amely befogadja a hozzá hasonló furcsa női szerzeteket. A novella címe ezért úgy is értelmezhető: Miss Ogilvy megtalálja önmagát a közösségben. A háború vége ugyanakkor sokként éri a nőt: vissza kell térnie régi életébe, amelynek sivárságát és szűkösségét most még drámaibban érzi. De Anglia maga is kisebbnek tűnik, nem az a hatalmas világbirodalom már, amelyért harcba indult az egység és Miss Ogilvy maga is.

Miss Ogilvy egy kirándulásra indul Devon partjai előtt fekvő kis szigetre, amelynek ősi szikláinak között soha nem érzett otthonosság lengi körül.

¹ Egészen más okokból, de Virginia Woolf 1928-as *Orlando*ja is csak 1977-ben jelent meg magyarul Szávai Nándor fordításában.

Álomszerű állapotban tér magához – történelem előtti férfiként kémleli a messzeséget, mellette női társa. A nő halott testét a helyiek találják meg a barlang bejáratánál, de mi tudjuk, hogy „magára talált”, visszaköltözött az idő csapdájából kimenekülve igazi hazájába.

Ez a novella a nagyregény után született. Poétikája – habár miniatűr formára alkalmazva – magán viseli Wolf *Orlando*jának felszabadító hatását.

A fő mű azonban mégiscsak *A magány kútja* marad. Szerzője tézisregénynek szánta, ezt az író nő élettársának, Una Troubridge-nek a biográfiájából tudjuk, amelyet Radclyffe Hall halála után írt. Azzal a szándékkal írta a szerző, hogy szót emeljen „egy félreértett kisebbségért”, s azért tette ezt regényformában, hogy azok is megérthessék, akik nem olvasnak szakmunkákat (Saxey 2017, 491). Megjelenésekor a könyvet zajos siker és dühös elutasítás fogadta. Sokaknak adott bátorságot, sokak számára jelentette rejtőzködő létük legitimitását. Első kiadását – ma már nehezen érthető módon—pornográfia vádjával betiltották Angliában. Tiltott gyümölcsé tétele népszerűségét persze még inkább fokozta.

Mindezek alapján Radclyffe Hall műve lehetne mindössze egy szócikk a feminizmus történeti lexikonában. De nem az lett, helyesebben nemcsak az lett belőle! Ma is élő, zsigerig ható olvasmányélményt kínál, ezt bizonyítják a regény eredeti, angol nyelvű kiadásának és fordításainak sorozatos megjelenései.

Az olvasói érdeklődés mellett mind maga a regény, mind szerzőjének személye napjainkban is a tudományos érdeklődés középpontjában áll. Az elmúlt években több olyan terjedelmes tanulmány és könyv jelent meg, amelyek részben újabb anyagot tárnak fel a szerző életéből, részben magyarázatot keresnek a fő mű belső ellentmondásosságára (Fest 2009). Ez mindenekelőtt abban áll, hogy bár Radclyffe Hall műve tézisregényként elsőként szállt síkra a női homoszexualitás elfogadásáért, ezt művésziileg nagyon is hagyományos formában tette. Ez különösen akkor szembeötlő, ha a művet az ugyanabban az évben megjelent *Orlando*hoz viszonyítjuk. Ez utóbbinak a művészi értéke kétségtelenül nagyobb, az értelmezési keretek gazdagabbak és burjánzóbbak, s az irodalmi kánonba való befogadását az is megkönnyítette, hogy olvasható – a leszbikus tematikát zárójelbe téve – művészregényként is.

Radclyffe Hall nemcsak művészi szempontból követ egy hagyományos regénypoétikát, hanem roppant konzervatív világszemlélete alapján is. Bár *A magány kútja* leplezetlenül kiáll egy addig háttérbe szorított, észre sem vett csoport jogaiért, mindezt azonban úgy teszi, hogy nem kérdőjelezi meg a két nem – a férfi és a női – binaritását, sőt, a férfinem primátusát sem. Ezt csak kiegészíteni óhajtja az „inverzek” elfogadtatásával. Annak a harmadik nemnek követel helyet, amelynek tagjai addig észre sem

vett lényként vagy megvetett páriaként vegetáltak egy férfigogú társadalom sötét zugaiban. Ez a szerzői szándék, a művészi megvalósulás azonban ennél sokkal bonyolultabb és összetettebb.

A regény alapmotívuma az idegenség. Stephen, a protagonista gyermekkorától kezdve idegenként mozog a családi térben. Lánynak született a várt fiú helyett, de a várt nemnek megfelelő nevet és nevelést kap. Ez felerősíti benne azokat a jegyeket – mozdulatai híján vannak minden kecsességnek, lényéből dac árad –, amelyeket környezete lányhoz nem illőnek talál. Stephen anyja szemében iszonyodást, apja szemében szánalmat lát. Mások tekintetének tükrében pedig önmagát szörnyszülöttnek.

Stephent így látja az anyai szem:

Ám szigorúan szemlélve lányát, dús, rőtes haját, a merész, mogyoróbarna szempárt, amely annyira emlékeztetett az apjáéra, aminthogy a gyermek egész megjelenése és modora is, Annát hirtelen valami ellenségesség öntötte el, amely igen közel állt a haraghoz. [...] gyalázként élte meg ezt a hasonlóságot a férjével – mintha a szegény, ártatlan, hétéves Stephen valamiképp a karikatúrája volna Sir Philipnek, fogyatékos, méltatlan, hamis reprodukciója – holott tudta, hogy a gyermek csinos. (14)

Az „anyai szem” ebben az esetben a társadalom mindent tradicionálisan, szigorúan csoportba osztva szemlélő tekintetét jelképezi. Anna maga is szenved gyermeke iránti érzéseinek ambivalenciájától, hiszen ő az „odaadó anyák fajtájából származott”. A kettejük közti *double bind* viszonyt az apa feltétel nélküli elfogadó szeretete ellensúlyozza. Sir Philip engedi, hogy Stephen kedvteléseinek éljen, hagyja, hogy férfi hősökkel, például Nelson admirálissal azonosuljon. Gyermekkorától kezdve magával viszi a vadászatokra, majd egy saját hátaslovat is ajándékoz neki.

A vidéki környezetben felnövekvő különös gyermeknek apján kívül még egy segítőtársra akad, Puddle, az egyetemet végzett nevelőnő személyében. Ő ébreszti fel Stephenben a tudásvágyat, s közvetíti számára a klasszikus kultúrát.

Itt kell megemlíteni azt a mély kapcsolatot, amely a főhőst a természethez, az angol tájhoz köti, s azt a szoros viszonyt, amelyet ennek a természetnek más lényeivel, kutyákkal, lovakkal ápol. Az angol irodalom legemlékezetesebb lapjai közé tartozik, ahogyan Radclyffe Hall megszólaltatja ezeket a nyelv nélküli lényeket. Rafterry élete és halála az ember és társaként élő állat együtt és egymásért létezésének kivételes finomságú leírása.

Egy gazdag arisztokrata család gyermeke – ehhez a körhöz tartozott egyébként maga Radclyffe Hall is – megengedhet magának némi extravaganciát viselkedésben és öltözködésben. Felnőve azonban neki is egyértelműen el kell foglalnia a helyét a nemi szerepek dichotómiájában. Az

apa érti Stephen személyiségének sajátos vonásait, fel is akarja készíteni a felnőtt életre, de túlságosan sokáig halogatja a tisztázó beszélgetést. Egy végzetes baleset tragikus hirtelenséggel véget vet életének, Stephen pedig magára marad.

Mégpedig a lehető legrosszabbkor, hiszen a bontakozó szexualitás a tágabb környezete számára is egyre nyilvánvalóbban kínos helyzetekbe sorolja. Először a barátból udvarlónvá válni akaró Martint űzi el feltámadt undorral, aztán heves lángolással beleszeret a szomszéd birtokon lakó Angela Crossbyba.

Kipattan a botrány, ez pedig szükségszerűen elvezet az anyával való szakításra. Anna nyíltan Stephen szemébe vágja, hogy létét a természet elleni bűnnek érzi, kifejezi irtózatát „a tested kéjvágásával kapcsolatban, a tébolyodott, fegyelmetlen tested természetellenes epekedésével kapcsolatban” (223).

A kenyértörés nem hozza Stephent kiszolgáltatott helyzetbe, mivel apai öröksége bőségesen biztosítja számára az önálló élet lehetőségét. Puddle-al Párizsba költözik, megkezdí írói pályáját, s már első könyve sikert és megbecsülést hoz neki.

A regény eddig egy nem egészen szokványos fejlődésregény egy erőszakolt *coming out*al a végén. A második rész perspektívája szélesebb, a földrajzi és a társadalmi térben egyaránt.

Az első világháború, bármilyen furcsán hangozzék is, közelebb hozta egymáshoz a különféle népeket és társadalmi csoportokat. A közös szenvedés talaján a szolidaritás új formái szökkentek szárba. A férfiak tömeges frontra küldésével új tevékenységi formák váltak hozzáférhetővé a nők számára. A világháború kitörése lehetőséget ad Stephennek is arra, hogy kilépjen arisztokrata és értelmiségi világából, s tevékenyen részt vegyen a társadalom életében. Ahogy Puddle mondja: „ez a háború a magadfajtának is kínálhat lehetőséget” (299). És csakugyan. Fiatalon megszerzett készségei most nagyon jól hasznosulnak. Vörös keresztos autó vezetőjeként jár a frontvonal közelében, emberéleteket ment, és része lesz egy női bajtársi közösségnek.

Ebben az új életben ismeri meg Maryt, az egyszerű sorból származó walesi lányt. Kapcsolatuk a háború után szerelemmé érik. Egy olyan, kölcsönös odaadáson épülő viszonyrá, amelyre Stephen annyira sóvárgott. „Míg karjaiban tartotta a lányt, úgy érezte, mindene ő Marynak: apja, anyja, barátja és szerelmese, mindene; és Mary is mindene őneki – gyermeke, barátja, szerelmese, mindene” (351).

A háború és az azt követő párizsi élet kinyitja az ablakot, kitágítja a teret a vidéki angol földesúri lét szűkössege után. Az ismerkedésben segítő társak is akadnak. A cinikus világfi, Jonathan Brockett bevezeti Stephent és Maryt a „másik” Párizs életébe, ahol Valérie Seymour, a nagyvilági leszbikus

éli csillogó és változatos életét. Hozzájuk csatlakozik a művészek különös társasága, kik mindannyian ugyanazt a stigmát viselik: saját nemükből választanak maguknak párt. Ott van a tenyerestalpas Jamie, „aki egy kicsit meghibbant a lelkét ostromló, merev, szakszerű kompozícióban kifejeződni akaró zenétől” (400). Mellette szerelme, Barbara, a szelíd lelkészlány. Vagy Wanda, a férfi és női lét között vergődő szenvedélyes lengyel festőnő, időnként kitörő vallási extázis rohamaiban, kinek „szerelmei olyan változatosak voltak, hogy nem volt mihez mérni őket” (397).

A pokol legsötétebb bugyraiba is leereszkednek, a Le Narcisse és az Alec törzsközönségének körébe, „a kopott, mégis csiricsáré, félénk, mégis dacos emberek” közé, akik drogos kábulatban élnek reményvesztett életüket (433). Stephen itt vall testvériséget, itt osztja meg a sorsot velük:

Egy ifjú ment arra a barátjával, de a táncolók elrekesztették az útjukat, meg kellett állniuk az asztalánál. Az ifjú lehajolt, arca majdnem egy szinten volt Stephenével – szürke, drog marta arc, folytonosan remegő szája.

– Ma sár – suttogta.

Megborzongott, összeszorított öklét bámulta; körme alatt elfehéredett a hús.

– Mon frère – motyogta. (434)

Itt talál igazán magára Stephen, aki felnőve lázasan kereste idegenségének okát, a test és a lélek össze nem illésének magyarázatát. Hiszen ő is az volt, ami El Kazovszkij Szilágyi Ákos szerint: „Nemcsak nem látszol annak, aki vagy, tényleg nem az vagy. Pontosabban az is vagy, meg nem is az. Tudatodban férfi, testedben nő” (Szilágyi 2018).

A titok megfajtése érdekében Stephen filológusi hévvel merül el azokban a tudományos leírásokban, amelyeket apja titkos könyvrekeszében talál. Ezek között voltak korabeli szexualtudományos művek, pl. Krafft-Ebing könyve, amelyekben megtalálta *inverzitásának* leírását. Ez a korszakban használatos szó egyaránt vonatkozott férfiként viselkedő nőkre és nőként viselkedő férfiakra is. A tudományos olvasmányok pedig bizonyos mértékig megnyugtatták. Már nem személyes fátumként éli meg sorsát, tudja, nincs egyedül, vannak hozzá hasonló sorsú emberek mindenütt. Elfogadja a freudi „kasztrált nő” státusát.

Ahogy gyarapodnak ismeretei a hozzá hasonlóak világáról, mélyül önreflexiós képessége is. Erkölcsi problémaként éli meg szerelmi kapcsolatát, házasságszerű együttélését Maryvel, akiről a szöveg végig hangsúlyozza, hogy „igazi nő”. Elmélyülő katolicizmusa – ebben osztozik a szerzőével – bűnnek tünteti fel az együttélésüket. Ez a kapcsolat nem felelhetett meg a heteroszexuális házasság abszolút ideáljának, amelyet sem a szerző, sem a protagonista nem kérdőjelez meg, éppen a kínzón megélt „hiány” okán.

Ekkor dönt úgy, hogy feláldozza magát Mary érdekében. Elűzi őt magától, hadd lelje meg a boldogságát – úgymond normális módon – egy férfi oldalán. Ahhoz a Davidhez „adja férjhez” barátnőjét, akihez fiatal korában mély barátság fűzte, s akitől annak férfias udvarló gesztusai riasztották el.

A cselekménynek ez a mozzanata hasonlóságot mutat a *Koméliás bölgy* regényzárlatával. A társadalomból kitaszított személy – Dumas-nál a luxusprostituált, Radclyffe Hallnál a magát szörnyetegként megélő *inverz* Stephen – azzal bizonyítja szerelmének mélységét és tisztaságát, hogy lemond róla. Ezzel mutatja meg, hogy szerelme boldogságát, nyugalma a sajátjánál többre értékeli. Áldozata erkölcsi magasságba emeli őt, magasan azok fölé, akik lenézik és megvetik őt.

A regényről szólva kikerülhetetlen a kérdés, hogy csakugyan leszbikus identitásvállalás-e a főszereplőé. Stephen női testében férfihabitus alakít ki. Testéhez való viszonya ellentmondásos, férfias sportokkal, vívással, lovaglással acélosítja izmait, de nem tesz semmit azért, hogy végképp átlépjen a nemeket elválasztó határon. Sem sebészeti beavatkozásra nem gondol, sem viseletében nem hasonul teljesen a férfiakhoz. Judit Halberstam (idézi Fest 2009, 114) szerint Radclyffe Hall nem kíván kilépni a heteroszexuális mátrixból, csupán a maszkulin pólust emeli fel azzal, hogy felmutat egy hozzá kapcsolódó „nőies férfiaság” (*femalemasculinity*) változatot. A középosztályi fehér testhez kapcsolódó konstrukció pedig napnál világosabban mutatja meg a nemi identitások mesterséges voltát.

Ez alapján egyértelmű, hogy *A magány kútja* nem feminista regény. Stephen nem nőként kívánja magát és a magához hasonlókat elfogadtatni, hanem a férfiakat megillető jogokkal kíván élni társadalmi korlátozás nélkül. Nem a társadalmi berendezkedést kívánja megváltoztatni, csak a patriarchális rendszert akarja módosítani annyiban, hogy a kitaszított „inverzek” is elférjenek benne.

De egy regénynek, még egy bevallottan tézisregénynek sem célja a „társadalmi valóság bemutatása”, még kevésbé azt jobbító tanácsok, receptek megfogalmazása. Egy művészi alkotás az átélés élményét kínálja fel, teszi ezt kilencven évvel a regény születése után még különösebb emóciókat és gondolatokat ébresztve.

Fogadjuk be egy művész víziójaként, merüljünk el az emberi szenvedés és boldogság leírásában, melyhez a békeidők vidéki Angliája és az első világháború utáni Párizs vibráló élete szolgál kulisszául.

Huszár Ágnes
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Felhasznált irodalom

- Fest, Kerstin. 2009. *And All Women Mere Players? Performance and Identity in Dorothy Richardson, Jean Rhys and Radclyffe Hall*. Wien: Wilhelms Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung.
- Lehnert, Gertrud. 1997. *Wenn Frauen Männerkleider tragen. Geschlecht und Maskerade in Literatur und Geschichte*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Saxey, Esther. 2017. „Utószó.” Radclyffe Hall. *A magány kútja*. Budapest: Európa, 491–515.
- Szécsi, Noémi & Géra Eleonóra. 2017. *A modern budapesti úrinő (1914–1939)*. Budapest: Európa.
- Szilágyi, Ákos. 2018. „[El Kazovszkij ideje](#).” *Élet és Irodalom* 63 (27).

KONFERENCIAFELHÍVÁSOK

Gender and Transnational TV Conference, University of Liverpool, UK, 2020. június 11–12. Összefoglaló (250 szó) és bemutatkozás (100 szó) beküldési határideje: **2020. január 20.** a a.louis@shu.ac.uk és abigail.loxham@liverpool.ac.uk címre. További [INFORMÁCIÓ](#).

Connections: Exploring Heritage, Architecture, Cities, Art, Media, University of Kent, UK, 2020. június 29–30. Jelentkezési határidő: **2020. február 10.** További [INFORMÁCIÓ](#).

Taboo – Transgression – Transcendence in Art & Science, 4. University of Applied Arts Vienna, Ausztria, 2020. november 26–28. Jelentkezési határidő: **2020. március 31.** További [INFORMÁCIÓ](#).

Arts, Media & Culture: „Embracing Difference”, University of Barcelona, 2020. szeptember 17–20. Összefoglalók beküldésének határideje: **2020. április 30.** További [INFORMÁCIÓ](#).

NYIM 16, TNT, Szegedi Tudományegyetem, 2020. szeptember. Összefoglaló beküldési határideje: **2020. június 17.** További [INFORMÁCIÓ](#).

FOLYÓIRAT- ÉS KÖTETFELHÍVÁSOK

Internet, Humor, and Nation in Latin/x America, eds. [Héctor Fernández L’Hoeste](#) & [Juan Poblete](#). Az 500–1000 szavas összefoglaló, tervezett hivatkozások listája, rövid bemutatkozás beküldési határideje **2020. május 1.**

Call for edited collection: *Mobilities on Screen* (Routledge), ed. Dr. [Ruxandra Trandafoiu](#), Edge Hill University. Fejezet összefoglalója (300 szó) és rövid bemutatkozás beküldési határideje: **2020. január 31.** További [INFORMÁCIÓ](#).

Epistolary Forms in Film, Media and Visual Culture, eds. [Catherine Fowler](#) & [Teri Higgins](#). Az összefoglaló (350 szó) és egy rövid bemutatkozás beküldési határideje a két szerkesztőnek: **2020. január 10.** További [INFORMÁCIÓ](#).

SZABADON LETÖLTHETŐ E-SZÖVEGEK

SYNOPTIQUE 8 (2): „The Labour of Media (Studies): Activism, Education, and Industry”. Guest edited by the Medialabour Collective. Letölthető [ITT](#).

Új kötet a digitális bölcsészet területén: *Failing Gloriously*. Ed. Shawn Graham, University of North Dakota: Digital Press. Letölthető [ITT](#).

Catalyst. Feminism, Theory, Technoscience 5 (2): special section on Plantarium: Human-Vegetal Ecologies, eds. Marianna Szczygielska & Olga Cielemecka. Letölthető [ITT](#).

SZERZŐINKRŐL

BARÁT ERSZÉBET a Szegedi Tudományegyetem Angol Tanszékének docense, 2000 szeptembere óta egyben a CEU, Budapest Gender Studies Tanszékének oktatója is. PhD-jét a Lancasteri Egyetemen szerezte nyelvészetből, 2000-ben. Programfelelőse az Anglisztika MA ‘Gender through literatures and cultures in English’ specializációjának. Alapító főszerkesztője a *TNTeF-nek*. 2005 óta szervezi a Szegedi Tudományegyetemen a TNT Kutatócsoport rendezésében évente sorra kerülő társadalmi nemek tudományának konferenciáját, a NYIM-et. Kutatási területe a feminista elméletek gender fogalma, az identitás relációs modelljei, a nyelv, hatalom és ideológiai összefüggései, a feminista és queer elméletek határterületei, valamint a szexualitás/nemiség és nyelvhasználat összefüggései. Rendszeresen publikál magyar és angol nyelvű folyóiratokban, kötetekben. E-mail: zsazsa@lit.u-szeged.hu.

CZEFERNER DÓRA a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének, Horthy-korszak Témacsoportjának fiatal kutatója. Diplomáit anglisztika és történelem szakon szerezte a PTE BTK-n 2010-ben és 2013-ban. DAAD ösztöndíjasként a Lipcsei Egyetem posztgraduális képzésében vett részt 2014/2015-ben. Kutatásaiban az osztrák–magyar nőmozgalmi sajtó 1918 előtti fejlődési tendenciáit vizsgálja, valamint Schwimmer Rózsa életét és kapcsolati hálóját igyekszik rekonstruálni. E-mail: czefernerd@gmail.com.

FÓRIZS GABRIELLA a Szegedi Tudományegyetemen, anglisztika alapszakon végzett 2012-ben, majd ugyanitt, anglisztika mesterszakon 2019-ben. Tudományos érdeklődési területe a társadalmi nyelvhasználat és a nyelvpragmatika. Mesterszakos diplomadolgozatában az illegitim kérdések magyar politikai hírinterjúkban történő használatát vizsgálta, a műsorvezetők kérdés-használatát és interjúvezetési stílusát, illetve a politikusok válaszait a TV csatornák politikai beágyazottságának függvényében. E-mail: gabriella.forizs@iccas-szeged.hu.

GÉCZY DOROTTYA kultúra, viselkedés és életmód szociológián végzett 2016-ban. Jelenleg PhD hallgató a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskolájában, a Szociálpszichológia Programban. Fő kutatási területe

az előítélet, a kisebbségpszichológia, a gender tudományok, a szociális reprezentáció és az identitás fenyegetettség. Email: diobelhajos@gmail.com.

GELENCSÉR PETRA elsőéves hallgató az ELTE szociológia mesterszakán, itt végzett alapszakon 2019-ben. Tudományos érdeklődési területei közé tartozik a társadalmi nemek szociológiája és a politikai szociológia, ezeken belül leginkább a diszkurzuselemzés és különböző szociálpszichológiai jelenségek vizsgálata foglalkoztatja. E-mail: artep97@gmail.com.

HUSZÁR ÁGNES nyelvész fő kutatási területei: a szociolingvisztika, a pszicholingvisztikán belül a beszédprodukció kutatása és a gendernyelvészet. Ezekhez a tudományterületekhez kapcsolódó kurzusokat tartott a PTE és az ELTE nyelvtudományi doktori iskoláján. Mintegy kétszáz közleménye jelent meg, a magyaron kívül publikál angol, német és orosz nyelven is. Legfontosabb írásai: *A gondolatától a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbőlcsészés tükrében* (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2005/2015); *Bevetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők kommunikációja és nyelvhasználata?* (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2009); *A nő terei* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2011); „[Nationalism and Hungarian Education Policy: Are the Literary Works of Cécile Tormay, József Nyíró, and Albert Wass Appropriate for the Hungarian School Curriculum?](#)” *AHEA* 7 (2014); „[A hiány helye: roma nők](#)” *TNTeF* 5 (2015). E-mail: agnes.huszar2010@gmail.com.

KÉRCHY ANNA a Szegedi Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézetének habilitált egyetemi docense, ugyanitt a Társadalmi Nemek Tudománya (TNT) Kutatócsoport tagja. Főbb kutatási területei a társadalmi nemek tudománya, a test elméletei, a feminista és posztstrukturalista irodalom- és szubjektumelmélet, a 19. századi és a posztmodern nőirodalom, gyermekirodalom és fantasztikus irodalom, valamint a kulturális reprezentációk inter- és transzmediális aspektusai. Az *Alice in Transmedia Wonderland. Curiouser and Curiouser New Forms of a Children's Classic* (McFarland, 2016), a *Body-Texts in the Novels of Angela Carter. Writing from a Corporeographic Point of View* (Edwin Mellen, 2008) és az *A nő nyelvet ölt: Feminista narratológiai, esztétikai, testelméleti tanulmányok* (JatePress, 2018) című monográfiák szerzője, 6 tanulmánykötet és 3 folyóirat különszám szerkesztője. Utóbbiak között szerepel a *Feminist Interventions in Intermedial Studies* című *EJES* különszám (2017). E-mail: akerchy@gmail.com.

KOCSOR FERENC a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetének tudományos munkatársa. Diplomáit a PTE biológus és közgazdász képzésein szerezte, doktori disszertációját 2015-ben védte meg a PTE Elméleti Orvostudományok Doktori Iskola viselkedéstudományok programjában. Fő kutatási témái az evolúciós pszichológia területére, valamint a kognitív- és a szociálpszichológia határmezsgyéjére esnek. Elsősorban személyészleléssel, arcészleléssel, a sztereotípiák kialakulásának kognitív hátterével foglalkozik. E-mail: kocsor.ferenc@pte.hu.

KOZMA LUCA a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézetének tudományos segédmunkatársa. A PTE Pszichológia Doktori Iskola Evolúciós és Kognitív Pszichológia Doktori Programjának doktorjelöltje. 2015-ben ugyanitt szerezte pszichológus diplomáját. Kutatási témájában az evolúciós pszichológiát és a szociálpszichológiát ötvözi, és főként személy- és arcészleléssel, illetve a nemi szerepek párválasztásra gyakorolt hatásával foglalkozik. E-mail: kozma.luca@pte.hu.

KÖRÖSI ZSUZSA az Université Paris XIII-on volt angol nyelvoktató. Dokumentumfilm rendező, újságíró. A Les Films du réveil filmproduktions egyesület tagja. E-mail: suzanne.korosi@gmail.com.

KÖVÉR-VAN TIL ÁGNES jogász, szociológus, habilitált egyetemi docens az ELTE Társadalomtudományi Karának Szociális Munka Tanszékén. 2015-től a Társadalmi Nemek Tanulmánya mesterszak szakigazgatója, 2013-tól vendég professzor a University of Illinois, Chicago, Urban Planning and Policy Tanszékén. Kutatási területei: esélyegyenlőség a foglalkoztatáspolitikában; jelentés- és realitás-konstrukció a társadalmi nemekről szóló diszkurzusokban; női „túlélés” és „siker” narratívák; demokrácia és civiltársadalom. Elektronikusan elérhető publikációi: [Egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség a foglalkoztatáspolitikában](#) (2012); [Peacebuilding - Gender - Social Work Re-conceptualizing Rights and Gender: Snapshots from a Grey-Zone Democracy](#) (2015); [Captured by State and Church: Concerns about Civil Society in Democratic Hungary](#) (2015); [Kérdések és összefüggések: a demokrácia és civil társadalom magyarországi kontextusokban](#) (2016). Számos további tanulmánya és könyvfejezete jelent meg magyar és nemzetközi folyóiratokban és kötetekben. Email: kovera@tatk.elte.hu.

LÁNG ANDRÁS pszichológus, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi docense. Fő érdeklődési területe a

fejlődési szemléletű klinikai pszichológia. Ezen belül a személyiségzavarok és a maladaptív és sötét személyiségvonások kialakulásának kutatásával foglalkozik. Számos nemzetközi publikáció szerzője, a machiavellizmus kutatásának nemzetközileg is elismert szakértője, illetve publikációk társszerzője, melyekhez módszertani és/vagy statisztikai szaktudásával járul hozzá. E-mail: lang.andras@pte.hu.

SZARVAS RÉKA másodéves PhD-hallgató a Szegedi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskolájában. Tudományos kutatási és érdeklődési területe a társadalmi nemek tanulmánya, ezen belül a kortárs nőirodalom, a feminista metafikció és a korporeális narratológia. Disszertációja mesterszakos szakdolgozatának folytatása, melynek címe *Mad Housewives and Cool Girls: Gillian Flynn's Novels as Feminist Metafiction* (*Őrült háziasszonyok és tuti csajok: Gillian Flynn regényei, mint feminista metafikció*) (2018). E-mail: szarvasrekaanna@gmail.com.

SZIGETHY NÓRA abszolvált mesterszakos hallgató a Szegedi Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézetében. Tudományos kutatási és érdeklődési területe a leszbikus irodalom megjelenése és sajátosságai a 20. század első felében. Mesterszakos szakdolgozatában a leszbikus irodalom és a leszbikusságról publikált szexológiai orvosi szövegekre reagáló narratívák kapcsolatát elemzi. E-mail: noraa.szigethy@gmail.com.

VARGA ZSÓFIA a Pécsi Tudományegyetemen kezdte pszichológia tanulmányait (alapszak) 2015-ben, jelenleg a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem mesterszakos pszichológus hallgatója. E-mail: vargazsofia08@gmail.com.

ABSTRACTS

Interpretation of Sex, Sexuality, and Sexual Knowledge in the Discourse of the Austro-Hungarian Feminist Movements before 1918

Czeferner, Dóra

Centre for the Humanities, Institute of History, Budapest

Leaders of the Austrian bourgeois-liberal and Hungarian feminist organizations considered sex education of youth extremely important in the late 19th and early 20th century: they discussed these issues not only in their official organs, but also within the frame of different presentations and discussion evenings before 1918. Questions regarding the exchange of sexual knowledge and white slavery also became an important part of their agendas. Besides this, they handed in several proposals to governments and asked MPs for the introduction of coeducation, for reasonable legal regulation of sex education at schools, and for the prevention of prostitution. In spite of the importance of the topic, it is crucial to point out that neither the Austrian, nor the Hungarian historians have devoted enough attention to this question. That is the reason why in this paper I will examine how the two most important Austrian bourgeois-liberal and Hungarian feminist associations made efforts to find solutions to the above-mentioned issues before the First World War and between 1914 and 1918. To this, I rely on the documents of the official organs of the organizations as well as archival sources in Budapest, Vienna, and New York.

Unwarranted Questions in Hungarian Political News Interviews

Fórizs, Gabriella

University of Szeged

The aim of this study is to explore and investigate the use of unwarranted questions (i.e. questions that are deemed to be too sensitive or personal to be asked in public) in Hungarian political news interviews by observing 3 interviewers: two female and a male host. Data was collected from two TV companies: *M1*, a state-supported TV channel, and *ATV*, a privately-owned

TV company, between September and October 2014; that is, around the time of the municipal elections in Hungary. On the one hand, I examine the differences in the interviewers' choice of unwarranted question use by studying their interviewing styles, the question topics where unwarranted questions emerged, and the ways those questions were formulated depending on the topic of the interview and the interview subjects. On the other hand, I analyze the ways politicians, as interviewees, tackle such demands in order to shed light on the factors that influence their choice of responding or non-responding.

Women and Men's Gender Identity Threat in Contemporary Hungary: Exploratory study

Géczy, Dorottya & Varga, Zsófia

University of Pécs

In our research, we studied gender as a social representation or a social construct, which gains its actual content and value through the interaction of members of society (Moscovici 1961; Jochelovich 1996; Wagner 2003). Using the Multiple Threat and Prejudice Questionnaire (Siegler et al. 2017), we surveyed the perception of gender identity threats amongst 158 Hungarian adults. We also analyzed associations of women and men with high or low gender identity threats to their own sex. We found that men in our sample showed a higher level gender identity threat than women, and we believe it has got to do with men's perceived "devaluation".

Division of Labor in the Home by Same-Sex Couples

Gelencsér, Petra

Eötvös Loránd University

The main aim of the paper is to examine patterns in the division of housework among same-sex couples as well as the relationship between these patterns and the factors that usually play a substantial role in the allocation of household chores. I have found that same-sex couples have to create new strategies – particularly as a result of the lack of some established model. The study is based on semi-structured interviews with members of three lesbian and three gay couples.

Hungarian Validation of Two gender Role Questionnaires: The Multicultural Masculinity Ideology Scale and the Femininity Ideology Scale

Kozma, Luca, Láng, András & Kocsor, Ferenc

University of Pécs

Gender roles that men and women perform are largely dependent on a given society's social system as well as the expectations of its members. There are several questionnaires available in the literature that measure individuals' endorsement of the roles generally expected of their sex and how their behavior enacts ideologies of gender. However, their validity is limited to a narrow geographical and temporal scope. Therefore, our aim was to develop gender role questionnaires that can be used in current Hungarian research by adapting two existing measurement tools to a Hungarian sample. Using online data, we developed the Hungarian versions of the Multicultural Masculinity Ideology Scale and the Femininity Ideology Scale using principal component analyses. Both questionnaires consist of several subscales with adequate reliability coefficients. The combined use of the two measurements provides a reliable way of measuring the relationship between masculinity and femininity ideology.

The 1973 Petition for Maintaining Freedom of Abortion in Hungary

Körösi, Zsuzsa

Paris–Budapest

This article focuses on the largely forgotten petition-action against the restriction of women's right to abortion that took place in Hungary in 1973. Documents recently rendered public from the Hungarian National Archives (MNL) and the State Security Archives (ÁBTL), documents from the Blinken OSA collection as well as interviews carried out in 2015-16 with 19 participants of the petition-action by the author allow her to present the history of the petition. The transcriptions of the interviews can be studied in the Blinken OSA Archives (HU OSA 432 Suzanne Körösi Collection of Interviews). The current article is Part I of the research. It discusses the Hungarian Popular Republic's population policy from 1956 to 1973, its conservative evolution that led to the restriction of women's right to abortion, and the organization of the petition against it in a repressive political context. Part II, which will be published in the 2020 Fall issue, is based on the

interviews. It focuses on what free abortion meant for women and men in Hungary in the 60's and 70's and on the ideological roots of the petition-action and the participants' motivations and the sanctions the participants had to cope with during the year that followed the petition-action.

National Consultation 2018 on the Protection of Families. Critical Reflections on the Government's "Consultation" (Part 2)

Kövér-Van Til, Ágnes

Eötvös Loránd University

The study is the second part of the paper published in TNTeF, December 2018. It examines and analyzes the questions included in the government's document, "National Consultation 2018, Protecting Families". It draws on the tools of discourse analysis within the theoretical framework of Michelle Foucault's (1991, 2007) bio-power and biopolitics. Moreover, it deconstructs the government's strategy of consultation as a form of "democratic participation". The study sees the consultation itself and the formulation of the issues that the document contains as a technology of power for shaping citizens. These power technologies, which Foucault called truth regimes (Foucault 1991; 2007), are nowadays often described as "post-truth politics" (Mair 2017; Kalpokas 2018) or "the art of lying" (Rabin-Havt & Media Matters for America 2016) or truth wars (Lee 2015). Concerning the purposes of ideological manipulation, the document manufactures a process of social homogenization, transforming the citizenry into a "mass" framed within the "nation", meant to replace and confine the unfolding demands for diversity and pluralism.